

İradə Aytel

Partizanın acı həqiqətləri

(sənədli roman)

Bakı-2013

Redaktor: Cənnət Seyidova

Məsləhətçi: Ramiz Hümmətov

İradə Aytel. “PARTİZANIN ACI HƏQİQƏTLƏRİ”
(*sənədli roman*), “Nurlan” nəşriyyatı, Bakı, 2013, 230 səh.

Kitab Böyük Vətən Müharibəsi iştirakçısı, partizan adı “İvan Russki” olan Mirdamət Seyidovun həyat və döyüş yollarından bəhs edir. Tarixdə əfsanələşən Mixaylo (Mehdi Hüseynzadə) ilə eyni partizan hərəkatında irəliləyən Seyidovun söylədiyi xatırələr həm məktəblilər, həm də orta yaşılı oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdur.

*Bundan əvvəl müəllifin “Sevgidən doğulan işıq” (şeirlər), “Bir cüt qızılıgül” (*sənədli roman*), “Çiçək açan dərdlərim” (şeirlər), “İkimizin bir evimiz varydı” (şeirlər) kitabları işıq üzü görmüşdür.*

© “Nurlan” nəşriyyatı, 2013.
© İradə Aytel, 2013.

BU GÜN ATAMIN 91 YAŞI TAMAM OLMALI İDİ¹

(Ön söz əvəzi)

İstedadlı yaziçi, jurnalist İradə Aytelin atam Mirdamat Seyidovun həyatdan köçməsindən iki il yarımlı əvvəl (4 noyabr 2011) yazmağa başladığı (*atamın xatırələrinə həsr edilən*) kitab qarşımıdadır.

Atam — Seyidov Mirdamat² 25 aprel 1922-ci ildə ziyali azərbaycanlılardan olan, Gəncəbasar bölgəsinin bir çox məktəblərinin əsasını qoymuş Ağamir Seyidovun (*Həsimzadə*) ailəsində anadan olub. Mənim babam Ağamir Seyidov Azərbaycan Demokratik Respublikasının Gəncə şəhəri üzrə katibi vəzifəsində çalışıb. İnqilaba qədər o, məsciddə və İmamzadə türbəsində mədrəsə təhsili almışdı, bir neçə xarici dildə danışındı və olduqca savadlı adam idi.

Onun böyük oğlu olan atam, Mirdamat Seyidov 1941-ci ildə Kirovabad (*Gəncə*) Tibb Texnikumunu bitirir. Muharibə başladıqdan 2 ay sonra isə o, Sevastopol cəbhəsində Hava Hücumundan Müdafiə Böülüyündə Hərbi Səhra Tibb Xidmətininin rəisi vəzifəsində xidmətə başlayır. O, Sevastopolun qəhrəmancasına müdafiəsinin bir ilinin tamamında almanların Sevastopol diviziyasını mühasirəyə aldıqları 1942-ci ilin yayında aviazərbələr nəticəsində baş və onurğa nahiyyəsində aldığı qəlpə yaralarından sonra kontuziya halında digər minlərlə sovet əsgəri ilə birlikdə düşmən əsirliyinə düşür. Qarayannız sıfəti, mavi gözləri və qartalvari burnundan onu yəhudiyə bənzədən almanın az qala güllələyəcəkdilər. Həmin vaxt ata-

¹ Mətni ruscadan dilimizə Rəsul Şükürsoy tərcümə edib.

² Ad sənəddə Mirdamatdı.

mın 20 yaşı var idi.

Bundan sonra Mirdamat Seyidov elə bir keşməkeşli, eyni zamanda maraqlı, qəhrəmanlıqlarla dolu həyat yolu keçir ki, bunu nəinki bir romana, hətta bütöv bir insan ömrünə sığdırmaq çətindir.

Bəli, həyat atamı sevincdən, kədərdən, şöhrətdən, çətinliklərdən, sadıq dostlardan, eyni zamanda da satqın və pis niyətli insanlardan məhrum etməmişdir. Mətbuatda paralel olaraq onun haqqında həm yaxşı məlumatlar həqiqəti eks etdirən məqalələr dərc edilirdi, həm də şər-böhtan xarakterli, anonim-donos mahiyyətində məktublar göndərilirdi. Onun kimi düzgün, ləyaqətli, vicdanlı insanı bütün bu tərz böhtənlər dərindən yaralayırdı və atam həmişə bunların nə üçün, hansı məqsədlə və kimlər tərəfindən edildiyini düşünür, başa düşə bilmirdi. Ancaq, Heydər Əliyev, Şıxəli Qurbanov, Aleksey Maresyev, Alfred Haaq, Arturo Kalabria, Arriqo Boldrini, Alois Rovbar kimi yaxşı insanların, həmçinin çoxsaylı partizan dostlarının atama olan sevgisi, inamı bu kimi qarayxmalarla mübarizədə ona kömək olurdu.

Dövrünün bir sıra tanınmış şəxsləri ilə Mirdamat Seyidovu isti dostluq münasibətləri bağlayırdı. Bunlardan Ziya Bünyadov, Fuad Əbdürrəhmanov, Tahir Salahov, Süleyman Vəliyev, Nəriman Həsənzadə, Aleksandr Kiknadze, Roman Şeyn, Mark Peyzel, Mixail Lefenfus, Əli Haqverdiyev, İya xanım Aksyonova, Novruz Gəncəli, Qilman İlkin, Cahangir Mehdiyev, Şükufə xanım Mirzəyeva, Mənzər xanım Əliyeva, Solmaz xanım Sadırhanova və başqalarının adlarını çəkə bilərik.

Onların bir çoxu ailəvi dostluq münasibətlərimiz var idi. Bəzilərini atam dəfələrlə bir çox çətinliklərdən xilas edib. Dostları hətta, şəxsi ailə problemləri ilə bağlı da ona müraciət edirdilər. O, bacardığı qədər hamiya dəstək verməyə, köməklik göstərməyə çalışırdı. Əlbəttə, atamın həyatındakı bir sıra həllədici məqamlarda Heydər Əliyevin birbaşa və böyük rolу

olub. Əliyev atamın fəaliyyətini hər zaman diqqətdə saxlayıb və ona xüsusi qayğı göstərib.

Allahın məsləhəti elə oldu ki, Mirdamat Seyidov 23 yaşında müharibədən qayıtdıqdan sonra, digər alman əsirliyinə düşmüş sovet əsgərləri kimi Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin xarici kəşfiyyat bölümü üçün perspektivli sayıldı. Əlbəttə onu necə deyərlər, “başdan ayağa” yoxladılar. Qənaət belə oldu ki, o, nəinki Vətən qarşısında borcunu ləyaqətlə ödəyib, həm də, çox qeyri-adi potensiala, möhkəm düzgün və sədaqətli xarakterə malikdir.

Mühəreibədən dönmüş 23 yaşlı tələbə ciyinlərində Sevastopol müdafiəsi, alman əsirliyi, çoxsaylı partizan döyüşləri və düşmənin daxilində diversiya-kəşfiyyat təcrübələri daşıyırırdı. O, tibb biliyi üzrə də praktikasını təkmilləşdirmişdi.

Mirdamat Seyidovun bir neçə Qərb və Şərq dillərində sərbəst danışıığı, yazı qabiliyyəti, yaraşqlı görünüşü, tükənməz enerjisi, cəsurluğu, özünü müdafiəyə yetərli idmançı bacarığı, xüsusi kəşfiyyatçı hissiyatı var idi. Bunlardan da vacibi, atamın çox möhkəm yaddaşı olması idi. Onun üz cizgilərini, adları, tarixləri, hadisələri dəqiqliklə yadda saxlamağı əhatəsində olan insanları ömrünün sonuna dək təəccübləndirib.

40-ci illərin sonundan etibarən atamı Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətində xarici kəşfiyyat üçün hazırlamağa başlamışdır.

1948-ci ildə Heydər Əliyev Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin 5-ci bölməsinin rəisi vəzifəsində işə başladı. Bildiyiniz kimi, 1956-ci ildən o, Bakı DTK-nin rəhbərinin birinci müavini, 1960-ci ildən Azərbaycan SSR-in əkskəşfiyyat bölümünün rəhbəri, 1964-cü ildən Azərb. SSR-in DTK sədrinin (Sviqun S.K.) müavini, 1967-ci ildən isə Respublika DTK-nin sədri vəzifələrini icra edib. Atamın bioqrafiyasını, atama aid olan məlumatları H.Əliyev və onun aparatı çox dəqiqliklə yoxlayıb öyrənmişdilər. Onlarda məlumat var idi ki, M.Seyidov təmiz, ləyaqətli insandır. Buna görə də, onun hazırlığı ilə Bakıda və Moskvada Heydər Əliyev özü birbaşa

məşğul olur, xüsusi məsləhətlərini verirdi.

1956-ci ilin yazında babam Ağamirin ölümündən sonra atam məni, anamı və yenicə dünyaya gəlmiş qardaşımı Moskvaya göndərdi. Bir qədər sonra isə özü yanımıza gəldi. Onu Moskva məktəblərindən birində idman müəllimi kimi rəsmi işlə təmin etdirilər. Təbii ki, vaxtaşırı atamı “söhbətləşmə” adı ilə çağırır, hazırlıqlara cəlb edirdilər. Biz bu haqda həmin dövrdə heç nə bilmirdik, çox sonralar öyrəndik.

1957-ci ilin payızında bizim Troparyovoda yerləşən evimizə böyük qara maşın yaxınlaşdı. Həmin dövrdə belə maşınlar da dövlət nümayəndələri və diplomatlar gəzirdilər. Qapı döyüldü. Anam qapını açdı. “Seyidov burada yaşayır?” — iki ziyanlı görünüşlü, rəsmi geyimli şəxsən biri soruşdu. Arxa fondakı qara maşını görən anamın rəngi ağardı. Çünkü uzun zaman keçməsinə baxmayaraq, hələ də insanların yaddaşında məlum Stalin repressiyaları izlər buraxmış və bu “qara qarğıquzunu” kabusa döndərmişdi. Həmin adamlar vəziyyəti hiss etdirilər. Gərginliyi aradan qaldırmaq üçün biri dedi:

— Narahat olmayın, yaxşı xəbərlərimiz var.

Məlum oldu ki, uzun zamandır Seyidovu axtaran o vaxtki Yuqoslaviya Səfirliyi nümayəndələri onu heç cür tapa bilmədikləri üçün DTK-ə müraciət ediblər. Onların DTK-ə sualı belə olmuşdu: “Siz Seyidovu hara itirmisiniz?! Olmaya onu da repressiya etmisiniz?!”

Sən demə, Yuqoslaviya hakimiyyəti, başda prezident İ.Broz Tito olmaqla, Mirdamat Seyidovu böyük döyük qəhrəmanlığına görə, iki böyük mükafata — “Cəsurluğa görə”, “Xalq qarşısında xidmətlərinə görə” ən yüksək səviyyədə ordenləri ilə təltif ediblər və ona bunu şəxsən təqdim etmək istəyirlər. Bunu öyrənən DTK bizim ev ünvanımızı təşəbbüs-karlara bildirməli olub.

Xatirimdədir, atam Moskvada təşkil edilən Yuqoslaviya səfirliyinin təltifetmə mərasiminə hazırlaşırıdı. Bunun üçün bahalı kostyum və uzun qara-qızıl rəngə çalan ziyafət paltarı

kirayə götürmüdü. Yuqoslaviya səfirinin köməkçisi Raib Dizdaroviç (*əslən bosniya müsəlmani idi*) açılış sözü ilə atamı təbrik edərək, iki ordeni ona təqdim etmişdi. Növbəti gündən etibarən, Sovetin və Yuqoslaviyanın məşhur qəzetlərində təltifetməyə həsr olunmuş böyük məqalələr dərc edilməyə başladı. Bir müddət sonra isə Mirdamat Seyidovu DTK-ə çağırıldılar. Onu orada növbəti dəfə təbrik edərək bildirirlər ki, məlum təltifetmə nəticəsində o, xarici kəşfiyyat xidməti üçün uyğunluğunu itirir. Çünkü onun haqqında məlumatlar hətta Avropa mətbuatına da çıxmışdı. Bunu nəzərə alan DTK atamın xarici kəşfiyyat hazırlığını dayandırdı. Ona həmçinin bildirdilər ki, Sovet hökumətinin may ayında verdiyi qərara əsasən onu birinci (yüksək) dərəcəli “Böyük Vətən Müharibəsi” ordeninə layiq görüblər. Baş verən hadisələrdən sonra həmin ordenin təltifetməsi də içtimaiyyətə açıq formada çatdırıldı.

Bütün bunlardan sonra Mirdamət Seyidova müvafiq orqanlarda qalaraq fəaliyyətini davam etdirməsi təklif edildi. Ancaq atam mühəribələrdən və xüsusi rejimli həyat tərzindən yorulduğunu bildirərək, nəzakətlə bu təklifləri rədd etdi. O, təhsilini davam etdirmək, sakit həyat sürmək fikrində idi. Biz Bakıya qayıtdıq. O vaxt “Baksovet” adlanan ərazidə evlə təmin edildik. Atam bu dəfə ali təhsil üçün hüquq ixtisasını seçmişdi.

Bakıya köcməzdən bir neçə ay əvvəl Lenin prospektində yaşayın babam Borisin yanında yaşadıq. Bu gözəl və böyük evin arxasında məktəbin buz meydançası var idi. Mən tez-tez pəncərədən cavan atamlı-anamın buz üstündə peşəkar fiqurçular kimi sürüsdükələrini izləyirdim.

Atamı vaxtaşırı Mərkəzi Sovet Veteranlar Komitəsinin yığıncaqlarına dəvət edildilər. O, orada əfsanəvi sovet qəhrəmanı - təyyarəçi pilot Aleseem Marsevlə dostlaşmışdı. Onların bu dostluğu çox uzun illər davam etdi. Komitə M.Seyidova tez-tez veteran və gənc məktəbililərlə görüşlərdə çıkış etməyi həvalə edirdi. Bu kitabdakı bəzi şəkillər ona əziz olan hə-

min görüşləri eks etdirir.

Atam Bakıda Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul edildi. O, paralel olaraq həm təhsilini davam etdirir, həm də Daxili İşlər Komitəsində tutduğu vəzifədə çalışırdı. Universiteti fərqlənmə ilə bitirdikdən sonra aspiranturaya daxil oldu. Eyni vaxtda, onu Azərbaycan Veteranlar Komitəsinin sədri seçdilər. O, bu komitədə geniş əhatəli içtimai fəaliyyətlə məşğul olmağa başladı. Yüksək çinli qonaqlarla görüşlər, rəsmi qurumda olan iş rejimi, eyni zamanda təhsil - bunların hamisəna fiziki olaraq vaxt çatdırmaq hardasa mümkünsüz idi. Təxminən iki ildən sonra atam bu “içtimai yük”dən azad olunmasını xahiş etdi. Bu vaxtda bir hadisə baş verdi. Bir sovet qadını mühəribədə həlak olmuş atasının qəbrini ziyanət etmək məqsədi ilə xaricə getmək üçün ondan icazə istəyir. Atam bu icazəni verir. Buna görə hansısa komsomol-partiya məmuru onu yanına çağıraraq “sadə” sovet vətəndaşının səbəbdən asılı olmayaraq, ölkə xaricinə “gəzintiyə getməsinə” ehtiyac olmadığını bildirir. Bu sözlərdən qəzəblənən atam o məmura cavab verir: “Bütün “sadə” sovet vətəndaşları, “sadə olmayan” sovet vətəndaşları kimi birinci növbədə sovet vətəndaşıdır, ikincisi isə bütün haqqlara malikdir”. Nəticədə, M.Seyidov Veteranlar Komitəsinin rəhbəri vəzifəsindən öz istəyi ilə istəfa verdiyinə dair ərizəsini təqdim etdi.

Atam komitədə işlədiyi vaxtda daha bir əsl dost — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tarixçi, şərqşünas alim Ziya Bünyadovla tanış oldu. Z.Bünyadovda atama xas olan bir çox xüsusiyyətlər var idi: düzgünlük, cəsarət, sədaqət və s. Onlar səmimi ünsiyyətdə idilər, aralarında vaxtaşırı uzunmüddətli telefon danışıqları olurdu. Z.Bünyadov dəfələrlə atamı Şərqşünaslıq Universitetinə dəvət edir, öz işləri, əldə etdikləri tarixi yeniliklər haqqında məlumat verirdi. Atam Ziyanın mənfur qatil gülləsinə tuş gəldiyini eşitdiyi zaman dərindən sarsılmışdı.

Artıq onlar ikisi də haqq dünyasındadırlar. Allah hər iki-

sinə rəhmət eləsin!

Atamın iş faəliyyəti daim yüksək qiymətləndirilirdi və ona həmişə çətin tapşırıqlar verilirdi. O, hüquq mühafizə orqanlarında leytenant rütbəsindən, polkovnikə qədər şərəfli bir yol keçib. Saysız ağır cinayət hadisələrinin açılmasında, bir çox əməliyyatçıların hazırlanmasında xüsusi xidmətləri olub.

Mirdamat Seyidov tələbə və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda yetişdirilməsi yönündə də səy göstərib. O, "Bilik" Respublika İctimai Təşkilatının ən aktiv üzvlərindən idi. Bu təşkilatda gənclərin maarifləndirilməsi üçün əlindən gələni edirdi.

Atam təqaüdə çıxdıqdan sonra da bir neçə il rəsmi vəzifəsində çalışdı. İşdən ayrıldıqdan sonra rayonda yaşamağa qərar verdi. O, ömrü boyu uşaqlıq xatirələri ilə yaşayırıdı. Anadan olduğu kəndi - Qoşqarçayın sahilindəki üzüm bağları yaxınlığındakı böyük bağda keçirdiyi günləri təbəssümlə xatırlayırdı. Ancaq gərgin keçən xidmət illəri ona arzularını reallaşdırmağa imkan vermirdi. Təqaüddən sonra Mirdamat Seyidov belə imkan əldə etdi.

Atam bağçılıq işlərini yaxşı bilirdi. Ağaclarla xüsusi məhərətlə calaq vurur, onların məhsuldarlığını artırır və həmin məhsulları ürək açıqlığı ilə hamı ilə bölüşürdü.

Onun başında daim qızılğül kolları olardı. Bu qızılğulları məktəblərdə keçirilən bayramlarda məktəblilərə hədiyyə etməyi sevirdi.

Mirdamat baba heç vaxt, heç kimi rədd etməzdı. Uşaqları sevir, onlarla şən zarafatlar edir, yaxşı oxumağı, vətəni sevməyi, valideynlərə qulaq asmağı, dünyagörüşlərini artırmağı, bundan da əsas, düzgün insan olmağı tövsiyyə edirdi.

Mən bütün bunları niyə xirdalıqları ilə bildirməyə çalışıram: Mirdamat Seyidov haqqında bir çox qeyri-dəqiq məlumatlar yayanlar da var. Məsələn, deyirlər ki, "DTK generalı" pilləsinə qədər işini davam etdirib, xarici kəşfiyyatda çalışıb və s. Bu söz-söhbətlərdən yəqin ki, onun da xoş gəlməz-

di. Mirdamat Seyidov heç kimin şöhrətini və əmlakını mənimsəməyib. Müharibə dövründə qazandığı ad-san onu nəinki Azərbaycanda, hətta dünya miqyasında məşhurlaşdırmışdı. O, bu tip dırnağarası əfsanələrə ehtiyacı olmayan qəhrəman idi.

Bəli, xalq onu sevirdi, ona görə ki, atam xalqını və insanlığı sevirdi. Bütün həyatı ərzində o, qəti antifaşist və rasizmə, şovinizmə, milli, dini ayrıseçkiliyə və sosial haqsızlıqlara qarşı mövqedə olub! M.Seyidov düzgünlük, prinsiplerinə sadıqlıq baxımından nümunəvi insan idi. Problemlı insanlara kömək göstərmək, ehtiyachılırla əl tutmaq onun əsas həyat meyarlarındanındı. Mirdamat müəllimin qızı olduğumu öyrənən tanımadığım şəxslər dəfələrlə mənə yaxınlaşaraq atamın onları çətin vəziyyətdən çıxardığını bildirib, təşəkkür ediblər.

Əslində həyat özü uydurmalar və fantaziyalardan daha maraqlıdı. Büyyük Peygəmbər dediyi kimi: "Həqiqəti axtarın, həqiqət sizi azad edəcək!"

Həqiqət baş verənlərin toplusudur. Həqiqət uydurulanlar və şisirdilənlər deyil!

Əlbəttə ki, bədii janrlar da mövcuddur. Onlardan keyfiyyətli olanları yaşamaq hüququ qazanır. Onlardan həqiqətə yaxın olanları bizi maraqlandırır, sevindirir və öyrədir. Ancaq bədii əsərləri heç vaxt həqiqətlərlə qarışdırmaq olmaz. Çünkü belə olduğu halda tarixi gerçəkliliyi zədələmiş olarıq. Onsuz da belə hallara günümüzə qədər çox yol verilib.

Təəssüf ki, bu dünyada hər kəs həqiqətin arxasında düşmür, onu sevmir. Mənim atam həmişə vicdanla yaşamağa çalışırdı. Bunun özü ona bəzi hallarda problemlər yaradırdı. Görünür, Stalin dövründən bir çox insanlarda özlərinə rəqib gördükleri adamı qeyri-normal yollarla — şər, böhtan, yalan vasitəsi ilə sıradan çıxarmaq vərdişləri mənimsənilib. Atam bu reallıqlarla üz-üzə olub. Məntiqi olan bir insan üçün sadəcə onun şəkillərinə baxmaq, Mirdamat Seyidovun kim olması barədə nəticə çıxarmağa kifayət edir. Eyni zamanda, başa

düşmək olur ki, ona qarşı bu qədər qısqanc münasibətin arxasında nə kimi çirkin niyyətlər dururmuş.

Elə buna görə də, onu Heydər Əliyev daim açıq şəkildə müdafiə edirdi. Partiya təşkilatına gələn hər belə anonim məktubdan sonra H.Əliyev atamı yanına çağıraraq sakitləşdirər və deyərdi: “Yaxşı bilirik ki, həqiqət sizin tərəfinizdədir. Sizin incidilməyinizə qətiyyən yol verilməyəcəkdir. Bu siçovul səslərinə əhəmiyyət verməyin. Atalar məsəlini yəqin ki, bilsiniz: “it hürər, karvan keçər!” Rahat işinizlə məşğul olun. Ancaq eyni zamanda da, ehtiyatı əldən buraxmayın”.

Sovet milisinin xüsusi paradları zamanı ümumi cərgədə dayanan Mirdamat Seyidovu H.Əliyev şəxsən salamlayardı, ona yaxınlaşaraq söhbətləşər, işlərində uğurlar arzulayardı. 1972-ci ildə H.Əliyev bizi yeni mənzil verilməsi haqda sərəncam imzaladı və növbəti il qardaşımı Moskva Dövlət Universitetinə təhsil almağa göndərdi.

Elə həmin il H.Əliyev atama Bakı şəhər Sovetinin Xalq Deputatı vəsiqəsini təqdim etdi. Atam onda çox təəccüblənmişdi. H.Əliyev isə sadəcə bunu dedi: “Belə lazımdır”.

Mirdamat Seyidovun cəbhə yoldaşları onun haqqında aparılan qara piardan olduqca narahatlıq keçirər, qəzəblənərdilər. Onlar sona qədər “İvan Russko” ləqəbli döyüşü dostlarının arxasında qaya kimi dayanırdılar. Onlar öz yaşıdları ərazilərdə veteranların yiğincaqlarını çağırıar, Mirdamat Seyidovun müdafiəsi ilə bağlı birgə bəyanət hazırlayardı, onu Sovet Veteranlar Komitəsinə göndərərdilər. Bunlar hamisi rəsmi şəkildə Sloveniya və İtaliyada həyata keçirilmiş tədbirlərdi. Hətta, tarixçi professor Əlövsət Quliyev atamla bağlı Yuqoslaviya prezidenti İ.B.Tito ya bir neçə sual ünvanlamış və ondan müvafiq cavablar almışdı.

Xatirimdədi, 1969-70-ci illərdə Moskvadan mərkəzi muzeylərin işçiləri evimizə gələr, atamdan eksponat kimi istifadə ediləsi şəkillər, sənədlər istəyərdilər. Jurnalistlər tez-tez ona

müsahibə üçün müraciət edərdilər. Yaziçılar oçerklər yazar, rəssamlar isə portretlərini çəkərdilər. Bunlar hamısı Azərbaycan Mərkəzi Kommunist Partiyası, Sovet Veteranlar Komitəsi və Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin nəzarəti ilə həyata keçirilirdi. Həmin dövrdə bunun əksi mümkün deyildi!

Baxmayaraq ki, sovet rejimi xaricə çıxış üçün sərhədləri bağlamışdı, atam dostlarının dəvəti ilə Almaniya, Yuqoslaviya, İtaliyaya səfər edirdi. Hər dəfə, bu səfərlər zamanı onu keçmiş xidmətləri ilə bağlı yeni mükafatlarla təltif edirdilər. Onun daim Avropadakı antifaşitslərlə yazışmaları olub.

Harda olmağından asılı olmayıaraq, o həmişə faşizm dəhşəti haqqında danışar, xalqların dostluğunu təbliğ edərdi. Getdiyi yerlərdə mövzularının başında Azərbaycanın tanıdlaması durardı, ölkəmizdən danışar, xalqımızın keyfiyyətlərini dilə gətirərdi.

Atamin ən ciddi qayəsi insanların dostluğu, qarşılıqlı yardımlaşma olub. O, buna görə də hüquq mühafizə orqanında işləyirdi. Cinayət törədən insanla hər hansı faşist düşüncəli adam onun üçün təxminən eyniydi. Eyni zamanda da, Mirdamat Seyidov bir çox cinayətkarın islah olunaraq normal həyata başlamasına kömək göstərib.

M.Seyidov İtaliya və Yuqoslaviyanın fəxri partizanı olduğundan, uzun müddət Beynəlxalq Dahau Əsrər təşkilatının bülletenlərini və Yuqoslaviya qəzetlərini poçt vasitəsi ilə pulsuz alırdı. Axı o, özü də, 1944-cü ilin sentyabrından 29 aprel 1945-ci ilə qədər bu ölüm düşərgəsində 117848 nömrəli dustaq olub. Bu barədə xatirələri əlinizdəki kitabda öz əksini tapıb.

Təqaüdlə əlaqədar Bakıdan uzaqlaşmasına baxmayaraq, atam mətbuatı diqqətlə izləyir, siyasi hadisələrlə maraqlanır, xüsusi ilə də Qarabağ mühəribəsi dövründə ciddi narahatlılıq keçirirdi. O, bir dəfə hökumət məktub yazaraq ona Qarabağda döyüşəcək hərbçilərə partizan mühəribəsi aparmağın

yollarını öyrədən təlimlər keçmək icazəsi verilməsini istəmişdi. Çünkü Mirdamat Seyidov üçün erməni terroristləri ilə faşistlər arasında fərq yox idi və o düz fikirləşirdi.

Atam beynəlxalq düşüncəli adam idi. Bütün xalqların pozitiv (*amma negativ deyil!*) milli keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirirdi.

Ömrünün son illərində, onun uşaqlığından bu günə qədərki həyatı haqqında danışmaq həvəsi çoxalmışdı.

Türk dilində ədəbiyyata maraq göstərirdi. Türk xalqlarının tarixini araşdırırıldı. Bundan başqa öz seyid nəslinin tarixi barədə də araşdırma aparırıldı. Bu məlumatları da kitabdan oxuya biləcəksiniz.

Onun 90 yaşı olacaqdı. Bir çox dostları həyatdan köçmüşdülər. Başa düşündü ki, bir qədər sonra dostlarının yanına gedəcək. Buna görə də, ürəyində qalanları bölüşmək üçün tələsirdi. Ahıl yaşında da görürdü ki, onun əleyhinə yalan sözsöhbətlər quraşdırmaqdan bezmirlər.

90-ci illərin sonunda quraşdırıldılar ki, M.Seyidovun anası alman (!) olub. Buna görə də, guya o, alman əsirliyində azərbaycanlılara qarşı fəaliyyət göstərib. 2002-ci ildə “Mixaylo” bədii-sənədli filminin rejissoru müsahibəsində dedi ki, “təessüflər olsun, M. Seyidov artıq həyatda yoxdur”. Atam “Azərbaycanfilm”ə zəng edib həmin rejissorla telefonda danışdı. “O biri dünyadan gələn zəng”i eşidən rejissor təəccübənərək bildirdi ki, çəkiliş əsnasında atamlı görüşmək istəyib, ancaq ona deyiblər ki, atam dünyasını dəyişib.

Bir gün də atama xəbər verirlər ki, hansısa məmər Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinə məktub yazaraq onun başqasının adını istismar etdiyini bildirməyə çalışır, buna sübut kimi də 60-ci illərdə yazılmış anonim sifarişli donoslарın arxivdən çıxarışını göstərir. Halbuki, həmin donoslara elə yazılıdığı dövrdə cavablar verilmiş və M.Seyidov təmizə çıxarılmışdı. SSRİ və Yuqoslaviyanın dağılmاسını nəzərə alan həmin

adamlar fikirləşirdilər ki, daha atamı müdafiə edən tapılma-yacaq. Buna görə də bir növ, bulanıq sudan balıq tutmağa çalışırdılar.

Xoşbəxtlikdən yer üzündə öz vicdanını bir şüşə araşa və ya hansısa naz-nemətə satmayan insanlar hələ də yaşayır. Onların sayəsində nazirlikdə məlum məktuba dəqiqləşdirilmiş la-yıqli cavab verildi. Həmin cavabdan sonra isə atamın bioqrafiyası jurnalistlər üçün daha da maraqlı görünməyə başladı.

İradə Aytel atamın xatirələrini qələmə alarkən, onun yaşlı intonasiya şəklinə olduqca həssas yanaşib və fikirlərinin orijinallığını qorumağa çalışıb. Atam görürdü ki, bu həyatda yalançılıq, qəddarlıq və allahsızlıq geniş vüsət almağa başlayıb. Təmiz partizan qardaşlığı münasibəti onun ömründəki ən vacib idealdı.

Əlbəttə, bu kitab Mirdamat Seyidovun bütün həyatını əks etdirmir. Ancaq indiyə qədər açılmamış olan bir sıra həqiqətləri içtimaiyyət bu vasitə ilə öyrənə biləcək. Bir çox şəkillər və sənədlər bunların həqəqətin özü olduğunu sübut edir və günü-müzə qədər yayılmış olan dezinformasiyaları sıradan çıxarıır.

İradə xanım bu kitabı öz imkanları ilə hazırlayıb. Mən onunla çapdan cəmi bir həftə əvvəl tanış olmuşam və o məndən kitabın redaktoru olmayı xahiş etdi.

İstedadlı yazıçı, geniş ürəkli yaradıcı insan olan İradə Aytelə bu faydalı işinə görə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Yazımı tanımlış pastor-antifaşist Martin Nimöllerin “Onlar nə vaxt gəldilər...” şeiri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm. Bu şeir dünyaca məşhurdur və onlarla dildə tərcümə edilib, şeirə bir çox bəstəçi mahnilər bəstələyib.

*«Когда нацисты пришли за коммунистами,
я молчал, ведь я же — не коммунист.
Потом они пришли за социал-демократами,
я молчал, ведь я же — не социал-демократ.*

*Потом они пришли за профсоюзовыми деятелями,
я молчал, ведь я же — не член профсоюза.*

*Потом они пришли за евреями,
я молчал, ведь я же — не еврей.*

*А потом они пришли за мной —
и уже не было никого, кто бы мог протестовать»¹.*

Yaxşı olardı ki, bütün dünya gəncləri, azərbaycanlılar bu şəiri anlayaraq yaddaşlarına həkk etsinlər. Belə olduğu halda, onlar böyük faşist vəbasına qalib gəlib onu Allahın köməkliyi ilə ürəklərindən uzaq edərlər.

Qoy tək Allah sizin hamınızı qorusun və Əl-dəccalin yanalarından, şərindən, oyunlarından hifs etsin!

Allah şahiddir!

Amin!

Bu gün atamın 91 yaşı tamam olmalı idi.

Allah rəhmət eləsin!

Azərbaycan belə bir oğlu ilə fəxr edə bilər!

*Cənnət Mirdamat qızı Seyidova
25 aprel 2013*

**¹ Nasıtlər kommunistlərin arxasında gəlmışdilər,
Mən susdum...**

Çünki kommunist deyildim!

**Sonra sosial-demokratların arxasında gəldilər,
Mən susdum...**

Çünki sosial-demokrat deyildim!

**Gəldilər həmkarlar ittifaqının qabaqcılarının arxasında,
Mən susdum...**

Çünki, oranın üzvü deyildim!

Gəldilər yəhudilərin arxasında,

Mən susdum...

Çünki yəhudi deyildim!

Axırda mənim arxamca gəldilər,

Çünki etiraz edəcəkləri başqası qalmamışdı...



ƏSILLİ-KÖKLÜ NƏSİL

(I hissə)

* * *

Təxminən VII əsrin birinci yarısı idi. Böyük bir tayfa — Seyidlər tayfası Kərbəladan üzü Türkiyəyə yola çıxmışdı. Onlar Arpaçayı keçib, birbaşa Azərbaycana üz tutmuşdular...

Həmin zamanlar kənd-kənd, şəhər-şəhər, ölkə-ölkə, qitə-qitə dolanan İslam dini əməlisalehləri öz ətrafına toplayır, bəşər övladını doğru yola çağırırırdı.

Seyidlər tayfasının da o uzun yolu qət edərək, odlar yurdu Azərbaycana gəlməkdə məqsədi İslam dininin — şəliyin sırlarını, elmini, vacibliyini bu yerlərin əhalisi arasında yaymaq, təbliğ etmək idi.

Qərbi Azərbaycanın dağ rayonlarından tutmuş, üzü Borçalıya qədər hər kənddə bir Seyidlər ocağı məskən saldı. Böyük bir ailə isə Şəmkir ərazisində yerləşdi və onun soyundan törəyən nəslin bir hissəsi Qoşqar çayının sahilinə — Qızılca kəndinə üz tutdu.

Haşıyə: *Qədim Türkiyənin xəritəsində Aydin şəhəri var. Şəhəri Aydin çayı iki hissəyə böлür. Şəhərin yaxınlığında Qızılca adlı kiçik bir qəsəbə bu günə kimi öz tarixiliyini qoruyub saxlayır. Rumlar Türkiyə üzərinə hücum edən zamanlarda ətraf kəndlərin türk əhalisi səfərbər olaraq vətənin müdafiəsinə qalxır və rumları Türkiyədən çıxarırlar. Zəfərini qeyd edən türklər yenidən ordularını pərən-pərən salır. Bundan istifadə edən rumlar təkrarən Türkiyə üzərinə hücum etsələr də, az bir müdəddətə ordu yenidən güclənir və düşmən yenə də məğlub olur.*

* * *

Qızılca kəndi Seyid Bağırın lap ürəyincə olur. Buranın barlı-bərəkətli torpağı, sərin havası, buz bulaqları, eyni zamanda böyük ticarət şəhəri olan Gəncəyə yaxın olması yaşayış üçün yer seçməkdə yanlışlıq olmadıqından xəbər verirdi.

Seyid Bağırın oğlu Seyid Həşim və qardaşının ailəsi Qızıl-

caya köçür. Şəmkirdən başlayaraq Tovuza qədər yayılan Seyid Bağır nəslİ az bir zamanda genişlənir, qol-qanad açır.

Seyid Həşim Qızılca kəndində ailə, oğul-uşaq sahibi olur. Onun övladları Seyid Qasim, Seyid Səməd, Seyid Əhməd, Seyid Kazım da ata-babaları kimi çox keçmir ki, kənd əhalisi arasında sayılıb-seçilir, hörmət qazanırlar.

Vədə yetişir Seyid Qasim da ailə sahibi olur. Onun altı övladı, üç oğlu, üç qızı da həmin kənddə boy-a-başa çatırlar. Böyük oğlu Seyid Abbas, ortancı oğlu Ağamir, kiçik oğlu Ağarza və qızları Seyidbəyim, Səlimə, Fatimə də boy-a-başa çataraq ailə sahibi olur.

Seyid Abbasın üç oğlu — Miri, Qəşəm, Zahir, qızları Dün-yabəyim, Sona seyid nəslini davam etdirirlər. Seyid Qasının oğlu Ağarza isə hələ ailə qurmamış dünyasını dəyişir.

Seyidbəyim xanım Gəncə yaxınlığına — Cirdaxan kəndinə gəlin köçür və onun iki oğlu olur — Dəmir və Ağəli. Hər iki övladını ümidlə Böyük Vətən Müharibəsinə yola salan Seyidbəyim mühəribədən sonra övladlarını sağ-salamat qarşılısa da, oğlu Dəmir bir gözü əlil qayıdır.

Səlimə də ailə qurur, lakin övlad sarıdan sevinmir.

Fatimə Daşkəsəndə Pirsultan dağının ətəyində yerləşən Mollahasanlı kəndinə ərə gedir və bir qızı olandan sonra ömür yoldaşını itirir. Ata evinə dönən Fatimə yeganə övladını — qızını da torpağa tapşırır. Bütün bu acılara çətinliklə sına gərən qadın ömrünün sonuna qədər tək yaşamalı olur.

* * *

1893-cü ildə dünyaya göz açan Ağamir, Seyid Qasının sevimli övladı idi. Hələ kiçik yaşlarından öyrənməyə meylli olan Ağamirin gələcəyinə inanan Seyid Qasim uşağı Gəncəyə — bağmanlar qəsəbəsində ərdə olan bacısı Aynanın evinə aparır. Məqsədi onu İmamzadənin rəhbəri işləyən Aynanın əri Seyidağanın yanında — mədrəsədə təhsil alması üçün idi.

Hətta uşağın təhsilinə görə Seyid Qasim ayda beş manat qızıl pul da ayırır.

Mədrəsə təhsilinə tam yiylənən Ağamir mollalığa yox, təhsilini davam etdirməklə müxtəlif dillərə və elmlərə yiylənməyə can atır.

Həmin zamanlar Azərbaycanda inqilabi hərəkat baş qaldırmışdı və Gəncə şəhərində Milli Hökumət yaranmışdı. Ağamirin yazı-pozusuna və bacarığına bel bağlayan Gəncə ziyalısı Mir Cəlal Paşayev onu yeni yaranan hökumətin — Azərbaycan Demokratik Respublikasının yazı işləri üzrə katibi təyin edir.

ADR Bakıya köçürüldükdən sonra Ağamir Həşimzadə (sonralar Seyidov soyadı daşıyacaq) Gəncə şəhərində Pedaqoji Texnikuma qəbul olur və oranı bitirdikdən sonra müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. İlkin olaraq Qızılca kəndində ilk sovet məktəbi açır. Sonralar isə Qoşqar çayı boyunca yerləşən kəndlərdə — Yalqışlaq, Danayeri, Qırıxlı, Sərkarlı, Saritəpə, Haçaqaya kəndlərində məktəblər yaradır və uzun müddət həmin məktəblərdə müəllim işləyir. Elə müəllim işlədiyi zamanlar məhşur gəncəli qəssab Mirzə Hüseynin qızı Cəbərrüd xanımla ailə qurur.

Mirzə Hüseyn kişi çox adlı-sanlı nəsildən idi. O, Hərbi Ali Məktəbin rəisi, general Hacıbaba Zeynalovun atası Məşəmməd Zeynalovla dayıoğlu-bibioğlu idi.

Məşəmməd kişi Gəncədə el ağsaqqalı, tanınmış qəssab idi. O, indiki Ağsaqqallar Evi ilə üzbəüz yerləşən balaca bir küçədə (Cavadxan məqbərəsinin yaxınlığında) dükan işlədirdi.

Mirzə Hüseyn kişinin böyük nəсли əsasən Gəncənin qədim küçələrində yaşayırırdı. Onun qardaşı oğlu Çayqırıqlı Usuf əvvəller milisdə işləmiş, bir müddətdən sonra fayton sürməklə, hətta dondurma satmaqla məşğul olmuşdu. Hal-hazırda nə-və-nəticələri Gəncə şəhərində Qaraçilar məhəlləsi tərəfdə yaşayırlar.

Mirzəhüseyn kişi ömür yoldaşı Xədicə ilə bir neçə il xoşbəxt yaşasa da, səadətinin dadını çıxara bilmir. Xədicə arvadın ömür yoldaşı oləndən sonra Gəncədə "Zinger" kimi məhşur bir mağazanın müdürü olan oğlu İsfəndiyər də həlak olur.

Onların ilk övladları Zümrüd Gəncəyə ərə gedir və iki övladı olur — Usuf və Gülzar. Sonralar Zümrüd həyat yoldaşını itirir və Goranboyun Safikürd kəndində "Gombul Məhəmmədə" ərə gedir. Onun oğlu Usuf bir müddətdən sonra dünyasını dəyişir.

Xədicə arvadin qızı Səhnə Goranboy rayonunun Baxça-kürdü kəndində ad-sanı ilə tanınan Baxış bəylə ailə qurur. Sovet hökuməti qurulandan sonra Baxış bəyin var-dövlətini müsadirə edərək onu Sibirə sürgün edirlər. Bir neçə ildən sonra sürgündən geri dönen Baxış bəy birbaşa Xədicə arvadgilə gedir.

Bir zamanlar boy-buxunu, geyim-gecimi ilə seçilən Baxışı tanımayan qadın onu dilənçiyyə bənzədir. Baxış onu tanımayan qaynanasına baxır və "Mənəm, Baxışam," deyəndən sonra qadın özünü saxlaya bilmir, dərindən hönkürüb ağlayır.

Baxışla Səhnənin iki oğul bir qızları var idi. Büyük oğulları Müseyib çox yaraşıqlı, ucaboy, qaraqaş, qaragöz bir oğlan idi. O da gənc yaşlarından sətəlcəm xəstəliyindən dünyasını dəyişir. Kiçik övladları Rüstəm isə Büyük Vətən Mühari-bəsinə yollanır və geri dönür.

Ağamir evlənən zamanlar Sovet orduyu ermənilərlə birlikdə Gəncəyə basqın edir. Hətta erməni şovinistləri nəzarətçiləri sərxoş edərək Gəncə qalasındaki azərbaycanlı dustaqları çıxarırlar və öldürürmüslər. Ev-ev gəzən erməni və rus azığınları oradakı ailə başçılarını — kişiləri öldürür, var-yoxlarını zəbt edirmişlər. Bütün bunları görən Ağamir ailəsini qorumaq üçün bircə gecənin içərisində Gəncədən çıxaraq Qızılca kəndinə üz tutur.

Şəhər sakinləri də ailə-ailə, küçə-küçə üzü dağlara pənah

aparırlar. Onların qaćdığından xəbər tutan əlisilahlı bir dəstə bağmanlar qəsəbəsindən keçərək, Qoşqar çayı ətrafında dinc əhalini yaxalayır. Elə bu zaman güclü yağış yağır, tufan-sel başlayır. Arxadan gələn azğın ordunu görən, əksəriyyəti uşaq və qız-gəlindən ibarət olan şəhər sakinləri özlərini Qoşqar çayına atmağa məcbur olurlar.

* * *

Ərini və oğlunu itirən Xədicə arvad öz doğma ocağını qoyub heç yana getməmişdi. Lakin azğınların onun da evindən yan keçməyəcəyini çox gözəl bilirdi. Elə ona görə də evdəki silah-sürsatı sürüyüb həyətdəki quyuya tökdü. Həmin vaxt ermənilərlə müttəfiqləri ruslar onun evinə doluşdular. Qorxusundan rəngi saralan qadın yerindəcə donub qaldı. Rus onun təlaşını hiss edərək qışqırdı:

— Tı kto, qrabşik?¹

Rusun dediyindən heç nə anlamayan qadın dili dolaşa-dolaşa:

— Yox vallah, mən qara pişik, vallah mən ağ pişik deyiləm
— deyə bildi.

Həmin gün böyük həyəcanla yaşanan bu hadisə sonralar lətifəyə çevrilərək dildən-dilə düşür.

* * *

Ağamir müəllim Tovuz rayonunun Alakol kəndində müəllim işləyirdi. O dövrlərdə ayrı-ayrı kəndlərdə valideynlər qız övladlarını məktəbə buraxmırıldılar. Güclü təbliğata, maarif-ləndirməyə bacarığı olan Ağamir müəllimi isə məhz elə yerlərə göndərirdilər ki, orada təhsildə inkişaf yaransın. Amma bu kəndin əhalisi ilə bacarmaq bir az müşkül idi. Hətta kənd sakinləri qaçaqlarla birlikdə gecəylə onların uşaqlarını məktəbə

¹Sən kimsən, ogrusan? (ruscadan)

çağıranlara basqınlar edirdilər. Bütün bunlardan xəbərdar olan Ağamir ömür yoldaşı Cəbərrüdaya da gullə atmağı öyrətmişdi. Cəbərrüd xanım soloxoy olsa da, çox sərrast atıcı idi. Quşu gözündən vurmağı bacarırdı.

Həmin gün Ağamir müəllim kənd əhalisini toplayaraq qız uşaqlarının da məktəbə getmələrinin vacib olduğunu söyləmiş, min bir dillə onları yola götirməyə çalışmışdı. Onun bu çıxışından hirslənən bəzi qız ataları iclasda sussalar da, gecə onunla hesabı çürüdəcəklərinə söz vermişdilər. Ağamir müəllim də yaxşı bilirdi ki, bu günkü iclas sakit ötməyəcək. Odur ki, axşamdan hər cür olacağa hazırlaşmışdı.

Gecəyari qapı döyüldü. Kobud bir səs gəlirdi:

— Açıq qapını, yoxsa sindirarıq!

Ağamir müəllim onaçılanı Cəbərrüdaya verdi, o birini isə özü götürərək xanımına:

— Mən evin yuxarısında gizlənəcəm. Sən qapını açarsan, onlar içəri girən kimi qapını ört. Sən arxadan mən də qabaqdan silahları onlara tuşlayaqq. Onda onlar tələyə düşdüklerini biləcəklər — dedi.

Elə də etdirilər. Qaçaqlar silahlarını yerə qoydular və təslim oldular.

Sonra Ağamir müəllim onların silahlarını qaytardı və oxumağın, maariflənməyin xeyirli tərəfini onlara başa saldı. Həmin qaçaqlardan biri Qaçaq Məmmədqasım Ağamir müəllimin nəslinin ağsaqqallrı ilə dost olduğunu söylədi. Onlar yenidən görüşdülər. Qaçaqlar öz hərəkətlərindən xəcalət çekdilər.

Səhərisi Qaçaq Məmmədqasım qızının əlindən tutub məktəbə gətirdi və kənd sakinlərinə də balalarını məktəbə aparmağı tövsiyə etdi.

Bir neçə gündən sonra iki nəfər atlı Ağamir müəllimgilin həyətlərində peyda oldular. Hərəsinin də əlində bir toğlu. Toğluları verib, “bunlar Qaçaq Məmmədqasımın sizə hədiyy-

yəsidir”, — söyləyərək getdilər.

* * *

Ağamir kişi Qızılçaya köcdükdən sonra orada balaca bir ev tikdi. İlk övladı Mirdamət 1922-ci il aprel ayının 25-də dünyaya gəldi.

Həmin vaxtlar Ağamir kişi əmisi oğlu Seyid Qafarın evindən məktəb kimi istifadə edirdi. Demək olar ki, gününün çoxusunu həmin məktəbdə keçirir, kiçik balalar üçün həm müəllimlik edir, həm də yeri gələndə bir ata kimi qayğılarını çəkirdi.

Artıq onun oğlu Mirdamətin ayağı yer tutur, qırıq-qırıq danışındı. Elə məktəbin həyətində o, Mirdamətlə qarşılaşdı. Mirdamət dili lopuq çala-çala atasına xəbər göttirmişdi:

— Ağa, ağa, Duyu Fatma nənə ("Quru" Fatma deyilən bu qadın kəndin mamaçası idi) anamın göbəyindən bəbə çıxardı.

Ağamir kişiyə elə bil qanad vermişdilər. Birbaşa uçurdu kiçik, lakin səadətlə dolu komasına...

Sonra o, ikinci oğlunun adını dostu Mircəlal Paşayevin şərəfinə Mircəlal adlandırdı.

Haşıyə: *Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ildə Əndəbil kəndində doğulmuşdur. Kiçik yaşlarında atası Gəncəyə köcdüyündən uşaqlığı burada keçmişdir. 1918-ci ildə atası vəfat etmiş, böyük qardaşının himayəsində yaşamışdır. 1918-1919-cu illərdə xeyriyyə cəmiyyətinin köməyi ilə ibtidai təhsil almışdır. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduğdan sonra Gəncə Darülmüəlliminə daxil olmuşdur (1924-28). Tələbə təşkilatının, sonra isə şəhər Tələbə Həmkarlar Təşkilatının sədri seçilmişdir (1926-1927). Kazan Şərq Pedaqoji İnstytutunun ədəbiyyat şöbəsində (1930-1932), Azərbaycan Dövlət Elmi-Təqiqat İnstytutunun aspirantura şöbəsində təhsilini davam etdirməklə yanaşı, müəllimlik etmişdir (1932-1935). "Füzulinin poetikası" mövzusunda namizədlik dissertasiyası (1940), "Azərbaycanda ədəbi*

məktəblər" mövzusunda doktorluq dissertasiyası (1947) müdafiə etmişdir. "Qafqazın müdafiəsinə görə", "Əmək ığidliyinə görə" (1944) medalları, "1941-45-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində fədakar əməyinə görə" (1948), "Qurmızı əmək bayrağı" (1967), "Oktyabr inqilabı" (1978) və iki dəfə "Şərəf nişanı" (1950, 1958) ordenləri, iki dəfə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanı və "Qabaqcıl maarif xadimi" nişanı ilə təltif olunmuşdur. 1978-ci il sentyabrın 28-də vəfat etmiş, ikinci Fəxri Xiyabanda dəfn edilmişdir. Bakı küçələrindən birinə onun adı verilmişdir.

* * *

...Artıq Gəncədə siyasi vəziyyət bir az sabitləşmişdi. Bundan istifadə edən Ağamir ailəsi ilə birlikdə Gəncəyə, qaynağası Xədicə arvadın yanına köcdü. Maddi cəhətdən sıxıntı keçirən ailə evin bir hissəsini kirayəyə verdi. Həmin kirayənişin Gəncə Dəmir Yolu Vağzalında müəllim işləyən Mədəd Sərdərli idi. Elə onun vasitəsilə Ağamir kişi də ora müəllim düzəldi.

Bir neçə ildən sonra Dəliməmmədli Maarif Şöbəsinin təklifi ilə Ağamir müəllim Sovxoz Karayeridəki yeddillik məktəbə müdir təyin edildi.

Hər tərəfdə hərc-mərclik, özbaşınalıq hökm süründü. Bir vaxtlar var-dövlətə, mal-qaraya sahib olan bəylər, ağalar indi Sovet hökumətinə qarşı çıxır, silahlanaraq dağlarda, dərələrdə gizlənir, qaçaqlıq edir, əllərinə fürsat düşən kimi partiya, komsomol arxivlərinə, sovxozlara, kolxzlara hücum edirdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq əhali arasında məktəbə meyl yaranmışdı. Hətta böyüklər də uşaqlarla yanaşı məktəblərə üz tutur, yazmağı-oxumağı öyrənirdilər. Məktəbləri qaçaqlardan qorumaq üçün özünü müdafiə dəstələri də yaradılmışdı.

Artıq Ağamir müəllim ailəsini — iki övladını və ömür yol-daşını da Karayeriyə aparmışdı.

1927-ci ildə ilk qız övladı Brilyant dünyaya gələndən son-ra ailədə yenidən (1929-cu ildə) övlad sevinci yaşandı, qızla-rı Dürdanə doğuldu. Ailə böyüdükcə onun qayğıları da böyü-yürdü. Lakin bütün bunlara Ağamir müəllim də, Cəbərrüd xanım dözümlə sinə gərir, ailə şirinliyini heç nəyə dəyişmirdi-lər.

Gözəl bir yaz səhəri idi. Ağamir müəllimi Dəliməmmədli-yə Maarif şöbəsində keçiriləcək iclasa çağırılmışdılar. Cəbərrüd xanım da kiçik balalarını başına toplayıb ailə qayğıları ilə məşğul idi. Uşaqların sevinc dolu səs-küyünə həyətə çıxdı. Baldızı Seyidbəyim oğlu Dəmirlə onlara gəlmüşdi. Uşaqlarla bir-bir görüşdükdən sonra Seyidbəyim üzünü Cəbərrüdaya tutdu:

— Cəbərrüd, Şəmkirdə Bittili İmam var. Hami onun yanına gedir, xəstələr şəfa tapır, niyyət edənlər hasilə yetir. Oğlan-larını da götür gedək onu ziyarət edək.

Cəbərrüd tərəddüdlə dedi:

— Yox, ay Seyidbəyim bacı, gedəmmərəm, Ağamir evdə yoxdu. Onsuz necə gedim?

— Ay qız, baldızın gedək deyirsə ərin nə deyə bilər, dur ha-zırlaş — dedi Seyidbəyim.

Balalarının gələcəyi üçün narahat olan, onların üzərində əsim-əsim əsən Cəbərrüd tərəddüd etsə də, ürəyində inam ha-zırlaşmağa başladı.

— Seyidbəyim bacı, görəsən ora nə işə aparmaq lazımdır-mı?

— Götür qulbundan keçəni. Hə, əliboş yaxşı deyil axı.

Cəbərrüd evi axtardı. Özünün ipək kələğayısından başqa təzə bir şey tapmadı. Kələğayını səliqə ilə qatlayaraq qoltu-guna vurdur. Mirdamətlə Mircəlalı da geyindirib əllərindən tutdu. Onlar Dəmirin arabasına doluşub Bittili kəndinə yol-

landılar.

Kəndin yaxınlığında çiy kərpicdən tikilmiş dörd divardan ibarət evin ətrafi adamla dolu idi. Bir yanda tonqallar çatılıb, partiya biletləri, komsomol biletləri oda atılıb yandırılır, o biri tərəfdə isə əlil, şikəst, xəstə adamlar şəfa ümidi ilə İmamın qəbuluna növbə gözləyir, qurbanlar kəsirdilər. İzdihamdan evə yaxın düşmək olmurdu. Hamının da qoltuğu müxtəlif pay-puşla dolu idi. Adamlar "Ya Allah" deyərək sinələrinə döyür, kərpic evin başına dolanırdılar.

Dəmir irəli keçərək Mirdamətlə Mircəlalın əlindən tutub evin başına hərləndirdi.

Bütün bunlardan sonra içəri girməyə imkan tapan Cəbərrüd oğlanları ilə birlikdə izdihama qarışdı. Yarıqaranlıq, rütbətli otaqda ümidlə dualar edərək apardığı kələğayını da orada qoyub geri qayıtdı.

Axşam oldu. Onlar Ağamir müəllimdən əvvəl evə çatmışdılardı. Olanlardan xəbər tutan Ağamir müəllim bərk hırslandı. O, üzünü Cəbərrüdaya tutdu:

— Mən Sovet müəllimiyyəm. Mövhumata qarşı çıxıram. Beş-on nəfər içərisində hörmətim var. Mən istəyirəm camaat savadlansın, elmə yiylənsin, sən isə yalancı, fırıldaqçı mollaların ziyarətinə gedirsən, bu nə özbaşınalıqdı?

Qorxusundan tir-tir əsən Cəbərrüd başını aşağı salıb dedi:

— Seyidbəyim bacı ilə getmişdim, tək getməmişdim...

Ağamir müəllim daha da hırslandı:

— Sənin ərin Seyidbəyim deyil, mənəm! Bu gündən belə mənim icazəm olmadan heç yana getmirsən. Uşaqları da mollaya-filana yox, kitablara meylləndir. Mən evdə olmayıanda qoy yalnız kitab-dəftərlə məşğul olsunlar, eşitdin?!

Həmin gündən sonra Seyidovlar ailəsində nə molla, nə də imam adı çəkildi.

Bittili İmamın da fırıldağı çox uzun çəkmədi. Mir Cəfər Bağırovun adamları mülki geyimdə həmin yeri əhatəyə ala-

raq, oranı zərərsizləşdirdi. Lakin Bittili İmam adıyla camaati soyan "Cibili Söyüñ" topladığı qiymətli əşyaları götürərək İrana qaçmağa müvəffəq oldu.

* * *

Otuzuncu illərin ortaları idi. Ağamir Seyidov ailəsi ilə birlikdə Gəncə şəhərinə köçmüdü. Onun ilk övladı Mirdamətin məktəb yaşı çatmışdı. Məktəbə hələ getməsə də, artıq yazib-oxumağı bacarırdı. Bunu Ağamir müəllim hələ Karayeridə işləyən zamandan biliirdi. Karayeriyə tez-tez maarif şöbəsindən yoxlama gəlirdi və həmin yoxlamalar adətən Ağamir müəlli-min evində nahar edirdilər. Bir gün yenə də bir neçə maarif işçisi onlarda nahar edirdi. Qonaq otağına tez-tez yaxınlaşan Mirdamət əlində balaca bir dəftərçə səbirsizliklə onların naharı bitirmələrini gözləyirdi. Ondan nəzərləri yayılmayan maarif işçisinin biri üzünü ona tutdu:

- Sənin adın nədi?
- Mirdamət!
- Bəs o əlindəki nədi?
- Dəftərim!
- Orada nə var?
- Yazdıqlarım.
- Sən məktəbə gedirsən?
- Hələ yox.
- Bəs yaza bilirsən?
- Bəli.
- Afərin! Səni kim öyrədib?
- Özüm öyrənmişəm.

Uşağın nahara mane olacağından çəkinən Ağamir müəllim üzünü Mirdamətə tutdu:

- Oğlum, get qoy əmilər yeməklərini yesin.
- Mirdamət inamlı dedi:
- Qaşa, istəyirəm yoxlanışlar mənim də dəftərimi yoxla-

sınlar.

Onun inamla söylədiyi söz qonaqda maraq oyatdı. O, üzünü Ağamir müəllimə tutdu:

— Narahat olmayın, yedik. Hər şey yaxşıdır. Qoy Mirdamət bala dəftərini gətirsin yoxlayaqq.

Hələ məktəb üzü görməyən Mirdamətin səliqəli şəkildə yazılış dəftəri həm qonaqlarda, həm də atasında təəccüb doğrdu. Ümid dolu nəzərlərə Mirdamətə baxan qonaq cibindən qırmızı rəngli qələmi çıxararaq dəftərə "Əla" yazdı.

Həmin əla qiymət Mirdamət Seyidovun ilk aldığı əla oldu və bu əlalar tükənmədi.

* * *

Artıq Ağamir Seyidov Gəncə Dəmiryolu məktəbində müəllim işləyirdi. Oğlu Mirdaməti isə Gəncə şəhərində 1 nömrəli Beynəlmiləl orta məktəbə apardı. Məktəbin direktoru Mircəlal Paşayev idi. Mirdaməti ilk olaraq danışdırın Ədil müəllim direktorun yanına getdi ki, bu uşaq birinci sinfin programını başdan ayağacan bilir, icazə versəydiniz onu bir-başa ikinci sınıfə götürərdik. Bundan heyrətlənən direktor Ədil müəllimə dedi:

— Get o uşağı bura gətir.

İçəri girəndə Mirdamətin balaca boyu, ciliz görkəmi direktorda daha da maraq oyatdı. O, üzünü Mirdamətə tutdu.

— Sən yazıb-oxumağı bilirsən?

— Bəli, bilirom.

Uşağın çəkinmədən, ürəklə söylədiyi söz direktorun daha da xoşuna gəldi. Və o, masanın üzərinə boylandı. Səpələnmiş kağız-kuğuzun arasında aşağı sınıf üçün oxunmalı heç nə yox idi. Əlini atıb "Kommunist" qəzetini götürdü. Onu görən Mirdamət bir addım irəli keçib dedi:

— Oxuyum, müəllim?

Uşağın ciliz bədəninə baxan Mircəlal müəllimin üzündə tə-

bəssüm oyandı. O, qəzeti Mirdamətə verib dedi:

— Oxu! Göstər məharətini!

Mirdamət çox səlist və səliqəli şəkildə qəzeti oxumağa başladı. Hətta oradakı uşaq dilinə yatmayan sözləri də müfəssəl şəkildə oxudu. Mircəlal Paşayev üzünü Ədil müəllimə tutdu:

— Hə, Ədil müəllim, doğru deyirsən. Bu uşaq birincilərlə bir sıradə otura bilməz. Apar ikinci sinifə.

Artıq Mirdamət ikinci sinif şagirdi idi. Sinif müəlliməsi Almaz Vəlizadə ona çox böyük qayğı və diqqət göstəirdi. Hətta lövhəyə əli çatmayan Mirdaməti yazı yazmaq üçün qucağına alıb yuxarı qaldırır, o biri şagirdlərə məhz Mirdaməti örnək göstəirdi.

Mirdamətin bir sevimli müəllimi də var idi — Rəfibəyli Almaz. Həmin müəllimin uca boyu, qarayanız, mehriban siması, dolu bədəni var idi. Məktəbdə hamı onun xətrini istəyirdi.

Tarix müəllimi Musa, Qafar müəllim (gəncəli Bəzzas Hümbətin oğlu), Gülrux (Hacikərimli müəllimin arvadı) müəllimə və s. müəllimlər Mirdamətin həyata ilk addımlarının düzgün atılması uğrunda əllərindən gələni əsirgəmirdilər.

Mirdamətin sinif yoldaşları Zəkiyyə və Nəcibə də əlaçı uşaqlardan idi. Onlar Mirdamətlə eyni partada — biri sağında, biri də solunda əyləşirdi. Qızlar onunla daim zarafat edir, bu balacaboy oğlanla birlikdə dərs çalışmaqdan zövq alırdılar.

Sonralar Qəmərli Zəkiyyə ali təhsil alaraq, Bakı şəhərində poliklinikada həkim işlədi.

* * *

Ağamir müəllimin səhhətində son zamanlar problemlər yaranmışdı. Həkimlər isə ona sakit kənd həyatı, kənd havası lazım olduğunu söyləyirdilər. Axır ki, Ağamir müəllim kəndə — Qızılcaya dönəməyi qərara aldı və ailəlikcə köçdü köhnə yurduna.

Mirdamət dərs əlaçısı, bütün tədbirlərin, müsabiqələrin öncülü, məktəb aktivisi idi. Atasının ürəyi gəlmirdi ki, onu oxuduğu məktəbdən ayırsın. Həm də qaynanası Xədicə evdə tək qalırdı. Elə ona görə də Mirdamətin nənəsi ilə qalmağına razı oldu.

Cəbərrüd xanım yenə də övlad gözləyirdi. Doğuşa lap az qalırdı. Kənd həyatının çətinliyi, ağır iş istər-istəməz onun səhhətinə toxunurdu. Elə ona görə, Ağamir müəllim ona hərdən şəhərdə — anası evində qalmağa icazə verirdi.

Cəbərrüd xanım yenə də şəhərdə idi. Anası Xədicə isə kəndə — uşaqların yanına getmişdi. Axşamüstüñə dönəndə onda doğuş sancıları baş qaldırdı. Evdə isə balaca Mirdamətdən başqa heç kəs yox idi. Əlacı kəsilib üzünü oğluna tutdu:

— Oğlum, get bir fayton gətir (onda faytonlar Cümə məscidinin yaxınlığında dayanırdı), ana xəstələnib həkimə apar.

Mirdamət tez küçəyə qaçıb, fayton tapdı və evlərinə gətirdi.

Bir neçə saat idi ki, o, xəstəxananın qarşısında qapıçının yanında əyləşib anasını gözləyirdi. Hərdən anasının qışqırıq səsləri gəlir, sonra kəsildirdi. Anası hər qışqıranda o da özündən asılı olmayaraq qışqırırdı. Onun bu hərəkəti yanındakı qapıçıya da əməllicə sirayət eləmişdi. Mirdamət yenə qalxıb qışqıranda kişi özündən asılı olmayaraq dedi:

— A bala, nə olub, anan doğur, sən də doğmursan ki, niyə qışqırırsan?

Az sonra Cəbərrüd xanımın qışqırığı kəsmişdi. Ağ xalatlı tibb bacısı əlində bələyə bükülmüş uşaq Mirdamətə yaxınlaşdı:

— Bir bax, gör nə gözəl qardaşın oldu.

Bir az keçmiş bir oğlan uşağı da oldu. Balaca Mirdamətin ürəyi dağ boyda olmuşdu. Kiçik qollarının arasına aldığı əkiz körpələr onun balaca ürəyinə yerləşməyən dünya boyda sevinci idi...

* * *

Ağamirin külfəti artmışdı. Bir otaqlı evə yeddi övlad və ata-ana çətinliklə yerləşirdi. Müəllimliklə dolanan ailə başçısı üçün bütün bunlar ürək ağrısı olsa da, evi artırmaq, yeniləməyə maddi imkanı yox idi. O, qərara aldı ki, Gəncədəki evi satıb kənddə yeni ev tikdirsin. Onsuz da onlardan başqa kim-səsi olmayan qaynanaşına da belə rahat olardı. Həm də əkizlər doğulandan sonra Cəbərrüd xanımın işi birə-beş çətinləşmişdi. Bütün günü ailə qayğısı, körpə uşaqlar, ziyalı ər qulluğunda duran qadın gecələri də oyaq qalır, səhərəcən əkizlərin başının üstündə dururdu. Düzdür, Ağamir müəllim də ömür yoldaşına ev işlərində kömək edir, bəzən gecələr arvadının oyaq qalmasına qiymır, əkizlərə baxırıdı. Lakin yenə də qadına çətin idi...

1936-ci ilin yanварında Mirdamət də nənəsi ilə kəndə — Qızılçaya, ailəsinin yanına gəldi. Onlar kəndə gələndə Mirdamət səkkizinci sinifdə oxuyurdu. Kənddə orta məktəb olmadığından Qırıxlı kəndinə oxumağa getdi. Orada da məktəb yeddiillik idi. O, məcburən yenidən yeddinci sinifdə oxumalı oldu. 1936-37-ci illəri Qırıxlıda oxusa da, 1937-38-ci illərdə yeni açılan Nərimanov kənd məktəbinə getdi.

Həmin dövrlər Azərbaycanda latın qrafikası kirillə əvəzləndiyinə görə o, oxuduğu kitabların hamisini yenidən kirillə oxuyur, daha çox mütaliyə üstünlük verirdi.

Hələ yeddinci sinifdə ikən yaşına uyğun olan bütün bədii ədəbiyyatı oxumuşdu. Atası ona latın qrafikası ilə çapdan çıxan "Qorxulu Tehran" və Viktor Hüqonun seçilmiş əsərlərindən ibarət kitabı hədiyyə eləmişdi. Həmin kitabları hələ kiçik yaşlarından oxusa da, atasından hədiyyə olaraq qoruyub saxlayırdı.

1937-ci ilin represiyası hətta kəndlərdən də yan ötmürdü. Antisovet, pantürk və s. adlar ilə gündə bir nəfəri gecə ikən

aparıb güllələyir, yaxud sürgün edirdilər. Hətta kimin evində ərəb əlifbası ilə kitab, yazı olurdusa, pantürk adı qoyub onu da sürgün edirdilər.

Mirdamət səhər yenə də hamidan əvvəl sinif otağında idi. Onun sinif yoldaşı Qırıxlı kəndindən olan Balaca bəyin oğlu Şirin məktəbə gözüyaşlı gəldi. O, sarıkürklülərin gecəylə onun atasını apardıqlarını dedi. Səbəbinə isə heç Şirinin özü də bilmirdi.

Yaşına baxmayaraq Mirdamət dünyani dərindən dərk edir, hər şeyi əvvəlcədən görə bilirdi. Odur ki, məktəbdən tələm-tələsik evə dönərək evlərindəki atasına məxsus əski əlifba ilə yazılmış bütün kitabları bir torbaya doldurub kənar bir yerdə basdırıdı. Bundan xəbər tutan atası soruşdu:

— Oğlum, nə olub, niyə belə qorxursan?

Mirdamət mavi gözlərini atasına zilləyərək aqlamsınmış halda dedi:

— Ağa, qorxuram onlar səni də apararlar.

Onun həyəcanından və atasına olan məhəbbətindən kövrələn Ağamir göz yaşlarını oğlundan gizlətmək üçün üzünü yana çevirdi.

Yeniyetməliyi çox müdrik, elmə, biliyə meylli olan Mirdamətin həm də çılgin, dəcəl bir gənclik dövrü başlanırdı. O, bir yerdə dayanmır, gah at çapır, ov edir, tüsəng atır, gah özündən böyüklerlə güləşirdi. Məglubiyyəti isə heç vaxt sevməzdi. Ümumiyyətlə, məglubiyyətin nə olduğunu belə bilmirdi. Həmişə başladığı işi qalib başa vururdu.

Həyətlərindəki uca tut ağacının budaqları onun üçün su yolu olmuşdu. Bütün günü budaqların üzərində gəzir, oradan isə birbaşa tuta yaxın olan əzgil ağacına tullanırdı. Bir gün isə ona bu səyahət ağır başa gəldi. Tut ağacının budağından yixılaraq yerə dəydi. Sol ayağı bərk əzildi. Onu sınıqçıya çatdırıran atasına sınıqçı məlumat verdi ki, sol ayağındakı bütün sümükər yerindən çıxıb.

Sümükləri yerinə saldıqdan sonra siniqçi yumurtadan ağı parçaya yaxı saldı və oğlanın ayağını sarıldı.

Birazdan onlar tramvayla Gəncənin bağmanlar qəsəbəsinə — Daş Körpüyə gəldilər. Orada isə Daşkəsən rayonuna təkəm-seyrək gedən maşınlardan birinin onları götürəcəyi ümidi ilə yolun kənarında gözləməyə başladılar. Onlara yaxınlaşan yük maşınına əl edərək maşının kuzasına qalxdılar. Maşındakıların əksəriyyəti ermənilər idi.

Ayağı sarıqlı Mirdamətin yeri rahat olsun deyə Ağamir müəllim əynindəki pencəyi soyunaraq kuzanın bir tərəfinə sərdi və oğlunu onun üstünə oturtdu.

Qızılca yolunda düşdülər. Bir az getmişdilər ki, Ağamir müəllim dedi:

— Mirdamət, bəs mən pencəyi orada qoydum axı.

Onun bütün sənədləri də pencəyin cibində idi. Artıq gec idi. Maşın çoxdan getmişdi. Sonralar Ağamir müəllim ha axtardısa, sənədlərindən bir xəbər çıxmadı.

Bir yandan da Ağamir Seyidov barədə öz kəndliləri anonim məktublar yazırkı ki, o mədrəsə qurtarıb, pantürkdür və s. Onu işdən çıxardılar. On nəfərdən ibarət külfətə baxmaq çox çətin idi. Əlacsız qalan ziyalı, müəllim Ağamir bağçılıqla məşğul olmağa başladı. Bütün bunlar evin böyük oğlunun ürəyində qövr edirdi. Dərs əlaçısı olsa da, atasına kömək üçün işə gedib məktəbi buraxmaq məcburiyyətində qalır, ancaq atası ona yol vermir, "Mirdamət, sən oxumalısan! Yalnız oxumaq!" — deyirdi.

* * *

Bir neçə il idi ki, Qızılçada ev tikmək üçün pul toplayan Ağamir müəllim bir otağa lazım olan materialı aldı və torpaq sahələrinə tökdü. Bundan xəbər tutan kolxoz quruluşunun məmurları ora gələrək sahəni zəbt elədi və onları da oradan köçürüdü. Bundan sonra Ağamir müəllim xəstələndi. Cəbərrüd

xanımın da günü xoş keçmədiyindən tez-tez xəstələnir, yorğan-döşəyə düşürdü. Ailənin vari-yoxu bir inekləri var idi. Çətin vaxtlarında inəyin südünü-qatığını satıb çörək pulu edirdilər. Bir gün yenə də Cəbərrüd xanım inəyi sağıb qatıq çaldı və böyük qızına verərək satmağa yolladı. Onu yolda görən kolxoz sədri hirsli-hirsli qızı yaxınlaşdı:

— Kolxoza iş-gütün belə bir qızğın vaxtında niyə küçədəsən?

Qız dili dolaşa-dolaşa dedi:

— Atam xəstələnib, evdə çörəyimiz yoxdur, anam dedi apar sat çörək al.

Onun sözlərindən daha da hirslenən sədr qızın əlindəki qatıq dolu balonu alıb yerə çırpdı.

Bacısının göz yaşları ilə evə döndüyünü görən Mirdamətdə elə həmin gündən kolxoz quruluşuna nifrət oyandı. O, yaxşı dərk edirdi ki, kolxoz-sofhozların başında duranlar kasıbin əməyini yeyən, acgöz, quldur, qaniçənlərdir. Elə rəhbərlik özü də sədr seçəndə məhz belə xasiyyətli insanları seçirdi.

Sonralar Mirdamət böyüyəcək və həmin sədrlə bir mərasim-də qarşılaşacaq. Üzünə sillə kimi çırılan sözlərdən xəcalət çəkən sədr mərasimi başaşağı tərk edəcək...

* * *

Hələ səkkizinci sinifi bitirəndən texnikuma getmək istəyirdi. Məktəbdə uşaq qitliği olduğundan milliyyətcə erməni olan maarif müdürü ona atestat vermir, məktəbdə qalmağını təkid edirdi. Bütün bunlar ədəbiyyatı, folklorumuzu çox sevən Mirdamətin dilində kövrək misralara da çevrilmişdi:

*Mən nə deyim Aramyana,
Qalmışam hey yana-yana.
İcazə vermir oxumağa.*

Axır ki, Ağamir müəllim oğlunun atestatını oradan aldı və Mirdamət sənədlərini Gəncə Tibb Texnikumuna verdi.

Boyu yaşına görə çox balaca idi. Komissiya təşkil olundu, onu texnikuma götürmək istəmədilər. Həmin zamanlar da texnikumun direktoru Qəmbəroğlu (Bağmanlı) soyadlı bir müəllim idi. Qəmbəroğlu Ağamir müəllimlə mədrəsədə bir təhsil almışdı. Onlar görüşdükdən sonra Qəmbəroğlu Mirdamətə baxaraq dedi:

— Ağamir, sənin bu oğlun boy-buxunlu olacaq. Sadəcə indi oxumaqdan qovrulub. Maşallah, fikir verirəm çox zirək uşağa oxşayır.

Düz söyləyirdi Qəmbəroğlu. Ağamir müəllimin qadağalarına baxmayaraq gecə səhərəcən lampa işığında oxuyurdu Mirdamət. Atası ona ha desə də "Oğul, gözlərinə heyifin gəlsin, belə olmaz, oxu, amma gündüzlər oxu. Bir belə oxumaq olmaz axı...". Mirdamət yenə də oxuyurdu.

Mirdamət çətinliklə də olsa tibb texnikumunun feldşer-mamalıq fakültəsinə qəbul oldu. Əlaçı oxuyurdu. Şərəf lövhəsində həmişə şəkli olurdu. İclaslarda, müxtəlif tədbirlərdə də çıxışları, qabaqcılılığı ilə hamidən seçilirdi.

Texnikum illəri çox maraqlı keçirdi. Yüksək seviyyədə təhsil var idi texnikumda. Şəhərin ən yaxşı həkimləri — Gəray Verdiyev (*sonralar Mirdamət Seyidov Sevastopol cəbhəsindən ona məktublar yazacaq. Müəllif*), Hacıyev (*can həkimi*), Məmmədov, Məlikov, Qəzənfər müəllim (müavin, hərdən şeirlər də yaziirdi) və s.

Təhsillə yanaşı, gənclərin istirahətinin də səmərəli təşkili üçün texnikum rəhbərliyi əllərindən gələni əsirgəmirdilər. Stalinin Gürcüstanın Qori şəhərində olan ev muzeyinə səyahəti də məhz texnikumun kollektivi ilə eləmişdi.

Qayğısız, şən tələbəlik həyatı geridə qalırdı. Tələbələr sonuncu imtahanlarını — Dövlət imtahanını vermişdilər ki, radioda müharibənin başlandığı elan edildi. Texnikumun həyə-

tində mitinq təşkil olundu. Biri-birini əvəz edən alovolu çıxışlar, faşizmə qarşı təəssüratlar, şeirlər Qəzənfər müəllimin vətənpərvərliklə dolu şeiri ilə sona yetdi. Tələbələrin və məzunların hamısı döyüşə hazır idi. Onlar qruplar təşkil edərək bir-başa Kirovabad (Gəncə) şəhər Hərbi Komissarlığına üz tutdular. Komissarlıqdan dedilər, gözləyin, hələ ki səfərbərlikdir. Vaxt gələndə biz özümüz sizi çağıracağıq.

İki dəfə komissarlıqda olan Mirdaməti müharibəyə yox, Goranboy rayonunun Ağasibəyli kəndinə, həkim məntəqəsinə müdir yolladılar.

Məntəqənin əvvəlki müdürü yaşlı bir erməni idi. O, işini buraxıb ailəlikcə Rostova qaçırdı. Səbəb də bu idi "Ara, bizi türklər qıracaq". Onun ailəsi Türkiyənin hansısa sərhəddində yaşayırırdı. Özü məntəqə müdürü, həkim olsa da, müharibəni kimlərin etdiyindən xəbərsiz idi.

Avqust ayının istili-bürkülü günləri idi. Bir yandan da yenicə başlanan müharibə uzun müddət idi ki sabitlikdə yaşayan əhalinin qəddini əymışdı. Mirdamət həkim artıq Ağasibəylidə işləyirdi. Bir gün məntəqədə ikən ona da müharibəyə çağırış vəsiqəsi gəldi. O, böyük həvəslə çantasını götürüb Qızılcaya — ailəsi ilə görüşməyə yollandı...

Ailə üçün çətin idi. Evin ilk övladının əli yenicə çörəyə çatırdı. Ailə özünü yenicə doğrultmağa çalışırdı. Lakin amansız müharibə onların da başının üstünü almışdı.

...Mirdaməti döyüşə yola salmağın vaxtı çatmışdı. Göz yaşlarını saxlaya bilməyən anası, qardaş-bacıları onu vağzal-dan yola salmaq istəsələr də Mirdamət razı olmadı.

— Yox, ana, narahat olmayın, özüm gedəcəm — dedi.

Atası oğlunun balaca boyuna baxır, ondakı böyükdən böyük kişi qeyrətini görüb fərəhlənirdi. Ona görə də:

— Lazım deyil, özü gedəcək, oğlum artıq kişidir, — dedi.

Sonra da göz yaşlarını arvad-uqaşdan gizlətmək üçün oğlunun boy-buxnuna yenə də fəxrlə baxaraq həyətə tərəf getdi.

Gözüyaşlı anasının, kiçik bacı və qardaşlarının surətləri gözlərindən çəkilməyən Mirdamət üzü bağmanlar qəsəbəsinə tərəf piyada yol aldı.

Bağmanda ata tərəfdən qohumu olan Mircəlillə qarşılaşdı. Mircəlil Seyidağa kişinin nəvəsi, Seyid Hüseynin oğlu idi. O, Mirdamətin çanta ciyində təkcə, payi-piyada döyüşə yollanlığını görüb çox kövrəldi. Üzünü göylərə tutub ona uğurlu yol dilədi və çox qəmli halda dedi:

— Allah səni qorusun! Bircə onu bileydim ki, bir də səni görəcəmmi?

Haşıyə: *Mircəlilə bir də Mirdaməti görmək qismət olmadı. O, müharibə bitməmiş dünyasını dəyişdi...*

Gəncə dəmir yolu vağzalında mahnı sədaları ana-bacıların hıçqırıqlarına qarışmışdı. Döyüşə gedən oğulları yüksək ruhla yola salmağa çalışalar da, hamı bilirdi ki, bu yolen bir tərəfi də ölümdür. Hamı bilirdi ki, bu gün çal-çağırla yola saldıqları gənc geri dönməyə də bilər. Ona görə də hamının gözündə bir vidası var idi. Mirdamət də o izdihamın içərisində idi. Ana-bacısı orada olmasa da, onların hıçqırıqlarını eşidirdi...

Haşıyə: *Almaniya Sovet İttifaqına qarşı müharibəyə 22 iyun 1941-ci ildə başladı. Adolf Hitler 1940-ci ilin iyulunda SSRİ-yə qarşı müharibənin qaçılmaz olması və müddəti barədə demişdi: "Rusiya gərək məhv edilsin! Müddəti — 1941-ci ilin yazı!" Hitler hələ 1941-ci il iyulun 16-da hökumət üzvlərinin yiğincığında bildirmişdi ki, Bakı alındıqdan sonra o, hərbi məntəqəyə çevriləcəkdir. Hitler hələ bundan xeyli əvvəl "Mənim mübarizəm" adlı kitabında yazırı ki, "Müsəlman monqoloidlər dağıdıcı qüvvədir. Buna görə onlar ali irqin qulları olmalıdır".*

Müharibənin ilk günlərində Azərbaycanda 4 mindən çox oğlan və qız faşizmə qarşı vuruşmaq üçün könüllü surətdə cəbhəyə getməkdən ötrü hərbi komissarlıqlara müraciət etdi. Avqust ayına qədər təxminən 123 min nəfər xalq qoşunu dəstələrinə

yazıldı. 1941-1945-ci illərdə Azərbaycanda Sovet Ordusu sıralarına 640 min nəfərədək səfərbər edilib cəbhəyə göndərildi. Onlar da sabiq SSRİ məkanında yaşayan digər xalqların nümayəndələri ilə çiyin-çiyinə faşizmə qarşı savaşda iştirak etdilər.

Fasizm üzərində qələbə digər bir çox xalqlar kimi Azərbaycan xalqının da qanı və külli miqdarda maddi sərvətlərinin itirilməsi, böyük məhrumiyyətlər hesabına əldə edilmişdir. II Dünya müharibəsində həlak olan 57 milyon adamdan 27 milyonu Sovet vətəndaşları olmuşdur ki, onlardan da 300 mindən çoxu azərbaycanlılar idi.



FACİƏLƏR ANASI - MÜHARİBƏ

II hissə

* * *

Tarix¹: İkinci Dünya müharibəsi, II Dünya müharibəsi — XX əsrə baş vermiş iki Dünya müharibəsindən ikincisi. Almaniya ordusunun Polsaya hücuma başladığı 1 sentyabr 1939-cu il müharibənin başlanma tarixi sayılır. Lakin müharibədən əvvəlki çatışmalar da nəzərə alınarsa, müharibə daha öncə başlamış sayıla bilər. **Müharibənin xronologiyası:**

1937... 7 iyul — aqressiv yönələnmiş Yaponiyanın hakim qüvvələri müharibəyə təkan vermək məqsədilə Cin və Yaponiya arasında atışmalara başladırlar.

1938 ...15 iyul-10 avqust — Xasan gölü ərazisində Sovet-yapon silahlı qarşıdurması yarandı.

1939 ... Almaniyanın işğal etdiyi ölkələr

23 Avqust — Moskvada Almaniya və SSRİ arasında bir-birinə hücum etməmək haqqında saziş imzalandı.

1 Sentyabr — Almaniya və SSRİ Polsanı öz aralarında bölgündürməyə başlayırlar. Almaniya Polsanın bölgündürülməsi istiqamətində ilk addımı ataraq 1 Sentyabrdə Polsaya qoşun yeritdi. SSRİ isə öz növbəsində bu istiqamətdə 2-ci addımı 16 sentyabrdə atdı (SSRİ 2 həftəlik ləngiməklə Polsanın müttəfiqlərinin Almaniyanın mütəfiqi kimi SSRİ-yə də müharibə elan etmələrinin qarşısını məharətlə almış oldu).

3 Sentyabr — əvvəl Ingiltərə, sonra Fransa, həmçinin, Avstraliya və Yeni Zellandiya Almaniyaya müharibə elan etdilər. Sonrakı bir neçə gün ərzində Almaniyaya müharibə elan edən dövlətlərin sırasına Kanada, Nyufaundland, Cənubi Afrika İttifaqı da qatıldı. Bununla da İkinci dünya müharibəsi başlamış oldu.

5 Sentyabr — ABS və Yaponiya Avropa müharibəsində öz neytrallığını elan etdilər.

17 Sentyabr Sovet qoşunları Polsaya daxil oldu. Həmin

¹ Tarixi məlumatlar az.wikipedia.org saytından götürülmüşdür.

gün axşam Polşanın qanuni rəhbərliyi Ruminiyaya qaçır.

28 Sentyabr — almanlar Varsava şəhərini ələ keçirirlər. Həmin gün Moskvada Almaniya və SSRİ arasında yeni sərhədlər müəyyənləşdirilir, keçmiş Polşa ərazisi 2 tərəf arasında bölüşdürürlür.

6 Oktyabr — Polşa ordusunun müqavimət göstərən axırınçı hissələri təslim olur. Bundan sonra Hitler Almaniyası Polşanın qərb hissəsini almalanlaşdırmağa başlayır, buradakı polyaklar və yəhudilər Polşanın mərkəzinə deportasiya edilir. Polşanın SSRİ-nin payına düşən hissəsində isə sovetləşmə, kollektivləşmə tətbiq edilir.

8 Noyabr — Münhendə uğursuz sui-qəsd.

30 Noyabr — SSRİ Finlandiyaya müharibə elan edir. Qış muharibəsi adını alan bu müharibə 1940-ci ilin mart ayına ki mi davam edir. Müharibə nəticəsində ruslar çox böyük itkilər versələr də, Finlandiyaya məxsus ərazilərin 10%-ni işgal edirlər.

1940... 15 mart — Sovet-fin müharibəsi sona yetir. Moskvada bağlanmış sülh müqaviləsinə görə Finlandiyanın bir hissəsi SSRİ-yə verilir.

9 aprel — Alman qoşunları elan etmədən Danimarka və Norveçə soxuldular.

10 aprel — Sovet qoşunları tərəfindən Baltikyanı respublikalarının tutuldu.

22 iyun — Fransanın kapitulyasiyasına dair akt imzalandı.

13 avqust — Alman aviasiyası Büyük Britaniyanı bombardan etməyə başladı.

23 sentyabr — İtaliya Şərqi Afrikaya yürüş etdi.

27 sentyabr — Almaniya, Yaponiya və İtaliya arasında Üçlü hərbi sazişi bağlanır.

2 noyabr — ABŞ prezidenti Franklin Ruzvelt bütün ölkələrə aqressorlarla mübarizədə kömək təklif elədi.

20 noyabr — Macarıstan "Üçlüyə" daxil olur.

1941... 1 mart — Almaniyani dəstəkləyən Bolqarıstan da "Üçlüyü" daxil olur.

6 aprel — Alman hərbi qüvvələri Yuqoslaviya və Yunanistana soxulur.

9 aprel — Britaniya aviasiyası Berlini bombardman edir.

1 iyun — Ingiltərə ordusu Bagdada soxulur və Livan və Suriyaya hücum edir.

16 iyun — ABS hakimiyyəti öz ərazisində yerləşən bütün Almaniya səfirliliklərinin bağlanması tələb edir.

22 iyun — Almaniya SSRI-yə qarşı elan edilməmiş müharibəyə başlayır. Burada onun müttəfiqləri Ruminiya, Macarıstan, Slovakiya, İtaliya və Finlandiyadır.

12 iyul — Almaniyaya qarşı sovet-ingilis birliyinə dair saziş imzalanmışdır.

11 sentyabr — Amerika dəniz hərbi qüvvələri ABS su sərhədlərinə daxil olduqları halda Almaniya gəmilərinə hücum etmək əmrini alır.

30 sentyabr — Almanlar Moskvaya hücuma başladılar.

5 dekabr — Sovet qoşunları Moskva ətrafindakı alman qoşunlarına əks-hücum edərək, onları 250 kilometrədəkdək uzaqlaşdırmağa müvəffəq oldular. Büyyük Britaniya, Macarıstan və Ruminiyaya qarşı müharibə elan etdi.

7 dekabr — Yaponlar Amerikanın Havay adalarında yerləşən Prel Harbor hərbi dəniz limanına hücum edərək, elan edilməmiş müharibəyə başladılar.

11 dekabr — Cin və İtaliyaya müharibə elan etdi.

20 dekabr — Hitler vətəndaşlarına müraciət edərək, könülü olaraq, Şərqi cəbhəsindəki qoşunlar üçün isti geyim təmin etməyi xahiş etdi.

* * *

...Yarıqaranlıq yük vaqonlarında qulaq deyəni ağız eşitmirdi. 18-20 yaşlı gənclər hələ müharibənin nə demək olduğu-

nu dərk etmədən onun dəhşətlərindən söhbət açır, bəziləri isə tez bir zamanda Hitlerin cavabını verib geri dönəcəklərinə ümid edir, əhvalını pozmurdu.

Vaqonda ayaq üstə durmağa yer yox idi. Bütün bunlara baxmayaraq gedəcəkləri ünvana tələsən əsgərlər nə yer darlığından, nə də aclıq və yorğunluqdan şikayət etmir, kişilik məktəbinə — döyüşə can atırdılar.

Yük vaqonu Azərbaycan ərazisindən Gürcüstana, oradan da Rione çayı sahili boyanca gedərək birbaşa Kutaisiyə yol aldı. Sovet ordusunun artelleriya kazarması burada — Kutaisidə yerləşirdi. Üç mərtəbəli kazarmanın nəzdində azərbaycanlılar və gürcülərdən ibarət 388-ci atıcı diviziya təşkil olundu. Burada əsgərlər yenidən həkim nəzarətindən keçərək peyvənd olunur və döyüşə hazırlanırdılar. Diviziyyaya həkim nəzarəti üzrə rəis azərbaycanlı əsgər, hərbi feldşer Mirdamət Seyidov təyin edildi.

Gecədən Mirdamət Seyidova tapşırıq verilmişdi ki, iki günə diviziyanın 350 nəfər əsgəri döyüşə yola düşməlidir. Bunun üçün də onlar peyvənd olunmalı, nəzarətdən keçməli idi.

350 nəfəri iki günə peyvənd etmək heç də asan iş deyildi. Mirdamət xeyli götür-qoy etdikdən sonra işini planlaşdırmağa başladı. O, ilk növbədə diviziyyadan dörd nəfər tibbi bilgisi olan əsgəri seçdi və tapşırıqlar verdi. Onlardan biri suyu qaynatmalı, ikincisi bütün iynələri həmin suda sterilizə etməli, üçüncüsü pambıqlı çöplər düzəldərək yodlamalı, dördüncüsü yodlu çöpü peyvənd olunacaq hissəyə çəkməli idi ki, feldşer də iynələri tez-tez vura bilsin. Mirdamətlə iynəni vuran gənc isə əslən ukraynalı olan, lakin uzun müddət Gürcüstanda yaşamış, gürcülərin adət-ənənələrinə öyrəşmiş, Qafqaz millətinə xas olan mehriban, qanisti Vasili idi.

Mirdamət Vasiliyə göstəriş verdi ki, sən şprisləri doldur mənə ver, mən də iynəni vurum. Vaxt çatdı. 350 nəfər tam nəzarətdən keçib, peyvənd olunmuşdu. Həkim nəzarəti rəisi

Mirdamət Seyidov diviziyanın polkovniki Ninaşviliyə məlumat verdi ki, artıq peyvənd hazırlıdır.

Səhər tezdən iclas çağırıldı. Diviziyanın böyük idman zalı başdan-başa əsgər və zabitlərlə dolu idi. İclasas gecikən Mirdamət utana-utana qapını araladı və zala girməkdən çəkinərək içəri boylandı. Bu, Ninaşvilinin diqqətindən yayınmadı. O, tez əli ilə işarə edərək, Mirdaməti yanına çağırdı və yanındakı stulu göstərərək: “Əyləş burada”, dedi. Sonra o, ayağa qalxaraq Mirdamətin iki günün içərisində gördüyü ağır və məsuliyyətli işdən söhbət açaraq, əsgərlərə məhz Mirdamət kimi işinə məsuliyyətli olmalarını tövsiyyə etdi.

...Günlər keçir, diviziyyaya hər gün yeni əsgərlər gəlir, döyüşə hazır olanlar isə yola salınırdılar.

Əlahiddə Zenit Artelleriya Diviziyasının komissarı, baş siyasetçi Sergey Dmitriyeviç Boşko idi. Diviziyyada hamı onun xətrini istəyirdi. Boşkonun arvadı Kuban kazakı idi.

Boşko bir gün Mirdamətə yaxınlaşaraq dedi:

— Həkim, mənim 3 yaşlı bir qızım var. Neçə gündür qarın işləməsindən əziyyət çəkir.

Mirdamət dedi:

— Yoldaş komissar, narahat olmayın, mən onu müalicə edərəm.

Mirdamətin inamlı söylədiyi sözdən komissar məmənnun qalaraq gülümsündü. Mirdamət nə söylədiyini gözəl bilirdi. O, hələ tələbə ikən Gəncə şəhərində xəstəxanada infeksiya xəstəlikləri şöbəsində təcrübə keçmiş, savadlı həkimlərdən bu barədə dərin məlumatlar əldə etmişdi.

Boşko onu evinə apardı. Uşağı diqqətlə müayinə edən Mirdamət dedi:

— Yoldaş komissar, uşağa heç bir kimyəvi preparatlardan hazırlanmış dərman lazım deyil. Siz sadəcə mənim dediklərimi etsəniz hər şey qaydasınca olacaq.

Boşko da Mirdaməti tanır, onun tibbi təcrübəsinə güvə-

nirdi.

Mirdamət uşağa hər gün təzə qatığın suyunu içirtmələrini tövsiyyə etdi. Eyni zamanda peyvənd preparatlarından uşağa çox az miqdarda içirdi. Bundan sonra uşaq tam sağaldı.

Mirdamət komissar Boşkonun sevimlisinə çevrilmişdi.

KUTAİSİDƏ

388-ci diviziyanın Mirdamətgil olan hissəsində iki nəfər erməni var idi. Gəncə şəhərindən olan zabit Hayqas Soqomonyan anbardar işləyirdi. O birisi isə Yerevan ermənisi idi — Pirimov Sergey Dmitriyeviç.

Xatırlatma: *Albaniya dövründə Azərbaycan ərazisində bir çox xalqlar olub. Albaniyaya xaçpərəst dini qəbul etdirildikdən sonra İran ora hücum edir. Qoşunun sərkərdəsi əmr edir ki, on beş min qoşun üçün on beş min qız gətirilsin.*

Ermənilər yiğilib katalikosa şikayət edirlər. Onda katalikos deyir: "Qoyun olsun, nə olar qızlarımızın sayı qədər də erməni oğlu doğular". Bundan sonra ermənilər mongollardan, ərəblərdən, azərbaycanlılardan törəyərək artıdalar. Ona görə də adları, soyadları müxtəlif millətlərə uyğunlaşdı.

Sergey Dmitriyeviç də belələrindən idi. O Mirdamətlə tez dostlaşdı. Ailəsi barədə Mirdamətə məlumat verdi ki, türk-erməni savaşında ailəni azərbaycanlılar xilas edib.

Bir müddət keçəndən sonra Sergeyin hali pisləşdi. Çətin günlər idi. Ciddi iş rejimi, gərginlik hamiya təsir etdiyi kimi gümrəhliyi başqalarından fərqlənən Sergeydən də yan ötmədi. Mirdamət onu hərbi-hospitala apararaq orada yerləşdirdi. Lakin özü də tez-tez xəstəyə baş çəkir, nəzarət edirdi.

Hospitalda xəstələrdən tutmuş həkimlərə qədər hamı Mirdamətin xətrini istəyir, bu balacaboy, səliqəli oğlanın — bacarıqlı həkimin hörmətini saxlayırdı.

Hospitalın baş həkimi Mirdamətlə yaxından tanış olduqdan sonra bir zamanlar Bakıda işlədiyini və azərbaycanlıların çox qonaqpərvər, mehriban olduğunu söyləmişdi.

...Bu gün Sergey xəstəxanadan çıxırı. O, hamidən çox inandığı, bel bağladığı Mirdamətə yaxınlaşaraq dedi:

— Mirdamət, mənim qızım olub, nə ola, kaş ikicə günlük evə gedə biləydim.

Mirdamətin hospitalda çox böyük hörməti olduğunu Sergey də biliirdi. O, əmin idi ki, rəhbərlik onun sözünü yerə salmayacaq. Elə ona görə də Mirdamətə yaxınlaşmışdı.

Mirdamət dedi:

— Yaxşı Sergey, mən danışaram, görək nə olur. Mirdamət hospitalın baş həkimi Loladzedən xahiş etdikdən sonra Sergeyə on günlük məzuniyyət verildi.

Hələ hospitala gedən zaman Sergey "TT" markalı tapançasını bölmənin tibb xidmətinin rəisi Mirdamətə saxlanca vermişdi. Bundan xəbər tutan Hayqaş komandirə xəbər apardı ki, Sergey tapançanı Mirdamətə verib. Əslində Hayqaşın fikri həmin tapançanı ələ keçirmək idi. Komandir Mirdaməti yanına çağıranda məsələdən hali olan Mirdamət tapançanı Sergeyə çatdırmışdı. Sonra o, Sergeyi qatara oturdaraq vətəninə yola saldı. Hayqaş vağzala gələndə gec idi. Sergey yola düşmüşdü. Onun məzuniyyəti barədə isə hospitalın baş həkimindən başqa heç kəs xəbər tutmadı.

Sergey bölməyə dönəndə Mirdamət döyüşə yola düşmüşdü.

İllər keçəcək, müharibə bitəcək, Hayqaşla Mirdamət Gəncə şəhərində qarşılaşacaqlar. Vərəm xəstəliyindən əziyyət çəkən Hayqaş o illərdən utancla söhbət açacaq.

Sergey ilə də görüşəcək — Moskva şəhərində. Sergey Mirdamətə göz yaşlarıyla söyləyəcək ki, "Döyüşdən geri döndükdən sonra arvadımın başqasına ərə getdiyini gördüm və mən də köçdüm Moskvaya..."

* * *

Kutaisidə hərdən əsgərlərin istirahəti də olurdu. Mirdamət də belə istirahət günlərinin birində gürcü restoranına üz tutdu. Səsli-küylü restoranda sıravi vətəndaşlarla yanaşı hərbiçilər də yeyir-içir, rəqs edirdilər. Büyük bir masanın ətrafına toplaşan hərbiçilərin arasında bir nəfər döyüsdən yaralı gəlmışdi. Onun qolu sarğılı idi. Hərbiçilər dayanmadan onun şərəfinə badələr qaldırır, sağlıqlar deyirdilər. Daha bir hərbiçinin — Mirdamətin içəri girdiyini görüb onu da həmin adamın şərəfinə içməyə çağırıldılar. Mirdamət silahlı olduğundan içməyə ehtiyat edirdi. Lakin hərbiçilər təkid edir, onu masaya çağırıldılar.

Həmin gecə ilk dəfə spirtli içki qəbul edən gənci başhərlənməsi, ürəkbulanması rahat buraxmadı...

Haşıyə¹: *Kareliyada hərbiçilərin milliyyətcə rus, Morozov soyadlı sürücüləri var idi. İçki düşkünləri olan bu sürücü hərbi maşını aşırıb iki nəfər əsgərin ölümünə səbəb olmuşdu. İki il həbsxnada olduqdan sonra onu yenidən döyüşə yollamışdilar. O da bizim həbi-hissədə idi. Yenə də içkidən əl çəkmir, əlinə fürsət düşən kimi içir, keflənirdi. İçkini isə gecələr əsgərlərin geyimlərini oğurlayıb satmaqla alırdı. Bütün bunlardan xəbər tutan hissə komandiri Kaşirin onu həbi-hissənin zirzəmisində yerləşən tualetə salmağı əmr etdi. Mən əsgərin soyuq zirzəmidə qaldığını eşidəndə, bir tibb işçisi kimi öz narazılığımı bildirərək, onu oradan çıxartdım. Sonralar əsgəri başqa həbi-hissəyə apardılar.*

¹ Mirdamət Seyidovun xatirəsi öz dili ilə

KUTAİSİDƏN DÖYÜŞƏ

Gecəyarı həyəcan siqnalının səsinə bütün əsgərlər ayağa durdu və geyinib sıraya düzüldülər. Onları yük maşınlarına dolduraraq birbaşa Poti şəhərinə apardılar. Gəmi limanı Potidə yerləşirdi. Limanda onları böyük bir yük gəmisinə yığaraq yola saldılar. Zenitçilərdən ibarət bu batalyonda əslində zenit topu yox idi. Xəbər verilmişdi ki, top getdikləri məkannda olacaq. Lakin gəminin özünün bir ədəd topu var idi və matroslar həmin topun başına yiğışır, təlim keçirdilər. Gəmini isə hər tərəfdən hərbi gəmilər və hava döyüş vasitələri müşaiyət edir, qoruyurdu. Suda irəliləməyin hər dəqiqəsi təhlükə idi. Bir-neçə dəfə gəminin yaxınlığında mina partlamış, lakin təhlükə sovuşmuşdu.

Hərbiçilərin çoxu ilk dəfə su vasitəsilə hərəkət etdiklərindən dəniz havasını götürmür, ürəkbulanmadan əziyyət çəkirtilər. Bu hal Mirdamətdən də yan ötmədi. Lakin o başa düşürdü ki, əsgərlərin də sağlamlığının qeydinə qalmaq onun üzərinə düşür. Odur ki, hər vəchlə özünü ələ alır, yoldaşlarının səhhəti ilə maraqlanır, tez-tez nanə şirəsini suya töküb onlara içirirdi ki, ürəkbulanmasının qarşısı az da olsa alınsın. Sabahısı gün obaşdan hərbiçiləri aparan gəmi Sevestopola çatdı.

Bir vaxtlar türklərin diyarı olan Sevastopolda türklərdən qalma qalalar, tikililər, qayaaltı anbarlar üç kilometrə yaxın yolu payı-piyada qət edən əsgərləri qarşılayırdı. Atəş səsləri isə kəsmir, bir-birinin ardınca bombardman olur, hava döyüşü davam edirdi.

Kutaisidən gələn əsgərlər şəhər kənarında üçmərtəbəli bir binada yerləşdirildi. Bura çox böyük, izdihamlı bir hərbi sahə idi. Mirdamət Seyidov "Primorski" ordusunun komandiri general-major Petrovla orada — Sevastopolda tanış oldu. Zabitəli, ucaboy, çalpapaq bu hərbiçi həmin diviziyyaya tez-tez

gəlir, hərbi əməliyyatlar üçün göstərişlər verirdi.

Dağların, çöllərin, düzlərin ağ geyindiyi zamandan — 1941-ci ilin noyabr ayından Gürcüstandan Sevastopola yola düşən diviziya iyul ayının dördünə qədər düşmən hücumu keçdikcə yerlərini dəyişir, müxtəlif zonalarda müdafiə xəttində dayanırdı...

SEVASTOPOLDA...

Əsgərlər yenə səhər obaşdan həyəcan siqnalının səsinə oyandılar. Hami əmrə müntəzir olaraq İnkerman dərəsi etrafına toplaşmağa başladı. Sevastopol əhalisinin köməkliyi ilə səhərətrafi səngərlərlə əhatə olunmuşdu. Sonra bütün hərbiçilər səngərlərə yerləşdirildi.

Ordu texnika sarıdan çox çətinlik çəkirdi. Belə bir zamananda düşmənin basqınına məruz qalmaq daha da qorxulu idi.

Ordunun yerləşdiyi gizli yeri meşədə ağacların arasında gizlənən almanların kəşfiyyatçıı öz tərəfinə xəbər verdi. Bundan sonra Sovet ordusunun yerləşdiyi səngər bombalanmağa başladı. Aviasiya vasitəsilə yağan bombalar səngərin yaxınlığına düşür, torpağın altını üstünə çevirirdi. Mirdamətlə bir səngərdə daldalanan gürcü qaçmaq istəyərkən bomba onun yaxınlığında partladı və tikələri dörd tərəfə dağıldı. Bütün bunları öz gözləri ilə görən Mirdamət dəhşət içərisində bir az əvvəl onunla söhbət edən əsgər yoldaşının tikələrinə baxır, düşmənin üzərinə pələng kimi atılmağa məqam gözləyirdi.

...Bombardman səngiməyə başladı. Qırıcı təyyarələrin uzaqlaşdığını görən sağ qalanlar bir-bir səngərdən çıxdı. Mirdamət də çıxməq istəyəndə sol ayağının yaralandığını hiss elədi. Onun ayağı gürcü yoldaşı həlak olan zaman qəlpəyə tuş gəlmışdı.

Ürəyindəki yara ayağındakindan qat-qat güclü idi. O, özü-nə heç fikir də vermir, yaralı yoldaşlarına köməklik göstərir-

di. Milliyətcə rus olan Ema adlı tibb bacısı dedi:

— Əsgər, sənin ayağın yaralıdı, yaxşısı budur hospitala gedib orada müalicə olunasan.

Mirdamət ona etirazını bildirdi:

— Xeyr, Emma, mənə burada ehtiyac olduğu bir zaman da heç yana gedə bilmərəm.

Tibb bacısının təkidinə baxmayaraq Mirdamət hospitala getməyə razı olmadı. Onun göstərişi ilə tibb bacısı yaralının sol ayağının bud hissəsini yardım, qəlpəni çıxararaq yerini dərmanladı və sarıdı.

* * *

Sevastopol'a gələn dəmir yolu xətti dağların arasındaki tүneldən keçirdi. Həmin tunelin içərisində Mirdamətgilin hərbi-hissəsinin mətbəxi yerləşirdi. Mətbəixin yaxınlığında isə dəmir yolu köşkü var idi. Köşkdən Mirdamət tibb məntəqəsi kimi istifadə edirdi. Ayağındakı qəlpə yarası onu incitsə də, yataq vəziyyətində üç gündən artıq qalmadı. Yanında sanitar işləyən əslən lerikli bir talış əsgəri idi. Əsgəri özü yanında işə götürmüdü. O, hələ Kutaisidə olan zamandan əsgərdəki epilepsiya (qıcolma) xəstəliyini hiss eləmişdi. Həkim nəzarəti olسا da, ondakı xəstəlik təsdiqlənməmiş döyüşə yollamışdır. Mirdamət xəstə yoldaşını özünün nəzarəti altında saxlamaq məqsədilə sanitar kimi işlədirdi.

Diviziyanın yerləşdiyi çadır ev səngərdə idi. Mirdamətin diviziyyaya yaxın yerdə olması lazım idi. Xəstələrə yardımından əlavə o, diviziyyaya gətirilən yeməklərin əsgərlər üçün tam yararlı olduğunu yoxlamalı idi.

Tuneldən gətirilən yeməkləri səngərə dərə vasitəsilə aparıldılar. Qarlı qış günlərində, faşistlərin bombardmanın altında ağır yeməklə dolu kisələri dərə ilə daşımış çox çətin idi.

Mirdamət Baş aşpazın bişirdiyi yeməkləri yoxlayandan sonra diviziyyaya yola saldı. Hava çox soyuq idi. Aşpaz ona

soyuqdan qorunmaq üçün bir fincan içki içməsini təklif etdi. Təmiz spirtdən olan bu içki Mirdamətin başını gicəlləndirməyə başladı. Bir yandan da minamyot atəşinin səsi kəsmirdi. O, getmək istəyəndə aşpaz ona gözləməsini, minamyot atəşlərinin səngiməsini təklif etdi. Seyidov razı olmayaraq birbaşa səngərə yola düşdü.

Yol boyunca çala-çuxurlarda yixılır-durur, faşistləri söyür, onlara lənət yağıdırırdı...

* * *

Diviziyanın baş aptekisi İnkerman dərəsində yerləşirdi. Lازım olan dava-dərmanı Mirdamət özü gedib həmin yerdən gətirməli idi. Onun özünün sanitar maşını, sürücüsü var idi. Orta yaşlı sürücünün acınamاقlı taleyi var idi. Milliyətcə rus olan Fedyə yetimliklə böyümüşdü. Məktəbi qurtarandan sonra sənədlərini hərbi aviasiya məktəbinə versə də onu ora götürməmişdilər. Səbəb də bu idi ki, "Sən kimsəsiz böyümüşən, təyyarə sürücüsü olsan düşmən tərəfə keçə bilərsən". Bundan sonra Fedyə sürücü olmaq qərarına gəlir.

Mirdamət Fedyanın maşını ilə aptekə gedirdi. Yolu artel-leriya ştabının yanından keçirdi. Onun tibb texnikumunda oxuduğu zamanlar dostluq etdiyi, əslən Göygöl rayonunun Toğana kəndindən olan Cəmil İsmayılov da həmin ştabda feldşer işləyirdi. Onlar döyüşə də bir yollanmışdılar. Hərdən görüşürdülər. Yenə də Cəmillə görüşmək məqsədi ilə Fedyaya maşında gözləməsini əmr etdi. Cəmillə görüşüb geri dönəndə maşında bir kisə gördü. Kisədə şampan şərabi, konserv, kolbasə və müxtəlif yeməklər var idi. Təəccübə Fedyaya baxıb dedi:

— Fedyə, bunlar hardandı?

Fedyə gülümsünüb dedi:

— Bilmirsənmi, sürücülər yetmiş üçüncü millətdir...

* * *

Diviziyanın zenit batareyası Sevastopolun şimalında yerləşirdi. Komandir Yeqorov başda olmaqla batareya düşmənin xeyli hava qüvvələrini məhv etdi. Bu, döyük üçün açıq-aşkar irəliləyiş demək idi.

Yeqorov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü, batareyanın bütün əsgər heyəti orden və medallarla təltifləndi. Hərbi üçün əlverişli şəraitdə yerləşən batareyanın ön sıradə vuruşan zabitlərinin, əsgərlərinin əksəriyyəti Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun məzunları idi. Düşmən tərəfin güclü hücumuna məruz qalan batareyada onların çoxusu qəhrəmancasına həlak oldu. Bundan sonra Sovet ordusunda zəifləmə və geriləmə baş verdi.

Şəhərin hər tərəfi düşmənlə əhatə olmuşdu. Mühasirə zolağı kiçildikcə hərbiçilər Qara dənizin sahilinə tərəf yön alır, dəniz tərəfdən onlara kömək gələcəyinə ümidi edirdilər.

...Gecəyari faşistlər dəniz ətrafını topa tutaraq, texnika cəhətdən korluq çəkən canlı qüvvənin əksəriyyətini məhv etdi.

Qan su yerinə axırdı. Hər tərəfdə inilti səsləri ərşə ucalırdı. Sovet əsgərlərinin xilas ümidi tamam üzülmüşdü. Hərbiçilər bu son dəqiqlik də bir-birinə həyan, kömək olmağa çalışırdı.

Mirdamət gəncəli yoldaşı Əkrəmlə (Kəramət Tağıyevin qardaşı Əkrəm Tağıyev) bir səngərdə idi. Əkrəm də feldşer idi. Növbəti bombardan sonra bir müddət huşunu itirən Mirdamət ayılanda Əkrəmin də həlak olduğunu görüb göz yaşlarını saxlaya bilmədi...

...Illər keçəcək, Mirdamət bu barədə Kəramət Tağıyevə ürək ağrısı ilə söz açacaq.

Üç tərəfdən silahlı faşistlər, bir tərəfdən isə su ilə mühasirələnən ordunun rəhbərləri general-mayor Petrov təyyarəyə, kontr-admiral Oktyabrski isə sualtı gəmiyə minərək Qafqaza

qaçmağa nail oldu.

Artıq başçılarından da əllərini üzən sırávi əsgərlərin sağ qalanları gizlənməyə, güllədən qaçmağa yer gəzirdilər. Mirdamət bir neçə əsgərlə yaxınlıqdakı xalxalda daldalanaraq bu dəhşətin nə zaman bitəcəyini gözləyirdi. Uzaqda viyilti ilə o yan, bu yana şütyən bombardmançı təyyarə bu dəfə yağış kimi çilədiyi bombalarla düz onların başı üzərində səkirdi. Döyüşdə yetişmiş əsgərlər bombanın təyyarədən çıxdığı zaman hara düşəcəyini təxmin edə bilirdilər.

Mirdamət birbaşa onların üzərinə gələn bombadan qaçmaq üçün ştaba tərəf gedən buxtanın tunelinə doğru yön aldı. Ora çata bilməyəcəyini gördükdə ümidsiz halda yaxındakı ağaca söykəndi. Yerə uzanmaq daha təhlükəli idi. Bombanın ağırlığından lərzəyə gələn torpağın gücünə heç bir canlı tabğatırmadı.

Gözlərini yummuşdu. Hələ bu günəcən ölümün dəhşətli gözlərinə belə yaxından baxmamışdı. Anası gəldi gözlərinin öünüə. Ona elə gəlirdi ki, anası hər iki əlini açıb faşist güllələrindən balasını qorumağa can atır.

Səsi ilə ətrafi lərzəyə gətirən bomba viyilti ilə qamışlıqdakı buxtaya düşdü. Bataqlığın çamırının altı üstünə çevrildi. Bir neçə metr hündürlüyü qalxan və yerə dəyən Mirdamət gözlərini açdı ki, yarıqaranlaq tuneldədir. Bomba düşən zaman onlara tərəf qaçan əsgəri yoldaşları görmüş və bombardman səngiyən kimi tunelə aparmışdır.

Səs-küyün səngiməsinə baxmayaraq, təhlükə hələ də sovuşmamışdı. Tunelin yaxınlığı almanın faşistləri ilə dolu idi. Onlar bir-bir meyidləri yoxlayır, sağ qalanları isə əsir aparırdılar. Növbə Mirdamətgilin gizləndiyi tunelə çatmışdı. Faşistlərin səslərini eşidən döyüşçülər birazdan əsir düşəcəklərinə əmin idilər. Lakin başqa çıkış yolları da yox idi. Ona görə də ümidsiz halda gözləyirdilər.

Mirdamətin komsomol biletini də cibində idi. Almanlar ci-

bində bilet olan sovet əsgərini sorğu-sualsız yerindəcə güllələyirdilər. Buna görə də o dişi ilə (bir əli yaralı idi) biletini parçalayıb gizlətdi.

Tunelin qapısından səs gəldi:

— Raus! Raus!

Tuneldən qırx nəfərə yaxın döyüşü bayıra çıxdı. "Hende xox"² — deyə bağıraraq əsgərlərin silahını əllərindən alır, əlləri yuxarı halda cərgə ilə bir tərəfə yiğirdilər. Sonra faşistlər Sevastopolun müdafiə húcumunun polkunun ştabı yerləşdiyi tunelə yaxınlaşdırılar və onların da sağ qalanlarını əsir götürməyə başladılar. Ştabın komandiri enlikürək, boy buxunlu, sinəsi orden və medalla dolu bir hərbiçi idi. O, hətta İspaniya Respublikası hökuməti tərəfindən də orden və medallara layiq görülmüşdü. Komandır də tuneldən çıxdıqdan sonra, hamidən sonda ştabın komissarı iri addımlarla faşistlərə doğru hərəkət etməyə başladı. O, başını dik tutaraq nifrətlə faşistlərə baxır, ovunu parçalamağa hazır pələng kimi coşurdu.

"Hende xox!", "Hende xox!" — əmri eşitmirmiş kimi əllərini qaldırmırdı. Onun üzərindəki orden və medallardan onsuz da xofa düşən faşistlərin rəhbəri bayaqdan bəri əlində tutduğu aftomatı qaldırdı və yenidən bağırdı:

— Hende xox!

Komissarın tərpənmədiyini görüb, acıqlı halda aftomatın son gülləsinəcən onun başına boşaltdı.

...Dörd iyul 1942-ci il... Zərərsizləşdirilən əsirlər beş-beş qolboyun edildi və cərgələrə düzülərək qızmar günəşin cirhaçırdında, ac-susuz addımlamağa başladı. Neçə günün mühasirəsi, döyüşün yorğunluğu, acliq, həyəcan, qorxu... əsirləri bunların hamisindən daha çox susuzluq əldən salındı. Bir damcı su üçün həyatlarını belə təhlükəyə atmağa hazır idilər. Gözləri baxa-baxa ciblərindən su qabını çıxarıb su içən al-

¹ Raus — çölə çıx (almanca)

² Hənd xo — əllər yuxarı (almanca)

manlar tükləri belə ürpənmədən onlara dayanmamağı, yalnız getməyi əmr edirdilər. Əsir əsgərlər quru, susuz, torpaq yolla gedərək Sevestopolun kənarında yerləşən Neoşili çayına çatdilar. Kənardan şəffaflığı ilə gözləri qamaşdırınan çayı görərgörməz özlərini suya atdilar. Qəfil dağlışmadan çəşqinliğə düşən almanlar elə atların üstündəncə dalbadal havaya atəş açdilar. Atəş səslərinə məhəl qoymayan əsirlər isə suyu acgözlükə içir, üz-gözlərinə çırpırdılar. Güllələr havaya yox, əsirlərə tuşlanmış, çayın rəngi qırmızıya boyanmışdı. Bundan sonra sağ qalan əsirlər yenidən cərgələrə düzüldülər. Yol boyunca krım tatarlarının əkdiyi sahələrdən müxtəlif göyərtiləri imkan olan kimi qoparıb yeyir, susuz qaldıqca çirkli gölməçələrdən belə su içirdilər. Bu isə tez bir zamanda günlərlə yol gedən ac əsirlərin müxtəlif xəstəliklərə, dizenteriyaya tutulmasına səbəb olurdu.

Mirdamət çalışırdı ki, belə yerlərdən su içməsin. Yoldaşlarına çirkli suyun təhlükəli olduğunu söyləsə də, onların bəziləri həkim məsləhətini dinləmirdilər.

Almanların içərisində krım tatarları da var idi. Sovet imperiyasının təcavüzünə məruz qalan tatarlar almanlarla birləşərək sovet quruluşuna, kolxoz sisteminə olan nifrətlərini bildirirdilər.

Üç-dörd gün payi-piyada yol gedən əsirləri Baxçasarayın (*Krimin mərkəzi olub*) yaxınlığında yerləşən bir təpənin ətrafına topladılar. Həmin gecəni orada keçirdilər. Neçə günün ac-susuzluğuna baxmayaraq, hamı elə torpağın üzərindəcə dərin yuxuya getdi...

Səhər tezdən onlar alman faşistlərinin bağırtısına oyandılar. Saxlanılanları bir cərgə ilə sıraya düzdülər. Sonra dərə boyu hərəkət etdirərək, dərənin aşağısında gözləyən alman SS-lərinin yanına apardılar. Cərgədə bir-bir hamını yoxlayır, sən sağa, sən sola deyərək, yerindəcə gullənəcək əsirləri bir tərəfə, o biriləri isə başqa tərəfə bölürdülər.

SS-lərin içərisində uzun əbalı bir molla da var idi. Molla göstərir, yəhudiləri¹ elə yerindəcə güllələyirdilər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Mirdamət alman dilini çox gözəl bilirdi. Hələ Qızılçada olan zaman atasının alman müəllimi dostları tez-tez onlara gələrdi. Məktəbdə də xarici dil alman dili idi və bütün dərslərini əla oxuyan Mirdamət bu fənnə də mükəmməl yiylənmişdi.

Vəziyyəti görən Mirdamət tatar mollaya yaxınlaşdı və dedi:

— Mən yəhudi deyiləm, mən azərbaycanlıyam, müsəlmanam.

Molla ona əmr etdi ki, sən də keç bu tərəfə. Onun sözünü eşidən kimi Mirdamət cərgədəki azərbaycanlı əsirlərin də qolundan tutdu və yenə də alman dilində mollaya dedi:

— Bunlar da azərbaycanlıdır, istəyirsiniz soruşun özlərindən.

Molla o biri azərbaycanlıları da ölüm cərgəsindən uzaqlaşdırdı.

Mühəribədən sonra veteranlarla gənclərin Bakı şəhərində görüşü keçiriləcək və Balaxani qəsəbəsindən olan Novruz (döyüşçülər ona Qarabala deyirdilər) adlı veteran bu epizodu çıxışında söyləyəcək, onları həmin gün Mirdamətin xilas etdiyini dənə-dənə qeyd edəcək...

Əsirlərin yarısı güllələndikdən sonra qalanları Simferopol şəhərinə, oradan da Canköyə apardılar. Yol boyunca yenə də ac-susuz əsirlər əkin sahələrinə, suya qaçıր, alman, tatar hərbiciləri onları güllə ilə hədələyir, hətta eşitməyənləri yerindəcə qətlə yetirirdilər.

Mirdamətin döyüş illərindən xəyalına öz dəhşətiylə həkk olunan anlardan biri də məhz həmin Simferopol-Canköy yolunda oldu. Yenə də susuzluqdan əziyyət çəkən əsirlər qabaq-

¹ İkinci Dünya Müharibəsi illərində 6 milyon yəhudinin həyatına amansızlıqla son qoyuldu.

dakı su quyusunu görüb quyuya tərəf qaçdılar. Onlar faşistlərin gülə-boranına baxmayaraq sudan aralanmaq istəmir, acgözlükə içirdilər. Mirdamət cərgədən çıxmır, yoluna davam edirdi. Onun yoldaşı əslən Xanlar rayonunun Nadəl kəndindən olan Ədil (*mühəribədən əvvəl müəllim işləyib*) suya tərəf qaçıdı. Onu görən Mirdamət qışqırdı:

— Ədil, getmə, görmürsən gülə atırlar.

Mirdamətə fikir verməyən Ədil özünü birbaşa quyunun üstündəki su vedrəsinə tərəf atdı. Yenicə başını aşağı əyib su içmək isteyirdi ki, tappilti ilə quyunun kənarına düşdü.

Ədilin qanı da quyunun suyuna qarışaraq əsir yoldaşlarının qanı ilə qovuşdu...

Haşıyə: *Sonralar bu epizodu Mirdamət Ədil müəllimin həyat yoldaşına söyləyəcək...*

Bir neçə yoldaşlarının öldüyünü görən qalan əsirlər dəhşət içərisində cərgəyə qayıtdılar...

CANKÖY ŞƏHƏRİNDƏ

Canköy şəhərində sağ qalan əsirləri vaqonlara dolduraraq yola saldılar. Ağzınacan əsirlərlə dolu olan vaqonlara əli silahlı almanın nəzarət edirdi.

Mirdamət vaqondakı əsirlərin demək olar ki, əksəriyyəti ilə tanış idi. Çünkü onların çoxusu eyni diviziyanın əsgərləri idi. Eyni zamanda, neçə günün yol-yoldaşlığı da tanışlığa imkan yaratmışdı.

Atalar deyib ki, "Qardaşını da yoldaşlıqda sına". Həmin yoldaşlıq əsasən qafqazlılardan, azərbaycanlı, erməni və gürçülərdən ibarət olan bu vaqon sərnişinlərinin də iç üzünü göstərmək üçün əlverişli bir şərait yaratmışdı. Burada da ermənilər biclik edir, gürcüler onun-bunun cibini soyur, bağırır, gecələr isə xor mahnları ilə hamının zəhləsini tökürdülər.

Ukraynanın ərazisində rus kəndliləri vaqonların qabağına

çixır, vaqonun pəncərələrindən xəlvətcə əsirlərə yemək, su verməyə çalışırdılar. Çox çətinliklə əldə olunan yeməyin üzərinə atılan əsirlər arasında dava düşür, əsasən də gürcülər yoldaşları arasında bölüşmək istəmədən əllərinə keçəni yeməyə çalışırdılar...

Qatar Ukraynadan keçərək Lunnı ilə Xorol şəhərləri istiqamətində irəliləməyə başladı. Günü-gündən vaqonlardakı natəmizlik artır, müxtəlif xəstəliklər yaranır, darlıq və aclıqdan əziyyət çəkən əsirləri daha çıxılmaz vəziyyətə salırdı. Bir yandan da onları vaqonlardakı bit-birə lap cana yiğmişdi. Belə bir vəziyyətdə irəliləmək çox çətin idi. Mirdamət vaxtnı azərbaycanlı yoldaşları ilə keçirməyə çalışır, xəstə əsirlərlə ünsiyyətdən çəkinirdi.

Onun ayağında təzə çəkməsi var idi. Doğrudur, çəkmə bir-neçə yerindən bıçaqla kəsilmişdi. Lakin buna baxmayaraq yenə də ayağını isti saxlayırdı. Hələ əsir düşməmişdən əvvəl diviziyanın baş çavuşu tərəfindən hədiyyə olan çəkməni Mirdamət özü kəsmişdi. Səbəb isə hələ düşərgədə olan zaman Ukrayna milisinin onun çəkməsində gözü olması idi. Həmin hadisə Mirdamətin yadına düşəndə neçə günün əzab-əziyyətinə qatlanan simasına bir anlıq təbəssüm də qonurdu.

Onun ayağında par-par yanmış təzə çəkmələri görəndə milis özünü saxlaya bilməmiş, hökmələ:

— Soyun ver mənə — demişdi.

— Vermərəm!

Çox inam və hirslə söyləmişdi Mirdamət. Onların mübahisə etdiklərini görən azərbaycanlı əsirlər tez ora yiğilişmiş, hirsli baxışlarını milisə zilləmişdilər. Bundan qorxuya düşən zabit tez aradan çıxmışdı ki, alman zabitlərini köməyə çağırırsın. Onlar gələnə qədər əsirlər zibilliyyə atılmış yeşiyin dəmir ucluğundan bıçaq kimi istifadə edərək çəkməni kəsik-kəsik eləmişdilər. Almanlarla birgə geri dönen milis çəkməni xarab olmuş görəndən sonra cinqirini da çıxarmamış, susmuşdu.

...Bir zamanlar sinələrindəki ulduz və medalların mənəvi yüksəkliyində pərvaz edən, bir kəlməsinə minləri müntəzir saxlamaq bacarığında olan Sovet çinniləri — polkovnik, podpolkovnik¹, mayor və s. əsir həyatına öyrəşmək istəməsələr də, bu həyatı yaşamaq məcburiyyətində qalır, hətta bir si-qaret üçün zibil daşıyır, müxtəlif işlərlə məşğul olurdular. Büttün bunlar bəlkə də onların özlərindən çox əvvəllər qulluqlarında dayanan sırávi hərbiçiləri üzür, əzirdi.

Əsir həyatının əzab-əziyyətlə dolu yeni bir səhəri açılmışdı. Ac-susuz sovet əsgərləri yenə də faşistlərin bağırtıları altında müxtəlif əmrləri yerinə yetirildilər.

Cinli faşistlər yaman əl-ayağa düşmüştü. Bu əl-ayaq əsirlərə də sirayət edirdi. Onlar da bilirdilər ki, yenə də kimsə gələcək, tribuna başına keçəcək, əsirlərə faşizmi tərifləyən təbliğatlar aparacaq.

Bu dəfəki qonaq ucaboylu alman leytenantı idi. Onu ofiser libasında olmasına baxmayaraq başına əmmamə qoyan, qara saqqallı bir azərbaycanlı müşaiyət edirdi. Zabit tribunaya yaxınlaşaraq əsirlərə, xüsusilə də azərbaycanlılara müraciət etməyə başladı:

"Salam! Mən bilirəm ki, buradakı əsirlərin çoxusu qafqazlılardan, xüsusən də azərbaycanlılardan ibarətdir. Elə ona görə də bir azərbaycanlı oğlu olaraq mən sizə müraciət edirəm. Bilirsiniz ki, Sovet ordusu alman ordusundan qat-qat zəifdir. Və yaxın günlərdə Hitler qalib gələcək. Bu qalibiyət-dən sizə də pay düşməsi üçün əlbir olmalı, alman ordusuna kömək göstərməlisiniz.

Siz yaxşı bilirsiniz ki, Azərbaycan iyirminci ildən rus imperiyasının əsarəti altındadır. Məmməd Əmin Rəsulzadənin başçılığı altında min-bir əzabla qurulan Azərbaycan Demokratik Respublikası azığın rusların təcavüzü nəticəsində süquta uğradı. Bundan sonra Sovet imperiyası tərəfindən minlərlə

¹ Hərbi rütbə Sovet dönəmində verilən adlarlaşı

Azərbaycanın qeyrətli oğulları məhv edildi, sürgün olundu. Məmməd Əmin Rəsulzadə də öz doğma vətənindən didərgin düşmək məcburiyyətində qaldı. Hal-hazırda o, Türkiyədə yaşayır. O, bu günlərdə alman ordusunun başkanı Adolf Hitler ilə danışığa girib və Azərbaycan haqqında həqiqətləri ona çatdırıb. Hitler də Rəsulzadəyə söz verib ki, alman ordusu qalib gələn zaman ruslara əsir düşən Azərbaycanın Müstəqiliyi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək".

Haşıyə: *Məmməd Əmin Rəsulzadə və Böyük Vətən Müharibəsi barədə "Azadlıq" qəzetinin 06 iyul 2011 tarixli nömrəsinin siyasi şərhçi Şövkət Məmmədin imzasıyla dərc edilən "Rəsulzadə və Azərbaycan Legionu" başlıqlı məqaləyə diqqət edək :*

"...M.Ə.Rəsulzadə Hitlerlə niyə görüşüb?

Bu barədə Rəsulzadə özü qələmə aldığı "Çağdaş Azərbaycan tarixi" əsərində məlumat verir: "1942 və 1943-cü illərdə Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin dəvətilə digər qafqazlı siyasi emigrantlarla birlikdə Berlinə getdiyim zaman biri mənfi, digəri müsbət iki şeyə şahid oldum. Hitler Almaniyasının mövqeyi bütün milli məsələlərdə olduğu kimi, Qafqaz məsələlərinə olan münasibətdə də mənfi idi. Berlindən milli mübarizəmizin əsaslarını tanımاسını gözləmək əbəsdi. "Ali irq" in nəzəriyyəçiləri ilə Polşadakı, Ukraynadakı və işgal olunan başqa məmləkətlərdəki alman praktikləri ən kiçik ümidi belə, yer vermirdilər. Üzərimizə düşən yeganə vəzifə milli haqlarımızı və istiqlal davamızı tanımayan bir hökumətlə birgə fəaliyyətin baş tutma-yacağını təsdiq edərək meydandan çıxmaqdi. Elə də etdik. 1943-cü il, 5 avqust tarixli bir memorandum imzalayaraq Berlini tərk etdik".

Buradan aydın görünür ki, M.Ə.Rəsulzadənin Almaniyaya yollanmaqda məqsədi İkinci Dünya müharibəsi zamanı yaranan şəraitdən Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası namənə faydalana maq olub. Hitler Almaniyası M.Ə.Rəsulzadəni kom-

munizmə qarşı savaşda əməkdaşlığı dəvət etdikdə, öndərimiz bu təkliflə yalnız Azərbaycanın “milli haqları və istiqlal davasının” tanınması şərtilə razılaşacağını bildirib.

Bununla belə, M.Ə.Rəsulzadənin Almaniyaya səfəri səmərəsiz olmayıb. O, fürsət taparaq Almaniyadakı azərbaycanlı hərbi əsirlərlə təmasda olmağa çalışıb və buna qismən müvəffəq olub. Bu təmasları Azərbaycandakı real vəziyyəti və yeni nəslin hansı əhvali-ruhiyyədə olduğunu öyrənmək üçün istifadə edib. Berlin ziyafətinin müsbət hadisəsi də bu olub.

Tarixçi alim Nəsiman Yaqublu “Məmməd Əmin Rəsulzadə”“ adlı kitabında yazır ki, M.Ə.Rəsulzadə mühəribənin ilk aylarından yüzlərlə azərbaycanlı hərbi əsirin yəhudili adı ilə qətlə yetirilməsindən xəbər tutur. Belə ki, almanlar 1500 azərbaycanlı gülələyəndən sonra onların yəhudili olmadığını bilirlər. M.Ə.Rəsulzadə Almaniyaya gələrkən burada 1941-ci ilin iyununda yaradılan Şərqi Nazirliyinin rəhbərliyilə görüşür və azərbaycanlı əsirlərin gülələnməsinin dayandırılmasına nail olur.

Bəzi məlumatlarda isə deyilir ki, yəhudilərin də türklər kimi sünnet olunduğunu və onları bir-birindən fərqləndirməyi sübuta yetirmək üçün M.Ə.Rəsulzadənin xahişilə Hitler hökuməti Qüds müftisi əl-Hüseyni Almaniyaya götürir və həmin fərq Hitlerə izah edilir. Bu hadisədən sonra almanlar azərbaycanlıları yəhudili adı altında gülələnməyi dayandırırlar.

Mühəribə illərində M.Ə.Rəsulzadənin digər xidməti azərbaycanlı əsirlərin cəmləşdiyi legionlarla apardığı iş olur. Almanlar 1941-ci ilin axırlarında əsirlərdən təşkil olunmuş legionlar yaradırlar. O cümlədən, türküstanlı, gürcü və qafqazlı müsəlman legionları yaradılır. Qafqazlı müsəlman legionu sonradan Azərbaycan və Şimali Qafqaz legionu olmaq üzrə iki yerə bölünür.

Azərbaycan legionunda cəmləşmiş soydaşlarımızın sayı 70 minə yaxın olub. Legionda M.Ə.Rəsulzadəni sevir, ona inanırdalar. Legionun başçılarından Fətəlibəyli Dündənginski M.Ə.-

Rəsulzadənin azərbaycanlı əsirləri xilas etmək üçün hansı işlər gördüyünü yaxşı bilirdi. Əslən Naxçıvanın Şərur rayonunun Dündəngə kəndindən olan F. Dündənginski 1941-ci ilin sentyabrında almanlara əsir düşmüdü. O, M. Ə. Rəsulzadənin çətin bir işlə məşğul olduğunu görürdü. 1943-cü ilin mayında öndərə yazdığı məktubda “Azərbaycanın yorulmaz hürriyyət mücahidid”ni cəbhədəki bütün əsgərlərimiz adından salamlayır və vurgulayır ki, onlar irəlidə də millətimizin hürriyyəti uğrunda fədakarlıqla vuruşacaqlar...

Legionların təşkilindən sonra M. Ə. Rəsulzadə Berlindəki Milli Azərbaycan Komitəsində çalışır. Təbii ki, komitənin əsas vəzifəsi Azərbaycan davasını — Azərbaycana müstəqil bir dövlət hüququ qazandırmaq istəyini alman hökumətinə qəbul etdirmək idi. 1943-cü ilin noyabrında Berlində Milli Azərbaycan Komitəsinin qurultayı keçirilir və burada xüsusi bir qərar verilir. Beş maddədən ibarət olan bu qərarda bir daha — İkinçi Dünya müharibəsi nəticəsində milli müqəddəratımızın həllinə və istiqlalımızın bərpasına sarsılmaz bir inamın olduğu vurgulanır.

Lakin Hitlerin Azərbaycanla bağlı planları başqaydı: mühabibədən sonra Bakı birbaşa Berlinə tabe olacaq, Azərbaycan xanlıqlar dövründəki kimi əyalətlərə bölünəcək və rəhbərlik almanınlara veriləcəkdi. M. Ə. Rəsulzadə isə bu planla razılaşmur və mübarizəsini davam etdirirdi. Öndərin ikinci bir narazılığı isə Hitlerin legionlara münasibətilə bağlı idi. M. Ə. Rəsulzadə Azərbaycan legionunun öz istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə aparın xalqlara qarşı vuruşmasını istəmirdi. Onun fikrincə, Polşa, Yuqoslaviya, Çexoslovakiya və digər xalqlar azadlıq uğrunda döyüşürlər. Odur ki, azərbaycanlılar vətənini işğaldan xilas etmək yolunda vuruşan insanlara qarşı silah çevirməməlidirlər.

M. Ə. Rəsulzadə bununla əlaqədar, 1943-cü ildə Azərbaycan legionu qarşısında bəyannamə ilə çıxış edir. Bu, o zaman üçün çox təhlükəli addım idi, ancaq “insanlara azadlıq, millətlərə is-

tiqlaliyyət" imanını hər şeydən üstün tutan bir şəxs bundan qorxmadı. Əlbəttə, bu, sonda M.Ə.Rəsulzadənin Hitlerin göstərişi ilə Almaniyadan qovulması ilə nəticələndi. Lakin müdrik insan yanılmadı, onun bəyanatını öz istiqlaliyyəti uğrunda döyüşən xalqlar rəğbətlə qarşıladılar. Elə, bunun nəticəsi idi ki, 1944-cü ildə Polşada üsyən edən, almanları gülləbaran edən polyaklar azərbaycanlıları görən kimi pəncərələrdən üstlərinə gül-çiçək atmışdalar (*Azərbaycan legionunun əsgərləri alman hərbi formasında olsalar da, qollarındaki emblemdə alman hərflərilə "Azərbaycan" yazılırdı*).

Almaniyani tərk etdikdən sonra Ruminiyaya sığınan M.Ə.-Rəsulzadə burada da azərbaycanlı əsirlərin taleyi ilə maraqlanır. Hətta muharibədən sonra da Azərbaycan legionunda döyüşmiş əsgərlərimizi taleyin ümidiనə qoymur... Artıq Almaniya müharibədə məğlub olmuş, Stalin isə əsirlərin geri alınmasını tələb edirdi. Bu isə o demək idi ki, Stalin əsirləri rahat buraxmayacaq, onları "Vətən xaini" adı ilə güllələyəcəkdir... Belə təhlükəli vəziyyətdə, 1945-ci ildə M.Ə.Rəsulzadə yenidən Almaniyaya qayıdır. O, "mühəribə qurtardı" deyib, sevincək halda Vətənə — Azərbaycana qayıdan əsirlərə kömək etməyə tələsir. Artıq Amerikadan alınıb aparılan əsirlər arasında yüzlərlə azərbaycanlı da Stalinin əmri ilə öldürülür. M.Ə.Rəsulzadə bir qrup azərbaycanlını başına toplayıb onları xilas etmək üçün yollar arayır. İlk olaraq, Amerika, Ingiltərə hökumətlərinə göndərdiyi bəyanatlarda həmin dövlətlərin rəhbərlərinə başa salır ki, Stalin sizdən alıb apardığı əsirləri güllələyir, buna mane olmaq lazımdır...

M.Ə.Rəsulzadə azərbaycanlı əsirləri xilas etmək məqsədilə Azərbaycan Demokrat Birliyi adlı cəmiyyət də qurur. Cəmiyyət adından bütün əsirlərə müraciət olunur ki, təbliğata aldanıb Vətənə dönməyə tələsməsinlər, orada onları ölüm cəzası gözləyir; azərbaycanlı əsirlər özlərinə müvəqqəti yaşayacaqları bir ölkə seçə bilərlər, cəmiyyət onların Türkiyədə, hətta Amerika-

da məskunlaşmalarına yardım edəcək. Bu iş bəhrəsini verir. Azərbaycanlı əsirlərin müəyyən hissəsi geri dönməyə tələsmir və yüzlərlə azərbaycanlı xilas edilir.

...Qeyd etdiyimiz kimi, M.Ə.Rəsulzadə Almaniyada azərbaycanlı əsirlərlə səhbətlərində onların gözü ilə sovet Azərbaycanındaki yeni nəslə xas cəhətləri də öyrənməyə çalışmış və əldə etdiyi nəticələri belə ümumiləşdirmişdir: “Yeni nəsil öz dilində, deyə bilərik ki, tamamilə oxuyub-yaza bilir. Hamısı ibtidai məktəbləri bitirmişlər. Əsirlər arasında orta təhsil görənlər də az deyil. Müxtəlif ixtisaslı ali təhsillilərə də rast gəlinir. Müəllimlərlə həkimlər daha çoxdular.” Ustad daha sonra yazır ki, onun — “Azərbaycanda məmləkətin ali təhsil görmüş gəncləri vardırmı?” — sualına müsahibləri əsəbi halda: “Siz nə deyirsiniz, yüzlərdən deyil, minlərdən danışın... Biz öz-özümüzü idarə edəcək bir vəziyyətdəyik!” — deyə cavab verirlər.

Başqa bir azərbaycanlı legioner isə M.Ə.Rəsulzadəyə Azərbaycanın teatr və musiqidəki uğurları haqqında danışır. Moskvada Azərbaycan artistlərinin necə qiymətləndirildiyindən, “musiqimizin bütün dünyada birincilik” qazandığından bəhs edir. M.Ə.Rəsulzadə həmin adamın duyduğu qürur və sözlərin-dəki öyünmə ədasını görüb, gözlənilmədən onun sözünü kəsir: “Yaxşı, madam ki, siz sovetlərin uğurlarından bu qədər məmnunsunuz, bu halda, nə üçün çiyninizə silah alıb bu sovet uğurlarına qarşı döyüşürsünüz?”

Həmin legioner heç çəşmədan belə cavab verir: “Mən əsl sovet uğurlarına qarşı döyüşürəm: bu, kolxozdur; bu, insanları fironlar dövrünə bənzər işlətməkdir; bu, QPU və NKVD rejimi-dir; bu, qardaşın qardaşa inanmamasıdır. Bolşeviklərin uğurları bunlardır. Mədəniyyətə gəlincə, bu sahədəki uğurlar bizim öz milli uğurlarımızdır. Sovet senzurasının həddindən artıq müda-xiləsi olmasaydı, bu uğurlar daha böyük olardı və mədəniyyəti-miz daha çox açar, daha çox çıxaklınlardı”.

Əsirlər bu günkü mühazirəni diqqətlə dinləsələr də əməl

üçün hələ hazırlıqlı deyildilər. Əslində onlar elə bir vəziyyətdə idilər ki, sanki programlaşdırılmışdır. Faşistlər nə deyirsə onunla oturub-durur, əməl edirdilər.

Elə həmin gün günortadan sonra əsirləri bir yerə yiğaraq geniş bir çayın ətrafına apardılar. Ocaqlar qalandı. Əsirlərə əmr etdilər ki, paltarlarını soyunun, bit-birəsini ocağa cir-pandan sonra təmiz-təmiz yuyun və özünüz də çimin. Həmin müddətdə onlara yemək də verərək istirahətləri üçün şərait yaratdılar.

Mirdamət də əsirlərin arasında deyilənlərə müntəzir idi. Lakin bütün bunların nə üçün edildiyini də yaxşı dərk edirdi. O bilirdi ki, bu "qulluq" heç də havayı deyil, onları faşist orduşuna satqınlığa sürükləyirlər. Bu fikirlər onu üzsə də dözür, olayların sonunu gözləyirdi. Hərdən fikirləşdiklərini yanındakı azərbaycanlı yoldaşlarına, əsasən də Cəmil İsmayılova söyləmək istəsə də hələ ki susmağa üstünlük verirdi.

LEGİONER DÖVRÜ

Tarix:

1942-ci il 1 yanvar — Vasinqtonda 26 ölkə "Üçlüy"ə daxil olan ölkələrlə heç bir sahədə əməkdaşlıq etməmək haqqında saziş imzalandı.

20 yanvar — Berlində "Vanzey konfransi". Yüksək rütbeli faşist məmurları "yəhudi problemini kökündən həll etməy"ə dair müzakirələr apardılar.

18 aprel — ABS hava qüvvələri Tokionu havadan bombardadı.

24 aprel — Alman hava qüvvələri ingilis tarixi və mədəni obyektlərini hətta həmin obyektlərin hərbi məqsədi olmasa da bombalanması əmrini aldı.

13 sentyabr — Stalinqrad uğrunda döyüslər başlandı.

2 dekabr — Cikaqoda yer üzündə ilk nüvə reaktoru fəaliy-

yətə başladı. Bu reaktorun yaradıcılarından biri də İtaliyadan emiqrasiya etmiş fizik Enriko Fermi idi.

...Təxminən min nəfərə yaxın əsgər, başları üstündə isə faşist cinniləri yola düşdülər. Onların yeməkləri də var idi. Bir at arabası ağızınacan müxtəlif qidalara dolu idi. Faşistlər atlara getsələr də əsirləri tələsdirmir, üzmürdülər. Onlar Priyatın şəhərinin ətrafındakı xarabalığa çatanda atları saxladılar və əsirlərə də dayanmayı əmr etdilər. Dörd tərəf bombalanmış, torpağın altı-üstünə çevrilmişdi. Üstəlik də avqust ayının qızmar günü onları lap əldən salmışdı.

Artıq qaranlıq xarabalığı qoynuna almış, yaşanan acıları az da olsa gizlətməyə nail olmuşdu. Onlara verilən bir dilim kolbasa-çörəyi iştahla yeyən əsirlər elə əyləşdikləri yerdəcə torpaq üzərinə döşənərək dərin yuxuya dalmışdır.

Haşıyə: Cəmilin atası İsa kişi Ermənistəninin Qafan vilayətin-dən gəlib Xanlar rayonunun Şragidzor mədənində işə düzəlmüş-di. Onda Cəmil də oxumaq məqsədi ilə atasıyla Xanlara köçmüdü.

Mirdamət Cəmilə çox inanırdı. Hələ texnikum illərindən onun dəyanətinə bələd idi. Xəlilov Məcid də texnikumda oxu-yan zamanдан Mirdamətlə yaxınlıq edirdi. Döyüş illəri və əsirlik onların hər üçünü daha da yaxınlaşdırılmışdı. Lakin Mirdamət Cəmillə daha yaxın idi. Bir tikəsini də onunla bölüşür, yoldaşlıq yox, sözün əsil mənasında dostluq edirdi.

Avqust ayı olmasına baxmayaraq, gecə düşən kimi hava soyuyurdu. Uzun müddət acliqdan-susuzluqdan əziyyət çə-kən əsirlər sərin mehdən belə üşüyür, titrəyirdilər. Yenə də soyuq idi. Cəmillə Mirdamətin ikisinin bir sırixlısı var idi. İkiisi də həmin sırixlıya bürünərək kürək-kürəyə vermişdilər. Məcid iki şineli olmasına baxmayaraq onların büzüşdүүünü görmə-məzliyə vurub, şinelin birini altına, birini də üstünə örtüb də-rin yuxuya getmişdi.

Mirdamətlə Cəmil Məcidin bu hərəkətini öz içlərində

götür-qoy etsələr də heç biri bu barədə söz salmırıdı. Çünkü onların hər üçü bir tələbəlik həyatı yaşamış, döyüşə yollanmışdır. Üstəlik də bir yerdə əsir düşmələri yoldaşlıqlarını daha da bərkitməli idi. Əgər belə olmamışdısa, onda danışmağın da bir faydası olmadığını düşünüb, susmuşdular. Bəlkə də onlar Məcidin yerinə xəcalət çəkdikləri üçün susmuşdular...

Səhər tezdən Mirdamət qızdırma və titrətmə ilə oyandı. Onun bu halını görən Cəmil dostuna qayğı göstərir, əlindən gələni əsirgəmirdi.

Yaxınlıqda kəndlilər müxtəlif ərzaqlar, qatıq, süd satırıldılar. Cəmil Mirdamət üçün süd almaq istəsə də onların nə pulu, nə də satılacaq bir əşyaları olmadığını bilir, çarəsiz halda düşünürdü. Birdən ağılna nə gəldisə ayağa durdu və yaxınlıqda süd satan bir qadına tərəf getdi, bir fincan isti südlə geri döndü. Mirdamət sual dolu nəzərlərlə ona baxanda Cəmilin köynəksiz olduğunu gördü və susdu.

Mirdamətin titrək əllərindəki süd dolu fincan Cəmilin içinde bir məmənunluq hissi oyatmışdı. O yaxşı bilirdi ki, Mirdamət hər soyuqlamaya tabe olmaz, güclüdür. Və bu qaynar süd onu gücləndirəcək, ayağa qaldıracaq.

Günortadan sonra yola düşmək əmri verildi. Hamı bir nəfər kimi sıraya düzüldü. Yeriməyə taqəti olmasa da Mirdamət də birtəhər ayağa qalxdı. Onun qızdırması hələ də keçməmiş, başağrısı və ürəkbulanmadan əziyyət çəkirdi.

Azərbaycanlı (əslən gəncəli) İsfəndiyər Səmədov Mirdamətin yeriyə bilmədiyini görüb, onlara rəhbərlik edən, azərbaycanlı Mikayıł İsmayılovdan xahiş elədi ki, bu əsir xəstədir, yeriyə bilmir, icazə versəydiniz o araba ilə gedərdi. İsmayılov da Mirdamətin rənginin solduğuna bayaqdan diqqət eləmişdi. Elə ona görə də onun araba ilə getməsinə icazə verdi.

...Onlar Priruki şəhərinə çatdılar. Orada azərbaycanlılar-

dan ibarət xüsusi legion var idi. Mirdamətgili də həmin legion-na yerləşdirilər. Legiondakı bütün əsirlər ayaqyalın, başıaçıq idi. Onların geyimlərini faşistlər əllərindən almışdır.

Uzun yol Mirdaməti əldən salmış, qızdırması bir az da qalxmışdı. Əsirlər sağlam şəkildə müəyyən olunmuş yerlərə təhvil verilməli idi. Elə ona görə də onu şəhər xəstəxanasına yerləşdirilər. Xəstəxanada işləyənlərin əksəriyyəti ukrainlilər idi. Sovet əsirlərinə yaxşı xidmət edirdilər. Mirdaməti halsiz vəziyyətdə görən sanitər qadın səhər tezdən ona tez bir zamanda qızdırmanı salmaq üçün xüsusi dərman "sulfidin" gətirdi. Qadının qardaşı şəhər səhiyyəsində işləyirdi. Elə ona görə də az-az tapılan bu dərmanı əldə edə bilmışdi.

Dərmanı içəndən bir-neçə saat sonra ayağa durdu. Onu yenidən düşərgəyə apardılar. Düşərgə böyük bir kolxozun həyatındə yerləşirdi. Əsirlər gecələr anbarda yatırlılar. Şineli, sırxılısı olanlar paltarlarının, olmayanlar isə yerə kövşən döşəyib, samanın üzərində yatırıldı. Mirdamət də yerə döşənmış kövşənin üstündə yatmalı oldu. Gecə yatanda ayaqqabısını da yattığı yerdə altına tərəf qoyurdu ki, heç kəs oğurlamasın. Əslində azərbaycanlılardan ibarət olan legionda oğurluq olmurdu. Demək olar ki, burada hamı bir-birini tanıyor, hörmət edirdi.

Legionda Xanlar rayonunun Cümşüdülü kəndindən iki əmioğlu var idi. Onlar Mirdaməti görən kimi tanıdlılar. Mirdamətin əyninin nazik olduğu üçün öz shinellərini ona verdilər.

Mirdamətin atası Ağamirin çoxlu dostları var idi. Onların hərəsi bir kənddən idi. Kəndlərə iş dalınca gedəndə adətən böyük oğlu Mirdaməti də özü ilə aparırırdı. Elə Talıbgıl də onu atasının yanında görmüşdü. Bu günə onların əsirlilikdə görüşmələri yerliləri bir az da kövrəltmişdi. Uzun-uzadı Vətəndən söhbət etsələr də hər üçü geri dönməyin çox çətin olduğunu dərk etdikləri üçün dərindən köks ötürərək susdular...

Legion həyatının üçüncü gündə əsirləri müşaiyət edən

alman zabiti onlara yaxınlaşdı və ucadan dedi:

— Burada kim alman dilində yazıb-oxuya bilir?

Mirdamət irəli çıxdı və dedi:

— Mən.

Ona alman dilində bir dərslik verdilər ki, bunu oxu və tərcümə elə. Kitabı oxudu, tərcümə etdi. Firavan günlərini xatırlayan Mirdamət yenə də ürəyində müəllimi, əslən alman olan Ottoya təşəkkür edirdi.

Legionerlərin arasından bir-neçə dil biləni seçib apardılar Mirqorod şəhərinə. Mirdamət burada ilk dəfə olsa da çox gözəl bilirdi ki, bura bütün dünyaya səs salan böyük Qoqolun şəhəridir. Legioner olsa da sanki ruhu azadlıq tapmışdı.

TÜRKÜSTAN DİVİZİYASI¹

TARIX:

1943... Kasablankada Ruzvelt və Uinston Corcillin iştirakıyla konfrans açıldı. Amerika və İngiltərə birgə strateji fəaliyyət haqqında və Şimali Afrikada 2 iri miqyaslı operasiya haqqında razılığa gəldilər.

31 yanvar — 2 fevral Stalinqrad döyüşü sona yetir.

19 Aprel — Varsavada 56 min yəhudü qətlə yetirilirdi.

13 mart — Şimali Afrikada bütün alman-italyan qoşunları ingilislər tərəfindən hərtərəfli mühəsirəyə alınaraq təslim edildi.

5 iyul — 23 avqust — Kurskda vuruşmalar. Bu vuruşmlar sovet-alman qoşunlarının cəbhədəki vəziyyətini dəyişməsi

¹İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq baş komandan Stalinin 1941-ci ilin 18 oktyabr tarixli əmrinə əsasən azərbaycanlılardan ibarət 77-ci dağatıcı diviziyası, 223-cü milli atıcı, 396-ci milli atıcı, 402-ci və 416-ci milli atıcı diviziyaları yaradıldı və onlar Zaqafqaziya hərbi dairəsində yerləşdirilmiş 44-cü, 45-ci və 46-ci orduların tərkibinə daxil edildilər.

yolunda həlledici oldu.

10 iyun — Sovet qoşunları Sisiliyadadır. İtaliya kralı Viktor Emmanuel Mussolinin düşmənləri arasında əlaqə axtarır.

24 iyul — İngilis aviasiyası Hamburqu fosforlu bombalarla bombardman edir. Nəticədə şəhərin yarısı darmadağın edilmiş, 30 min adamın həyatına son qoyulmuşdur.

25 iyul — Benito Mussolinin yaxalanması və tutulması. İtaliya kralı Viktor Emmanuel ölkədə yeni hakimiyyətin formalasması uğrunda əhəmiyyətli addımlar atır. 28 iyulda İtaliyanın faşist diktaturasından azad olunması elan olunur.

13 oktyabr — İtaliya Almaniyaya müharibə elan etdi.

28 noyabr — İlk dəfə Stalin, Ruzvelt və Çerçilin birgə iştirak etdiyi Tehran konfransı başlayır.

26 dekabr — Ruzvelt və Cercilin iştrak etdiyi Qahirə konfransı. Müttəfiqlərin Türkiyəni Almaniyaya müharibə elan etməsi barədə uğursuz təklifləri.

...Mirqorod şəhərində Qafqaz, Orta Asiya, Zaqqafqaziyalılardan ibarət diviziya — Türküstan diviziyası yaradılmışdı¹. Diviziyanın nəzdində ştab rotasının komandiri isə azərbay-

¹Alman tədqiqatçısı Muhlen yazırıdı: Türk-tatarlardan milli legionlar yaratmaqdə iki türk generalının xüsusi rolu olmuşdu və 1941-ci ilin oktyabrında bu planın müsbət həyata kecirləməsində cəhdlər göstərmişdir. Həmin generallardan biri tanınmış hərbçi Nuru Paşa, digəri isə general ?rkil? id. Hələ 1941-ci ilin sentyabrında Berlinə gələn Nuru Paşa Almaniya Xarici İşlər Nazirliyi ilə əlaqələr qurub Veytszeker və Bermanla görüşlər keçirmişdir.

1941-ci ilin payızında Hitlerlə Türkiyə ordusu Baş Qərargahının generalı Ərkilət arasında damışq oldu. Şərqi Prussiya iqamətgahında görüşən generalın təklifi Hitleri maraqlandırmışdı. Türkiyəni öz tərəfinə çəkməyə çalışın Hitler 1941-ci ilin noyabrında Türküstan legionunun yaradılmasına razılıq verdi. Alman ordusunun tamamilə məxfi olan 1941-ci il 3 dekabr tarixli əmri ilə müsəlman-Qafqaz, gürcü və erməni legionları formalasdırılmağa başladı. Sonradan müsəlman-Qafqaz legionu şimali-qafqazlı və azərbaycanlı olmaqla iki yerə ayrıldı. 1942-ci ilin ortalarında onlara daha ikisi əlavə edildi: Krim tatarları və Volqaboyu tatarları

canlı, gəncəli Teymur Niyazov idi. Mirdaməti və dil bilən yoldaşlarını da həmin rotanın tərkibinə qatdılar. Mirdamət əvvəlki yoldaşlarından ayrı düşmüşdü. Lakin burada da öz eloğluları ilə bir yerdə idi və tezliklə əsir yoldaşları ilə ünsiyət qurdu, dostlaşdı. Teymur Niyazov da onlarla çox yaxşı davranırdı.

Döyüş bitəndə xoş xatirələrlə Teymur Niyazovla maraqlanan Mirdamət öyrənəcək ki, o, döyüsdən sonra Kanadaya getmiş, ailə qurmuş və orada da ömrünü başa vurmuşdur. Hələ müharibədən əvvəl Azərbaycanda evli olan Teymur Niyazovun iki oğlu da olub. Və Mirdamət ataları barədə onun oğullarına söhbət açacaq. Atalarının Sovet imperiyasının təzyiqi ilə Vətəndən didərgin düşdүүнү, balalarını məcburən atdığını söyləyəcək. Məhz bu görüşdən sonra Niyazovun oğulları Kanadaya — atalarının görüşünə gedəcək. Təəssüf ki, həmin görüş onların son görüşü olacaq...

MEHDI HÜSEYNZADƏ İLƏ GÖRÜŞ

Haşiyə: *Mehdi Hənifə oğlu Hüseynzadə 22 dekabr 1918-ci ildə Bakının Novxanı kəndində anadan olmuşdur. 1932-ci ildə o, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq məktəbinə daxil olmuş və bu məktəbi bitirmişdir. 1937-ci ildə Leningradda (indiki Sankt-Peterburq) Xarici Dillər İnstitutunda təhsil almışdır. 1940-ci ildə yenidən Bakıya qayıdib, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda öz təhsilini davam etdirmiştir.*

Böyük Vətən Müharibəsi başlananda müharibəyə yollanmış, 1942-ci ilin yayında Kalaç şəhəri ətrafindakı qanlı vuruşmaların birində ağır yaralanmış və faşistlər tərəfindən əsir alınmışdır. 1943-cü ilin sonlarında Mehdi, bir dəstə azərbaycanlı əsir ilə faşist əsarətindən qaçıb, Yuqoslaviya və İtaliya partizanlarına qoşuldu. 1944-cü il noyabrın 16-da həlak olur.

Mirdamət Seyidov Mehdi Hüseynzadə ilə Ukraynanın

Proskurov şəhərində tanış olmuşdu. Onda Cəmil İsmayılov da onlarla idi. Mehdi Kalaç şəhəri ətrafi döyüslərdə yaralana-raq əsir düşmüş, zabit olduğu üçün onu da başqa zabitlərlə birgə Proskurov şəhərinə və oradan da Mirqorod şəhərindəki Türküstan diviziyasına götirmişdilər.

Diviziyada Mehdi, Cəmil, Mirdamət və on beş nəfərə yaxın azərbaycanlı bir otağa yerləşdirilmişdi. Onların hər üçü həmyaş olduqları kimi, həmfikir idilər. Damarlarında gənclik ehtiraslı qanları Vətən məhəbbəti ilə coşurdu. Arzuları döyüsdə qələbə calmaq idi. Gecə-gündüz bu barədə söhbətlər edir, çıxış üçün yollar gəzirdilər.

Günlərin birində ucaboy bir alman (zonderfürer rütbəli, eyni zamanda filologiya elmləri doktoru) əsirlərin yanına gələrək onlarla söhbət etdikdən sonra soruşdu:

— İçərinizdə rəssamlıq qabiliyyəti olan varmı?

Mehdi ayağa durdu və dedi:

— Bəli, mən bacarıram.

Mehdinin çox gözəl əl qabiliyyəti var idi. Gənc olmasına baxmayaraq dərin mənali rəsmlər çəkir, gördükərini, düşün-düklərini tablolarda yaşatmayı bacarırdı.

Alman zabiti dedi:

— Mənə rəssamlığı bacarmaqla yanaşı ərəb əlifbasını da bilən əsgər lazımdı. Bacarırsanmı?

Mehdi dedi:

— Bəli, əlbəttə bacarıram.

Alman zabiti dedi:

— Məhsəti Gəncəvini tanıyırsanmı?

Mehdi gülümşünərək dedi:

— O böyük Azərbaycan şairini kim tanımır ki?

Alman zabiti dedi:

— Sən onun "Yol ilə gedirdim əlimdə kuzə, bilmədim, kuzəni mən yerə saldım, kuzə dilə gəldi, dedi ki, mən də sənin ki-mi idim bu günə qaldım" — şeirini bilirsənmi?

Mehdi dedi:

— Bilirəm bəli.

Alman zabiti dedi:

— Bax, istəyirəm həmin bəndə bir əsər çəkəsən və şeiri də orada yazasan.

Mehdi dedi:

— Cənab, sizin dediklərinizi olduğu kimi yerinə yetirərəm.

Lakin mənim rəsmə aid heç bir ləvazimatım yoxdur.

Səhərisi Alman əsgəri əlində kağız-qələm gəldi.

Üç gündən sonra Mehdi əsəri çəkib tamamlamışdı. Cox gözəl əsər idi. Tənha bir qəbirin üstündə sinib-dağılmış kuzədən qəbirin üzərindəki piyaləyə, oradan da qəbir daşına şərab töküldü. Məhsətinin rübaisi isə əsərin yuxarı tərəfində ərəb əlifbası ilə yazılmışdı.

Əsər çox canlı və baxımlı idi. Həyatın müvəqqəti olması, kuzədən tökülen şərab ömürdən gedən günlər kimi qəbirdaşı ilə torpağa qarışırıldı. Rəsm zabitin də çox xoşuna gəldi. O, həmin günün səhərisi Mehdiyə böyük bir çörək, içərisində kolbasə gətirdi. Qənimətə sevinən dostlar iştahla yeməyə başladılar.

Bir neçə gündən sonra həmin alman zabiti yenə gəldi və dedi:

— Mən Vena şəhərindənəm. Bir həftəlik ezamiyyət almışam, Vətənə gedirəm. Sonra o, üzünü Mehdiyə tutdu — Sənə də icazə almışam. Mənimlə getmək istərdinmi?

Onlar gedəndən sonra Cəmille, Mirdamət Mehdidən ayrı düşdülər.

* * *

Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi Rusyanın ərazilərində də döyüş səngimək bilmir, gündən-günə daha da şid-dətlənir, sakit əhaliyə divan tuturdu. Belə bir vəziyyətdə əsirləri də bir yerdə saxlamaq çətin idi. Sovet ordusunun növbəti

hücumunda legionerlərin yerlərini dəyişmək lazım gəldi və faşistlər onları Şərqi Prrusiyaya köçürdülər, oradan da vəqonlara dolduraraq yola saldılar. Əslində legionerlər hara getdiklərindən xəbərsiz idilər. Həyatın amansız oyunlarına öyrəşmiş, olanlarla və olacaqlarla razılaşmışdılar. Elə ona görə də vaqon həyatını da öz axarı ilə yaşayırdılar.

Mirdamət Cəmillə üzbüüz oturmuşdu. Onlar ömürlərində ilk dəfə idi ki, kart oynayırdılar. Heç biri bu işi sevməsə də, əslində vaxt keçirmək üçün maraqlı və əlverişli vasitə olduğunu başa düşərək kartlara baxır, oyunu davam edirdilər. Orada öyrənmişdilər "21" deyilən bu oyunu. Qəribə olan bu idi ki, neçə illərdən bəri bu işlə məşğul olanlar bu gün uduzur, Cəmillə Mirdamətə təslim olurdular. Ard-arda əlləri gətirən gənclər oyuna daha da maraqla girişir, həvəslənirdilər. Sonda ayılanda gördülər ki, əslində onların udması hamısı qumar ustalarının siyasəti imiş. Artıq gec idi. Olan əmanətlərini uduzmuşdular. Bu hadisə dərs oldu onlara. Bir daha əllərinə kart almadılar.

Qatar isə hər şeydən xəbərsiz kimi irəliləyir, heyvanlar üçün nəzərdə tutulan vaqonlarda insanların getdiyinin fərqi-nə belə varmadan səs-küy salırdı.

ALMANİYADA

...Bir neçə gündən sonra əsirlər Almaniyada idilər. Buns-lau¹ şəhərində əsirləri yerləşdirmək üçün böülüklərə, Mirdaməti isə hərbî hospitala apardılar. Onun ciyərləri son vaxtlar soyuğa qarşı həssas olmuşdu. Vaqonun bir neçə günlük əzab-eziyyəti isə onu tamam əldən salmışdı.

Bu hospitalda da Mirdaməti çox mehriban qarşılıdlılar. Onun qaməti düzəlmış, boyu əvvəlkindən fərqli olaraq ucal-

¹Bunslau — indi Polşada Boleslavets şəhəri. Əfsanəyə görə feldmarşal Kutuzovun ürəyi bu şəhərdə dəfn olunub

mış, baxışları daha da itiləşmiş, mavi gözləri dərinləşmişdi. Onu görənlər heyranlıqla baxır, xüsusən də gözlərindən doymaq bilmirdilər. Xanımların isə sevimliyi idи bu yaraşıqlı gənc. Hospitalda tibb bacısı işləyən Erika adlı gənc alman qızı Mirdamətə xüsusi qayğı göstərir, pərvanə kimi başına dolanırdı.

Almanlar türkləri çox sevir. Erika da Mirdamətin türk olduğunu bilib onu "maynturuk" deyə çağırırdı.

Artıq hospital həyatı da geridə qalmışdı. Erika xoş xatirə olaraq Mirdamətin könlündə yaşasa da, bir daha onu görə bilmədi. Əslində Erika da onların biryolluq ayrıldığını bilsədi. Gənc xanımı bu ayrılıq çox üzsə də, sonuncu gün mas-mavi gözlərini Mirdamətə zilləyərək susmuşdu...

Yenidən əsirlilik dövrü başlamışdı. Mirdaməti işçi batalyonuna tərcüməçi götürülmüşdülər. Batalyonundakı əsirlər alman həbiçiləri üçün yemək bişirir, paltarlarını yuyurdular. Batalyona bir qoca alman rəhbərlik edirdi. Burada da azərbaycanlılara ruslardan fərqli olaraq hörmətlə yanaşırıldılar.

Mirdamət bir zamanlar Bakı şəhərində görkəmli həkim kimi səs salmış Babayevə də orada rast gəldi. Azərbaycan Tibb İnstitutunda dosent işləyən Babayev əsirlərin arasında idi.

Həmin gün hansısa alman zabitinin Babayevin hərəkətləri xoşuna gəlməmiş və ona fiziki cərimə vermişdi. O, bütün günü qalxıb-uzanmaq əmrini yerinə yetirməli idi. Bu hadisə Mirdamətə çox pis təsir etdi. Elə ona görə də batalyonun komandirinin yanına gedərək dedi:

— Cənab komandir, siz bilirsiniz ki, o, Azərbaycanda tanınmış həkimdir. Neçə xəstələrə şəfa verib. Elə burada da öz sənəti ilə sizə yardımçı ola bilər. Ona belə işgəncə vermək olmaz axı.

Komandir onun sözünü dinlədikdən sonra Babayevi işgəncədən azad etdirdi.

Haşiyə: Sonralar Mirdamət Bakı şəhərində Babayevlə

görüşəcək və əsir həyatları barədə geniş söhbət açacaqlar...

Əsirlidə başqa azərbaycanlı həkim də var idi — Ağabala həkim. Onun arvadı Gəncənin Eminbəyli deyilən hissəsindən idi. Ağabala həkim də Mirdamət xəstə olan zaman ona yardım etmiş, o sağalana kimi yanından ayrılmamışdı.

Haşıyə: *Mühəribədən sonra Mirdamət onun da ailəsi, uşaqları, Ozanda yaşayan qaynı ilə görüşəcək, Ağabalananın yaxşılıqları barədə ürəkdolusu danışacaq...*

Türküstən diviziyanın ştab rəisi polkovnik Oberst fon Hammerştayn idi. Zabitəli sifəti, iti baxışları olan bu insan faşistlərin ordusunda xidmət etsə də, əslində faşizmi sevmirdi. Fon Hammerştaynın evdəki xidmətçisi də azərbaycanlı idi. Ağəli adında bu gənc əslən bakılı idi.

Haşıyə: *Sonralar Mirdamət Seyidov Ağəli barədə Gəncə şəhərində, Aşıqlar Evində eşitsə də, geniş məlumat əldə edə bilməyəcək...*

...Hammerştayna məlumat verdilər ki, Türküstən diviziyasındaki əsirlərdən biri alman dilini çox gözəl bilir. Və o, bir alman zabitini Mirdamətin yanına yolladı. Zabit gəlib Hammerştaynın onunla görüşmək istədiyini bildirdi.

Hammerştaynın otağına girəndə polkovnikin zabitəli baxışlarının ona zilləndiyini görən Mirdamət sual dolu nəzərlərlə onu salamladı.

Hammerştayn:

— Deyirlər ki, sən alman dilini yaxşı bilirsən?

Mirdamət:

— Bəli bilirəm.

Hammerştayn:

— Haradan bilirsən?

Mirdamət:

— Vətənimdə — Azərbaycanda olarkən məktəbdə xarici dil olaraq alman dilini tədris edirdilər, oradan. Eyni zamanda, atamın alman millətindən olan müəllim dostları var idi,

onlarla danışirdım.

Hammerştayn:

— Atan almanlarla dostluq edirdi?

Mirdamət:

— Bəli!

Hammerştayn:

— Almanlar səncə necə adamlardır?

Mirdamət:

— Uzun müddət biz onlarla münasibətdə olmuşuq. Həmişə də münasibətlərimiz çox gözəl olub. Almanlar öz təmizliyi, dəqiqliyi, doğruluğu, zəhmətkeşliyi ilə başqalarından həmişə seçiliblər.

Mirdamətin səlis cavabları Hammerştaynın çox xoşuna gəldi. Sonra o, mehribancasına sözünə davam elədi:

— Sənə mənim millətim alman dilini öyrədib, düzdürmü, indi də mən isteyirəm ki, sən mənə öz doğma dilini — Azərbaycan dilini öyrədəsən, bacararsanmı?

— Əlbəttə bacararam, — deyə Mirdamət cavab verdi və həmin gündən öz şəxsi üsulu ilə polkovnikə Azərbaycan dilindən dərslər keçməyə başladı. Mirdamət üçün xüsusi otaq ayırtdırıran polkovnik də dərslərinə çox həvəs və səylə yanaşırdı.

Fon Hammerştayn at minməyi çox sevirdi. Bu dəfə o, Mirdaməti də özü ilə at çapmağa dəvət elədi. Kəhər atın belinə qalxan Mirdamət bir anlıq hər şeyi unutdu. Qızılca dağları, uşaqlıq illəri yadına düşdü və atı var gücü ilə meşəliyə tərəf çapmağa başladı. Bunu görən alman hərbiçiləri əl-ayağa düşsələr də Hammerştayn onlara "dayanın" əmrini verdi. Komandirdən qabaqda at çapmağın qadağan olduğunu əslində Mirdamət bilmirdi. Lakin onun bu hərəkəti Fon Hammerştaynı qəzəbləndirməmiş, hətta zövq vermişdi. O, geri dənəndə fərəhlə Mirdamətə baxdı və dedi:

— Afərin sənə, yaxşı at çapırsan. Harada öyrənmisən?

Mirdamət:

— Vətənimdə. Bizim dağlarda tez-tez at çapırdı — dedi.

Mirdamətin Vətən adı çəkəndə kövrəldiyini hiss edən Fon Hammerştayn daha heç nə demədi. Bəlkə də o, indi faşizmə, müharibəyə qarşı içində lənətlər yağıdırırdı. Lakin susurdu. Məcburən icra etdiyi vəzifəsinin xatırınə susurdu...

Türküstan diviziyasının komandiri general-major Fon Nidermayerin azərbaycanlılardan xoşu gəlmirdi. Səbəb də bu idi — o Birinci Dünya Müharibəsi başlayan zaman Əfqanistanda Almaniyanın səfiri olub. Orada Berlindən ona teleqram gəlir ki, hazırlaş geri dön, siyasi vəziyyət dəyişib. Müharibə başlayır və Nidermayer İrandan Azərbaycana, oradan da Almaniyaya getməli olur. Araz çayına çatmamış dağ yolunda qaçaqlar onların dəvə karvanını mühəsirəyə alır və soyurlar. Həmin gündən sonra o azərbaycanlılara nifrət edir. Qəribə xasiyyətli bu adam arvadını da həmişə özü ilə gəzdirdərdi. Hətta arvadı üçün xüsusi oturacağı da hara getsələr aparmalarını əmr eləyibmiş.

Nidermayerin başına gələnləri Mirdamətə fon Hammerştayn söyləyəndə Mirdamət qətiyyətlə polkovnikə bildirdi ki, azərbaycanlılar qaçaq, adamsoyan deyillər. Bu işlərlə orada başqa etnik qruplar məşğul olur.

* * *

Qırx üçüncü ilin sonları idi. Almanlar hər vəchlə öz mədəniyyətlərini əsirlərə göstərməyə, onlarda sovet imperiyasına qarşı nifrət oyatmağa çalışırdılar. Bunun üçün hərdən əsirlər üçün gəzinti, ekskursiya da təşkil edirdilər. Bu dəfə də onları Berlin şəhərinə apardılar. Orada onları Yerüsəlimli Böyük Müfti ilə görüşdürlər. Müfti də ingilis faşistlərindən qaçaraq Almaniyaya siğinmişdi. O, əsirlərlə türk dilində danışındı. Onunla görüşəndən sonra Türküstən diviziyasının əsirlərini məscidə apardılar. Məsciddə qarayanız bir ərəb azan verir,

müsəlmanlar namaz qılırdılar. Əslində nə Mirdamət, nə də onun yoldaşları namaz qılmağı bilmir, müsəlmanların hərəkətlərini təkrar edirdilər. Sovet ideologiyası, kommunist rejimi ilə böyükən komsomolçular üçün namaz müqəddəs olduğu qədər də anlaşılmaz və çətin idi. Lakin onlar bütün ruhları ilə Tanrıya diz çökür, Vətənə dönmək ümidiylə əllərini göyə açırdılar...

Namaz mərasimindən sonra əsirləri Berlinin tarixi yerlərinə apardılar. Mərkəzi kitabxanada Karl Marksın "Kapital" əsərini görən Mirdamət təəccübə bələdçi dən soruşdu:

— Axı bolşeviklər sizinlə dava edir, siz nə üçün onların əsərini belə əziz saxlayırsınız?

Bələdçi gülümsünərək dedi:

— Niyə də saxlamayaq, Karl Marks sizə teoriya verdi, bizi isə kapital.

Gəzinti zamanı əsirlər almanın mədəniyyətinə, elminə, incəsənətinə heyranlıqlarını gizlədə bilmirdilər. Xüsusən də onların diqqətini donuz fermasındakı təmizlik, ab-hava cəlb etdi. Onlar Berlinin donuz ferması ilə sovetlərin fermasını müqayisə belə edə bilmirdilər. Belə təmizlik sovetlərin xəstəxanasındaancaq olardı.

Günün sonunda onlar alman kafesinə yollandılar. Maraqlı gəzintidən sonra qəlyənaltı lap yerinə düşmüdü. Mirdamət də yoldaşlarına qoşulub deyir-gülür, şənlənirdi. Lakin onun diqqətini tez-tez üzü onlara tərəf əyləşən yaşlı bir kişi ilə qadın cəlb edirdi. Onların durmadan Mirdamətə baxıb nə isə danışmaları Mirdamətdə də maraq oyatmışdı. Bir azdan kişi Mirdamətə yaxınlaşaraq alman dilində onu salamladı. Kişinin salamını hörmətlə götürən Mirdamət söz deməyə macal tapmamış alman dedi:

— Oğul, narahat olma, sadəcə xanımım səninlə tanış olmaq istəyir, bizim masaya buyurarsanmı?

Mirdamət yaşlı almanın sözünü yerə salmadı. Lakin, icazə-

siz də masadan qalxa bilməzdi. Ona görə üzünü rəhbərlərinə tutdu. Bunu görən kişi tez onları gəzdirən alman zabitinə yaxınlaşdı. Onlar bir-neçə kəlmə danışdıqdan sonra zabit başının hərəkəti ilə Mirdamətə "gedə bilərsən" işarəsi verdi.

Almanın əyləşdiyi masada onları gözləyən qadın da Mirdamətlə çox mehriban görüşdü. Bütün bu olanlardan heç nə anlamayan Mirdamət onların üzlərindəki nurdan, müləyimlikdən məmənnun halda əyləşdi. Bir neçə fincan pivə içdikdən sonra qadın ərinə dedi:

— Qonağımızı da götür evə gedək. Rəhbərləri icazə verərmi?

— Hə, icazə almışam, — deyə kişi ona cavab verdi. Sonra onlar yollandılar Vilmersdorf Veks küçəsindəki 19 nömrəli binaya. İkinci mərtəbəyə qalxdılar və keçdilər onların mənzilinə. Alman adət-ənənəsinə sadiq olaraq ev sahibləri ilk növbədə qonağa tualeti göstərdilər.

Bir azdan Mirdamət ailə ilə yaxından tanış oldu. Ailənin iki qızı var idi. İlk baxışdan Mirdamətə qanları qaynayan ərərvad sadəcə xoş münasibət qurmaq istədiklərini söylədilər. Onlarla tanışlıq Mirdamət üçün də xoş idi.

Haşıyə: *İllər keçəcək Seyidov Mirdamət o alman ailəsini unutmayacaq...*

LEGİONERLƏR İTALİYAYA YOLA DÜŞÜR...

1943-cü il... İngilis kəşfiyyatının təşkilatçılığı ilə İtaliyanın dövlət başçısı faşist, qaniçən Mussolini İtaliyada tutuldu. Onu təyyarə vasitəsi ilə Aralıq dənizində gizlin bir adaya apardılar. Hakimiyyətində pozğunluq yaranan İtaliyaya burjuua nümayəndəsi Marşal Bodolio rəhbərlik etdi. Bundan sonra başsız qalan faşist ordusunda dağınıqlıq yarandı. Onların bir hissəsi partizanlığa, bir hissəsi də evlərinə üz tutdu. Qalan-

lar isə almanlara əsir düşdülər. Əsirlikdə italiyahıları başqalarından seçmək üçün onların alınlarından boyunlarına qədər bir xətt olaraq ülgücləyirdilər. Faşist Mussolinini azad etməyi qərara alan alman faşistləri xüsusi dəstə təşkil etdilər. Dəstəyə Mayor Skortsene rəhbərlik edirdi. Ucaboylu, güclü bu mayor planer vasitəsilə həmin adaya uçaraq Mussolinini azad etdi. Bundan sonra Mussolini yenidən İtaliyaya gətirildi.

...Türküstən diviziyasına qayğı göstərən alman faşistlərinin əsas məqsədi diviziyanın əsirlərindən partizanlara qarşı vuruşda istifadə etmək idi. Elə ona görə də diviziyanı apardılar İtaliyanın şimalına. Orduda yaranan pərakəndəliyi, dağınqlığı bu diviziya ilə doldurmaq asan olmasa da buna çalışırdılar.

İtaliya ilə yanaşı Yuqoslaviyada da güclü partizan hərəkatı baş qaldırılmışdı. Dağlarda, meşələrdə gizlənən partizanlar əllərinə fürsət düşən kimi faşistlərin strateji əhəmiyyətli yerlərini dağıdır, onlara divan tuturdular. Yuqoslaviya Partizan Hərəkatına liderliyi isə Yuqoslaviya Kommunist İttifaqının sədri Bros Tito edirdi. Hələ 41-ci ildə Almaniya SSRİ-yə qəfil hücum edən zaman Tito Yuqoslaviya xalqını çağırmış və faşizmə qarşı ayağa qalxmağa səsləmişdi.

İtaliyanın da alman faşizmi tərəfindən zəbtini görən Bros Tito həmin fəlakətin Yuqoslaviyanın da üzərindən ötməyəcəyinə əmin idi. O, İtaliyada baş verənlərlə yaxından maraqlanır, İtaliya və Sloveniyada müxtəlif toponimlərin almanlaşmasına, hətta yerli əhalinin öz dillərində təhsilinə qoyulan qadağalara da laqeyd deyildi. Almanların İtaliya və Sloveniya-da özbaşınalıqları o həddə çatmışdı ki, hətta qəbir daşlarının adları da alman dilində yazdırır, keçmişlər də almanlaşdırmağa səy göstərirdilər. Bütün bunlara öz etirazlarını bildirən əhali gizlin şəkildə yerli Kommunist Partiyasının təşəbbüs və təşkilatçılığı ilə birləşərək ümumxalq hərəkatına başlamışdı-

lar.

Titonun çağrısından sonra ilkin olaraq kommunistlər, sonra isə patriotlar və yerli əhali silahlanaraq dəstələr, batalyon, briqada və diviziya yaratdilar. Alman faşizminə qarşı ciddi partizan müharibəsi başlandı. Legioner diviziyasını da partizanlara qarşı mübarizəyə hazırlayan faşistlər hər vəchlə diviziyanı bu işə sürükləyir, müxtəlif yağılı vədlər verirdilər. Lakin antifaşist qüvvələri də təbliğata davam edir, bütün evlərin və müxtəlif obyektlərin divarlarına "Yaşasın Tito!", "Yaşasın Stalin!" şuarlarını yapışdırmağa macal tapirdilar.

Bütün bu olanları diqqətlə müşahidə edən Mirdamət yaxşı bilirdi ki, faşistlərə qoşulsa günahsız qurban gedənlərin nəhaq qanına bais olacaqdır. Odur ki, qəti qərara aldı: "Bu gündən mən də faşizmə qarşı çıxacam. Mən də partizanlara qoşulacam!".

İTALİYADA

Tarix:

1944-cü il, 6 iyun — ABS, Kanada və Büyük Britaniya qoşunları Normandiyaya daxil olur; ikinci cəbhə açılır.

20 iyul — Hitlerə qarşı təşkil olunmuş ugursuz sui-qəsd.

1 avqust — Varsavada general Tadeuş Borkaevskinin başçılığı altında faşist Almaniyasına qarşı üsyən başlayır. Hitler Varşavanın yerlə bir edilməsi haqqında əmr verir. Üsyəncilərin SSRI və Büyük Britaniya tərəfindən dəstək haqqındaki ümidi ləri boşça çıxdı. Üsyanda 200 min polyak vəfat edir. 2 oktyabrda üsyən yatırıldı.

25 avqust Ruminiya Almaniyaya müharibə elan edir.

19 sentyabr SSRI və Finlandiya arasında müvəqqəti sülh sazişi imzalandı.

21 oktyabr Amerika qoşunları ilk dəfə olaraq, iri alman şəhərlərindən biri olan Axeni aldılar.

31 dekabr Macarıstandakı yeni hökumət Almaniyaya mü-

haribə elan etdi.

Mirdamət Triyestdən kənarda, şose yolunun yanında Monfalkone şəhərində Ameliya adında bir gənc xanımla tanış oldu. İtaliyalı olan Ameliya həm də çox gözəl və cazibədar idi. Ameliyanın da Mirdamət elə ilk baxışdan çox xoşuna gəlmışdı. O, oğlanı evlərinə — ata-anası ilə tanış olmağa dəvət elədi. Mirdamət qızın sözünü yerə salmadı.

İki mərtəbəli evdən ibarət olan ailənin başçısı şlyapa tikməklə məşğul idi. Mirdaməti ailə çox səmimi qarşılıdı. Bir müddətdən sonra isə onu tanıyan, mədəniyyətinə, ədəb-ərkanına göz qoyan ailə Mirdaməti əsil oğul gözündə gördü, qayğısına qaldı. Mirdamət də özünü bu ailədə çox rahat hiss edirdi.

Faşistlər hər tərəfdən radioqəbulediciləri yiğisidirmiş, dirlənməsinə qadağa qoymuşdular. Ameliyanın atası isə dünya xəbərlərini dinləmək üçün həmin qadağalara əhəmiyyət vermir, evindəki radioqəbuledicini qoruyurdu.

Vaxtaşırı qəbuledicini müxtəlisf tezliklərə kökləyən Mirdamət diqqətlə hər bir xəbərə qulaq asırdı. O doğma bir səs, doğma bir dil eşitdi. Bu Azərbaycanın səsi, Azərbaycan dili idi. Səməd Vurğun öz ifasında "Azərbaycan" şeirini böyük bir çılgınlıq və sevgi ilə səsləndirirdi.

Əlləri titrədi. Həyəcanla qəbuledicinin səsini yüksəltmək istəyəndə bircə anın içərisində səslər qarışdı və dalğanı itirdi. Dəli kimi dalgaları dəyişir, həmin tezliyi axtarırıdı. Qeyri-ixtiyari gözlərindən yaş töküür, özünü ələ ala bilmirdi. Bunu görən Ameliya ona yaxınlaşdı və təəccüblə:

— Sənə nə oldu, nə eşitdin? — deyə soruşdu.

Ameliyanın səsinə özünə gələn Mirdamət doğma dilini, doğma vətəninin səsini, doğma şeirin misralarını eşitdiyini söylədi.

Sonralar o radiodalğalarında vətəninin səsini çox axtardı, amma tapmadı...

Haşıyə: *Müharibə bitəcək, Mirdamət Italiyaya gedəcək. Orada Ameliyanın atası ilə söhbət əsnasında biləcək ki, o, faşistlərə işləyirmiş. Mirdamətin də onlarda olduğu zaman partizanlıq etdiyini eşidən qoca çox pərt olacaq və ondan sonra onların əlaqəsi tamam kəsiləcək...*

* * *

Bazar günü idi. Katoliklər adətləri üzrə ailəlikcə qəbiristanlıqlara gedir, dualar oxuyurdular. Mirdamət legioner yoldaşı Qasımla (Qazax rayonundan idi) şəhərin küçəsi ilə gedirdi. Qarşidan onlara tərəf bir qadın, yanında da iki qız gəlirdi. Onların geyimlərindən kilsədən gəldikləri məlum idi. Mirdamətgili diqqətlə seyr edən bu üç nəfər təxminən on-on beş metr aralışımdılar ki, qızlardan biri qaça-qaça onlara yaxınlaşdı və:

— Cənablar, cənablar, dayanın — dedi.

Onlar qızı tərəf döndülər.

— Eşidirik — deyə Mirdamət cavab verdi.

Qarayanız, yumrusifət, sol yanağında xalı olan qızın cəmi 16-17 yaşı olardı. İlk baxışdan Azərbaycan qızlarına oxşayan bu xanım Mirdamətin çox xoşuna gəldi. O, tələm-tələsik dedi:

— Mənim adım Nivesdir. Anam istəyir ki, siz gələn bazar günü bizə qonaq gələsiniz. Xahiş edirik.

Mirdamət qızı diqqətlə dinlədikdən sonra:

— Yaxşı gələrik, — deyəndə Qasım təəccübə ona baxdı. Bu o demək idi ki, "Tanimadığın yerə niyə söz verirsən?". Amma artıq gec idi Mirdamət söz vermişdi. Demək getməli idi.

Aradan bir həftə keçdi. Nivesi yenidən görmək arzusu bu bir həftə ərzində Mirdaməti sakit buraxmırıldı. Qasımin tərəddüdünə baxmayaraq vədə yetişəndə hər ikisi geyinib-gecindi və Nivesin söylədiyi ünvana tələsdi.

Gözəl süfrə açılmışdı. Süfrənin başında isə şikəst olduğu yanındakı qoltuq ağacından bəlli olan yaşlı bir kişi əyləşmişdi. Kişi özünü təqdim etdi. Qızların atası idi, müəllim işləyib əvvəller. O, üzünü Mirdamətə tutaraq əlini divardakı fotosəkilə uzadıb dedi:

— Oğul, o şəkilə bax.

Mirdamət fotosəkilə baxanda dənizçi formasında özünü gördü. Şəkildəkinin ona necə bənzədiyinə Qasım da təəccüb qalmışdı. Kişi dedi:

— O mənim oğlum idi. Müharibə əlimizdən aldı. Arvadım səni yolda görəndə ona bənzədib və ürəyi dözməyib. Sonra səni evimizə dəvət edib.

Birazdan süfrəyə dadlı yeməklər gəldi. Süfrənin başında ev sahibi, onun yanında arvadı, sağda Mirdamətlə Nives, Solda isə Qasımla Nivesin bacısı şirin-şirin nahar etməyə başladılar. Zeytundan hazırlanan salat isə qonaqların çox xoşuna gəldi.

İtaliyada "basdır" bizim dildə bəsdir deməkdir. Onlardan oxşar sözlər eşidən Qasım hər dəfə Mirdamətin qolunu dümsükləyirdi: "Mirdamət, görürsən, bunlar da bizim dildə bilir".

Haşıyə: *Müharibədən sonra bu ailəyə qonaq gələn Mirdamət həmin evin kimsəsiz olduğunu görüüb çox kədərlənəcək. Qızları ərə gedəndən sonra ərini də itirən qadın evinin qapısını bağlayıb, Niveslə birgə başqa şəhərdə yaşayırıdı.*

PARTİZANLIĞA DOĞRU

Mirdamət ilk olaraq diviziyada özünə yaxın, bacarıqlı yoldaşlarını bir-bir gözündən keçirməyə başladı. Əsas o idı ki, onun seçdiyi əsirlər etibarlı olmalı idi. Əks halda o, sorğu-sualsız ölümə məhkum olacaqdı.

İşçi batalyonunda Mirdamətin həm azərbaycanlılar, həm də başqa millətlər arasında hörməti var idi. Almanlarla əsirlər arasında tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərdiyinə görə alman-

lar da onu başqalarından fərqli tuturdular.

İlk olaraq hamidan çox inandığı əslən Salyandan olan Miryaqub Mirsalah oğlu Ağalarovla fikrini bölüşmək qərarına gəldi. Miryaqub işçi batalyonunun mollası idi. O, yaşca Mirdamətdən böyük olsa da onların sözləri tutur, tez-tez fikir mübadiləsi edirdilər. Elə ona görə də Mirdamət fikrini Miryaquba bildirdi. Miryaqub can-başla Mirdamətlə razılaşdı. Həm də o, çox gözəl bilirdi ki, Mirdamət yaşıının az olmasına baxmayaraq iti hafizəyə, müdrik qərarlara malikdir.

Beləliklə, əvvəlcə üçlük yarandı. Üçlüyə bir nəfər rəhbər təyin olundu. Lakin həmin üç nəfərin heç biri rəhbərin kim olduğunu xəbərdar deyildi. Göstərişlər, qərarlar rəhbər tərəfindən veriləndən sonra üçlük onu yerinə yetirirdi.

Bir müddətdən sonra Türküstən diviziyasının içərisində yaranan partizan dəstəsinin sıraları artmağa başladı. Bundan əlavə əsas məsələ partizan dəstələrinə yol tapmaq idi. Bu, əsirlər üçün ən müşkül bir iş idi. Onların isə kənarla əlaqələri demək olar ki, yox idi. Hərdənbir sloven qızları onlara yaxınlaşır, tanış olmaq istəyirdilər. Bütün əsirlərə "ruslar" deyən sloven qızları onları çox xoşlayırdılar. Əslində bu qızları da Sloveniyadan partizan dəstələrinin rəhbərləri əsirlərlə tanışlığı cəlb edirdi. Onlar yaxşı bilirdilər ki, alman faşizminə həmin əsirlərdə nifret var. Və ona görə də onları da özlərinə cəlb etmək məqsədi ilə sloven qızlarından istifadə etməyə çalışırdılar. Bütün bunları isə çox ehtiyatla həyata keçirmək lazım idi. Azacıq bir səhv günahsız əsirlərin güllələnməsinə səbəb olardı.

Hamını, hətta qızları da diqqətlə müşahidə edən Mirdamət qızların hərəkətlərindən onların məqsədlərini anladı və qızlar vasitəsilə partizan ştabı ilə əlaqə yaratmağa nail oldu. Ştabdan xəbər gəldi ki, düşmənimiz eynidir. Sizi də faşistlər zorla əsir aparıblar. Odur ki, diviziyyada neçə nəfər partizanlara qoşulmaq istəyən varsa buyurub gəlsin.

Əlbəttə, Türküstan diviziyanının yaranması həmin əsirlərin sağ qalması üçün birbaşa böyük Azərbaycan oğlu Məmməd Əmin Rəsulzadənin əməyi olmuşdu. Bunu Mirdamət başda olmaqla bir çox əsirlər dərk etsələr də, lakin faşistlərlə bir sıradə dura bilməyəcəklərini də yaxşı anlaşmışdır. Elə ona görə də bir qrup əsir qəti şəkildə partizanlara qoşulmayı qərara almışdı.

Miryaqub da yoldaşları arasında böyük hörmət və nüfuza malik idi. Onun həm də güclü təbliğatçılıq qabiliyyəti var idi. "Günəş Şərqdən doğacaq!" şüarı ilə çıxışlar edən Miryaqub "Sovet Hakimiyyəti qalib gələcək" — fikrini belə ifadə edirdi.

Hər şey planlaşdırılmışdı. İmkan düşən kimi bir dəstə əsir partizanlara qoşulmalı idi. Elə bu ərəfədə alman hərbi geyimində, ofiser nişanlı, tapançalı Mehdi Hüseynzadə Mirdamətə yaxınlaşdı. Mirqorod şəhərindən Mehdi ilə ayrı düşən Mirdamət onu görüb çox sevindi və onlar səmimi şəkildə görüşüb qucaqlaşdılar. Onları kənardan əslən şəkili, unter-ofiser hərbi rütbəli Hüseynzadə soyadlı bir nəfər seyr edirdi.

Mehdiylə dostluq edən, ona da özü qədər inanan Mirdamət fəxrə üzünü Mehdiyə tutdu:

— Bilirsən dostum, mən partizan hərəkatı ilə danışıqlara girmişəm. Biz, bir dəstə əsir imkan olan kimi onlara qoşula-cağıq.

Onu diqqətlə dinləyən Mehdi dedi:

— Mirdamət, məni də qat özünüzə. Mən də partizan hərəkatına qoşulmaq arzusundayam.

Mirdamət Mehdidən məhz belə cavab gözləyirdi. Odur ki, sevincək halda dedi:

— Əlbəttə, Mehdi, bizim fikirlərimiz həmişə üst-üstə düşüb. Lakin bütün bunlar elə də sadə deyil. Sən almanın ştabında xidmət edirsən. Ona görə də səni partizanlara qoşmaq bir az çətin olacaq. Gözlə mən onlara xəbər verim son-

ra.

Mirdamət elə həmin gün qızlar vasitəsilə partizan ştabına Mehdinin də onlara qoşulmaq istədiyi barədə xəbər göndərdi. Ştabla Mirdamətin arasında əsasən rəbitəçi rolunu Villa-Opçine kənd sakinləri Katra və Faina adlı qızlar aparırdı. Onlar tez bir zamanda ştabdan xəbər gətirdilər ki, bəli Mehdinin də ora keçməsi mümkündür. Mirdamət Mehdiylə yenidən görüşdü və dedi:

— Mehdi, üç gündən sonra gəl, sənə də icazə aldım.

Üç gündən sonra Mehdi Hüseynzadə daha iki nəfərlə Mirdamətə yaxınlaşdı. Onun yanındakıları görən Mirdamət Mehdiyə dedi:

— Mehdi, axı sən demişdin tək gələcəksən...

Mehdi:

— Narahat olma, onlar da bizimkilərdir. Biri Goyçaydan-dı, biri də irəvanlıdır, Ləmbəli kəndindən, adı da Cavaddır.

Mirdamət Cavadı bir də diqqətdən keçirdi. Lakin dostu Mehdini qırmamaq üçün susdu.

Cavad Həkimli barədə: Cavad Həkimli Sovet Ordusunda xidmət edərkən zabit rütbəsi qazanıb. O da müharibədə əsir düşərək Almaniyaya legiona aparılıb. Almaniyada onu Tovuz rayonundan olan Fərrux Sultanovla Berlinə kursa yolla-yırlar. Onlar Berlində Stefan küçəsi 2 ünvanda kurs keçirlər. Kursun adı "Propaqanda" idi. Ancaq əslində həmin kursda kəşfiyyatçılar hazırlanırdı. Cavad Həkimli kursu bitirir və "unter-ofiser" rütbəsi alır. Fərrux Sultanova isə "feld-febel" rütbəsi verilir. Onlara diviziyanın Azərbaycan polkunda vəzifə də verilir. Onlar orada 1-C şöbəsində vəzifələrini icra edirlər.

Almaniyada "Ştrans" lagerində olan zaman legionerlər qarşısında Cavad Həkimli çıkışlar edirdi. Cavad Həkimliyə alman rəhbərliyi tərəfindən "Ost medal" (Şərq medali) verilmişdi.

...1944-cü ilin fevral ayının yeddisi idi. Qızlar xəbər gətirdilər ki, ştabda bu gecə onları gözləyəcəklər. Gecəynən Mirdamət Mehdini, Cavadı və bir neçə əsir dostunu kolluqların arasında gizlənən partizanlara tərəf keçirdi. Özü isə yenidən işçi batalyonuna qayıdaraq növbəti əməliyyat üçün planlar hazırlamağa başladı.

Hələ 43-cü ilin 23 sentyabrından alman faşizminə qarşı təbliğat aparan Mirdamət bu günəcən bir çox əsirləri partizanlara qoşsa da, özü yenə də Türküstan diviziyasının işçi batalyonunda tərcüməçi kimi çalışırdı.

Səhər obaşdan bir nəfər alman zabiti və şəkili Hüseynzadə Mirdamətə yaxınlaşdı. Həmin ofiser ober-leytenant fon Rabent idi. O, birinci Dünya Müharibəsi dövründə Türkiyədəki Almaniya səfirliyində işləyib. Türk dilini bildiyinə görə Türküstan diviziyasında işə götürüblər. Mirdamətə üzünü tutub, zabitəli səslə dedi:

— Sən Mehdi Hüseynzadəni tanıyırsanmı?

Mirdamət əslində Hüseynzadəni görən kimi məsələnin nə yerdə olduğunu anlamışdı. Ona görə də özünü itirmədən Rabenə cavab verdi:

— Əlbəttə tanıyıram.

Mirdamətin çəkinmədən cavab verməsi ofiseri bir az da özündən çıxardı. O, səsini ucaltmağa başladı:

— Haradan tanıyırsan?

Mirdamət yenə də sakit halda cavab verdi:

— Əslində biz yerliyik, amma tanış olmuşuq Mirqorod şəhərində, əsirlikdə.

Ofiser yenə bağırıldı:

— O sənə nə söylədi görüşdüyünüz zaman?

Mirdamət:

— Vətəndən, ata-anamızdan söz açdıq.

Ofiser:

— O hara getdi?

Mirdamət:

— Bilmirəm, yəqin ki, kazarmaya getdi.

Daha Mirdamətdən heç bir cavab almayıacağına əmin olan ofiser əsəbi halda üzünü çevirdi və getdi. Şəkili Hüseynzadə isə Mirdamətin əzici baxışlarından çəkinərək ofiserdən qabaq yola düşmüdü.

Mirdamət gözaltına alınmışdı. O, özü də bunu açıq-əşkar hiss edirdi. Elə ona görə də vaxtı fövtə vermək olmazdı. Gözləməyin hər bir anı təhlükəli idi. Odur ki, tələsmək lazımdı. O, bakılı həmfikir yoldaşı Əliyevə yaxınlaşdı və elə bu gecə getmək lazımlı olduğunu söylədi. Lakin legionun hasarından keçmək özü də çox təhlükəli idi.

Həmin vaxtlar əsirlər almanın dağıtdığı yolları bərpa edirdilər. Legiondan yük maşınları təmir üçün dağılmış yerlərə gedirdilər.

Mirdamət bir nəfər əsir yoldaşı ilə sakit halda maşına yaxınlaşdı və onları da aparmasını söylədi. Maşının sürücüsü də azərbaycanlı idi. Həm də Mirdaməti işçi batalyonunda hamı tanıyırıdı. Sürücünün yanında əyləşən Teymur da azərbaycanlı — bakılı idi. O, əvvəllər Bakı şəhərində Q.Qarayev küçəsində 1 nömrəli evdə yaşayıb. Teymur Mirdamətin əsir yoldaşı ilə maşının yük yerinə qalxandan sonra Mirdamət kuzada əyləşdi və sürücüyü göstəriş verdi ki, yolun şimala doğru istiqamətində hərəkət eləsin.

Yük maşını irəlilədikcə dağlıq yollarla getmək çətinləşir, vaxtı qabaqlamaq imkansız olurdu. Sürücü isə başını aşağı salıb öz işinin öhdəsindən gəlməyə çalışır, yanındakı sərnişinə — Mirdamətə heç bir sual vermirdi. Bəlkə də o, çoxdan tanıdığı yoldaşına hamidan çox etibar etdiyi üçün susurdu.

Mirdamət isə yol boyunca onları gözləyən bütün çətinlikləri fikrində götür-qoy edir, çıxış yolları arayırdı. Onlar sıldırımlı dağ yolu ilə qayanın zirvəsinə çatmışdılar. Burada yol tamamilə keçilməz idi. Partizanlar bu dağ yolunu da partlat-

mağa macal tapmışdilar. Aşağı isə uçurum olduğundan yolla irəliləmək çox çətin idi. Uçurum boyu düzümlənən şam ağacları yolun itiqamətini bildirsə də təhlükəni azaltmırıdı.

Sürücü maşını çox ehtiyatla idarə etməyə çalışsa da, dağlımış yoldan keçə bilmədi və maşın yoldan çıxaraq uçurumun kənarında şam ağacına ilişib dayandı. Bir tərəfinin üzərində dayanan yük maşının sərnişinləri özlərini itirdilər. Olanları dərk edəndə isə artıq gec idi. Maşın dağılmış, sıradan çıxmışdı. Hamı bir-birindən əhval tutdu. Onlar xatadan ötüşmüştülər. Mirdamətin əsir yoldaşı Əliyevin başı kuzaya dəyib yaranmışdı. Sağ qaldıqlarına çox sevindilər. Ehtiyatla yük maşınınndan enərək yolun kənarında nəfəslərini dərdilər.

Mirdamət ölüm təhlükəsindən uzaqlaşdıqlarına sevinsə də, onları bundan da çətin günlərin gözlədiyini düşünür, xilas yolu axtarırdı. Artıq o, həqiqəti o biri sərnişinə və sürücүyə də deməli idi. Odur ki, inamlı şəkildə üzünü sürücүyə tutdu və dedi:

— Qardaş, sən də özgə deyilsən, bir millətin oğullarıyıq. Odur ki, mən sənə bir sərr açmaq istəyirəm.

Sürücü onun gözlərinə diqqətlə baxaraq dedi:

— Xeyir olsun, bayaqdan fikir verirəm çox dalğınsan, nə olub?

— Sən bilirsən ki, bu düşərgədə biz azğın Hitlerçilərin əsiriyik və onların dediyi ilə oturub-dururuq. Belə həyatın da sonu yoxdur. Odur ki, qərara gəlib nə isə etməliyik. Əlbəttə, azadlığımız naminə. Mən artıq qərara gəlmışəm. Partizan hərəkatına qoşuluram. Əgər belə olsa faşistlər elə öz içlərindən ovular və məglubiyyətləri yaxında olar.

Mirdaməti diqqətlə dinləyən sürücü azadlığın nə demək olduğunu anlasa da, bu işin çox risk tələb etdiyini də gözəl başa düşürdü. Deyəcəyi sözləri fikrində götür-qoy edərək dedi:

— Qardaş, sən bilirsən ki, mənim sənə çox böyük hörmət və inamım var, lakin çox çətindir, gedə bilmərəm.

Mirdamət sürücünü və onun yanındaki köməkçini fikirlərindən döndərə bilməyəcəyinə əmin olduqdan sonra təəssüflə dedi:

— Bu sizin fikrinizdir. Necə istəyirsiniz elə olsun. Lakin sizdən bir xahişim var. Bizim barəmizdə nə soruşalar deyin ki, bilmirsiniz. Bu, ən əvvəl sizin üçün vacibdir. İstəmirəm bizi görə siz işə düşəsiniz. Sonra o sıldırımdan aşağı boylandı. Onların qəzaya uğradıqları yer qayadan aşağıda yerləşən ştabda və yaxınlıqdakı kənddə aşkarca görünürdü. Odur ki, fürsəti əldən verməmək lazımdı. Maşındakı benzin dolu rezin qabı götürərək maşının üzərinə səpələdi və od vurdu, üzünü sürücüyü tutub dedi:

— Sizin üçün çox çətin olacaq. Bəlkə fikrinizi dəyişəsiniz, gedək bizimlə.

Sürücü və köməkçisi yenə də getmək istəmədiklərini söylədilər.

Mirdamət:

— Onda siz düşərgədə deyərsiniz ki, azdınız, maşın uçurumdan aşdı və alışdı.

Sürücülə köməkçisi ştaba tərəf yollandı. Yoldaşı Əliyevlə dərəyə doğru hərəkət edən Mirdaməti fikir götürmüdü: görəsən onları satacaqlarmı?

...İllər keçəcək, müharibə bitəcək və Mirdamət Seyidov Bakı şəhərində Orcanikidze (Suraxani) rayonunda milis rəisi işləyən zaman yük maşının sürücüsü ilə rastlaşacaq. Həmin gün sürücüyü və onun köməkçisinə olan təzyiqlərə baxmayaraq Mirdamətgili ələ vermədiklərinə görə ona minnətdarlıq edəcək.

Artıq Mirdamətlə Əliyev dərəni qalxaraq slovenlərin kəndi olan Rippentropa çatmışdır. İki nəfər hərbiçini görüb təşvişə düşən kəndlilərə isə "mı russkie" deyərək özlərini nişan vermişdilər. Legionerlərin ruslardan ibarət olduğunu bilən kəndlilər tez onlara yardım etməyə başladılar. Slovenlər Əliyevin başındakı yaranı sarıyaraq onlara yemək verdilər.

Uzun müddət idi ki, ağ çörək üzünə həsrət qalan əsirlər çox ləzzətlə nahar etdilər.

Nahardan sonra Mirdamət bir nəfər slovenə yaxınlaşdı və dedi:

— Biz partizanlara qoşulmaq üçün legiondan qaçmışıq. Xahiş edirik, bizə yol göstərəsiniz.

Mirdamətin sözlərinə inansalar da, onları birbaşa partizanlar olan yerə yollamaq risk tələb edirdi. Odur ki, həmin sloven dedi:

— Biz sizə inanırıq, lakin gərək əvvəl sizi bir nəfər var, onunla görüşdürək. O necə desə, elə edərik.

Mirdamət onunla razılışdı və birazdan onlara bir nəfər yaxınlaşdı. Papağı və şineli italyanlara, kəməri almanlara məxsus olan həmin partizana Mirdamət Eqonla görüşmək istədiklərini söylədi.

Haşıyə: *Tovarış Eqon¹ İspaniyada vuruşub. Milliyyətcə sloven olan Eqonun əsil adı Alloyus Ravdar idi. İtaliyanın Prosekt qəsəbəsindən olan Eqon əvvəllər gəmiqayırma zavodunda fəhlə işləyib. İspaniyada faşist Frankoya qarşı respublikaçularla bərabər sadə əhali də ayağa durmuşdu. Ora kömək məqsədi ilə dönyanın hər yerindən antifaşistlər axışırıldı. Həmin zamanlar SSRİ-dən də könülli olaraq antifaşistlər İspaniyaya üz tutur, Frankoya qarşı təbliğat aparır, müxtəlif aksiyalar edir, mübarizəyə qalxırdılar. Alloyus Ravdar da mübarizə hərəkatına qoşuldu və başına könülli dəstələr topladı. Franko respublikaçulara qalib gələndən sonra Eqon dəstəsi ilə birgə qaçıdı Fransaya. Bundan xəbər tutan fransız faşistləri onları əsir etdilər. Bir müddətdən sonra əsirlikdən azad olunan Eqonun dəstəsi yenidən vətənə döndü və gizlin kommunist təşkilatı təşkil edərək partizanlığa qoşuldu.*

Eqon ispan, fransız, alman, italyan, xarvat, sloven dillərini bilirdi. O, çox iti dərrakəli, ağıllı, ümumiyyətlə fenomen bir

¹Partizanlar onu Tovarış (yoldaş) Eqon adlandırdı.

şəxsiyyət idi.

Müharibədən sonra Eqon — Alloyus Ravdar "İspan xatirələrim" adlı iki cildli kitab yazacaq. Və onun ölümündən sonra həmin kitablardan iki nüsxəni Eqonun həyat yoldaşı Mirdamət Seyidova hədiyyə edəcək. Seyidov isə kitabların hərəsindən bir nüsxə Azərbaycanda Respublika kitabxanasına bağışlayacaq...

...Mirdamətin qətiyyətlə söylədiyi sözdən sonra həmin adam onlardan ayrıldı və birazdan bir nəfərlə geri döndü.

Onlar Skopye kəndinə üz tutdular. Hər gün başqa-başqa yerlərdə gizlin fəaliyyət göstərən Eqon onları çox səmimi qarşılıdı. Eqonun çox məhşur olan çantası da yanında idi. Həmin çantanın içərisində yazı makinası var idi. Və Eqon harada olursa olsun çantanı özü ilə gəzdirir, yazı işlərini o makina ilə edirdi.

Mirdamət legionda qırxa yaxın əsirin də partizanlara qoşulmaq istədiyini söylədi. Onu da dedi ki, həmin əsirlərə Mirdamət özü rəhbərlik edir və bu gün də özünün gəlməkdə məqsədi odur ki, ştabda şübhə yaranmasın.

Eqon ona geri dönməyin təhlükəli ola biləcəyini söyləsə də, Mirdamət dedi:

— Yoldaşım burada qalsın, mən isə dönüm. Əgər gec get-səm məndən şübhələnə bilərlər. Getməliyəm.

Eqon dedi:

— Gəl ora qızlarla xəbər yollayaq. Sən özünü təhlükəyə atma. Qızlardan hələ ki, şübhələnmirlər.

Mirdamət dedi:

— Yox özüm getməliyəm. Mən orada kişi kimi söz vermişəm ki, gəlib sizi də aparacam. İndi isə icazə verin gedim.

Eqon onun cəsarətinə inandı və ötürmək üçün yanına bir nəfər partizan da qoşdu. Onlar velosipedlə yola düşdülər. Lagərə yaxınlaşanda partizan geri döndü.

Artıq gecə düşürdü. Hər tərəfi toran öz qoynuna almışdı.

Bütün yollara bələd olan Mirdamət gizlin ciğirlarla lagerə çatdı. Mirdaməti ilk görən Miryaqub Salahov oldu. Onun bütün günü həyəcan içinde olduğu gözlərindən oxunurdu. Tələsilik Mirdamətə yaxınlaşış Salyan ləhcəsi ilə dedi:

— Hardasan? Nigaran olduq.

Mirdamət hər şeyi olduğu kimi Miryaquba söylədi. O da-nışdıqca, Miryaqub daha da həyəcanlanır və maraqla onu dinləyirdi. Mirdamət sonda dedi:

— Miryaqub, biz çox risk etmişik. Bir-iki gün də keçəsə işimizin üstü açılacaq. Odur ki, uşaqlara xəbər ver, sabah axşam hamımız aradan çıxmaliyiq.

Həmin gecəni çox narahat yatdı. O, partizan ştabından ona verilən əl qumbarasını və tapançanı başının altına qoysa da, yuxulu halda əlini silaha atır, tez-tez yoxlayırdı.

Səhər obaşdan şabdan xəbər gəldi ki, Mirdamət Seyidov təcili olaraq ştaba gəlsin. Bu çağırış Mirdamətin onsuz da səksəkə içərisində keçən dəqiqliklərini daha da vahiməyə saldı. O, hər olacağa hazır dayanmaq üçün yenə də fikrində götür-qoy edirdi. Bir neçə dəqiqlik yolda uzun-uzadı qərarlar verdi və nəhayət ştaba çatdı. Oradakı əhval-ruhiyyədən anladı ki, faşistlər başqa bir məsələ üçün onu çağırıblar. Ürəyi bir az rahatlanandan sonra onların tapşırığını diqqətlə dinlədi.

Hitlerin legionerlərə müraciəti var idi. Həmin müraciəti Mirdamət tərcümə etməli idi. Polk komandirinin kağızdan oxuduğu müraciəti Mirdamət Azərbaycan dilinə tərcümə edirdi. Hitler deyirdi: "Cənab legioner, müharibə sona yaxınlaşır. Müharibə bitəndən sonra (*özü də bilirdi ki, uduzur. M.S.*) sizin hamınıza ev, torpaq, yaşayış üçün hər nə lazımsa verəcəm". Söhbətin bu yerində Mirdamət sözərəsi legionerlərə dedi: "Gördünüz, nə deyir, yəni vətənə birdəfəlik yox deyin. Bu da bizim sonumuz"...

Müraciət başa çatandan sonra Mirdamət cəsarətlə legionerlərə yaxınlaşdı və fikrini söylədi. O, legionerlərdə dirçəliş,

azadlıq meylinin artığını görüb onları partizanlığa dəvət etdi. Beləliklə, Mirdamət öz dəstəsinin sıralarını bir az da genişləndirməyə nail oldu. Legionerlər başa düşürdülər ki, Hitlerin bu oyununa qoşulsalar, birdəfəlik Vətənə həsrət qalacaqlar.

Vaxtı əldən vermədən rabitəçi qızlarla partizanlara xəbər yolladı ki, bu gecə yola düşürük, bizi qarşıllayın. Partizanlara qoşulmaq üçün ən çətin sinaq isə dəmir yolunu keçmək idi. Çünkü faşistlər bu yolun keşiyini çox səylə çəkirdilər.

Hər şey hazır idi. Dəvəçi rayonundan olan azərbaycanlı legioner yoldaşına — Hüseynə tapşırıq verdi ki, hamını bir yerdə topla, hazır olanda mənə xəbər elə. Özü isə toplantı olan yerlərdən kənar gəzməyə çalışdı. Çünkü ondan şübhələnən faşistlər ona göz qoyur, hər hərəkətini izləyirdilər.

Legionda rus-alman tərcüməçisi kimi tanınan alman zabitti azərbaycanlıların tez-tez bir yerə toplaşdığını, nə barədəsə danışdıqlarını bayaqdan izləyir, lakin heç bir məlumat əldə edə bilmirdi. O, bir kənarda hərlənən Mirdamətə yaxınlaşdı və dedi:

— Mən bayaqdan onlara fikir verirəm. Yaman götür-qoy edirlər. Bütün bunlar nə deməkdir?

Mirdamət özünü itirmədən cavab verdi:

— Nədi, yoxsa həmyerlilərin bir yerdə olmasına da qadağ'a qoymaq istəyirsiniz?

Alman bilirdi ki, bu toplasma elə-belə deyil və bütün bunların da başında Mirdamət durur. Mirdamətin legionerlər arasında xüsusi mövqeyi və hörmətindən rəhbərliyin də xəbəri var idi. Ona görə də hirsli-hirsli: — “Sənin bütün bunlardan xəbərin var” — deyib, oradan uzaqlaşdı.

Məqam yetişmişdi. Mirdamət almanın ştaba xəbər aparaçğını bilirdi. Odur ki, vaxtı itirmədən yoldaşlarına məlumat yolladı və onlar gizlincə legiondan çıxdılar.

Gecə düşürdü. Hər tərəfi qaranlıq qoynuna almışdı. Dəmir yolunda keşik çəkən əsgərləri də görmək çətinləşirdi. Mirda-

mət yaxşı bilirdi ki, bircə qaraltını belə hiss edən keşikçilər soruşmadan güllə atırlar. O, həm də bilirdi ki, hansı tərəfdən keçsələr keşikçilər onları görməz. Odur ki, yoldaşlarına təlimat verdi və relslərin üzəri ilə sürünə-sürünə o biri tərəfə keçdilər. Nişan verilən yerdə partizanların nümayəndələri onları gözləyirdilər.

PARTİZAN DÖVRÜ

Birazdan partizanların yeni gələnlərin şərəfinə düzənlədiyi şənlikdə yeyib-içən, şənlənən legionerlər harada olduqlarını belə unutmuşdular. Mirdamətin fikri yenə də uzaqlarda idi. Onun bir neçə yoldaşı onlara qoşula bilməmişdi. Yola düşmək qərarından xəbərsiz olan həmin legionerlər düşərgədə yox idilər. O, yoldaşlarını fikirləşir və bir daha geri dönməyəcəyinə və onları azadlıq uğrunda mübarizəyə qata bilməyəcəyinə çox təəssüf edirdi.

Mirdamət partizan olduğu müddətdə həmin yoldaşlarını çox gözlədi. O, inanmaq istəyirdi ki, onlar mütləq gələcək, partizanlara qoşulacaqlar. Lakin sonralar eşitdi ki, legionerlərin kütləvi şəkildə partizanlığa keçdiyinin şahidi olan fasistlər onların çoxusunu yerindəcə qətlə yetirib, qalanlarını isə köçürüblər İtaliyaya...

* * *

1944-cü ilin qarlı-çovğunlu fevral ayı idi. Soyuq tügyan et-sə də, sərhədlərdə od-alov səngimək bilmir, hər tərəfdə ağ qarın üzəri al qandan çıçək açırdı. Hər tökülen qanın arasında isə bir elin, bir evin qapısından qara asılır, övladlarının meyidinə belə həsrət qalan anaların ahi göylərə ucalırıldı. Dinindən, dilindən, irqindən, hətta təbəqəsindən belə asılı olmayıaraq müharibəyə nifrət edən bəşəriyyət isə tökülen qanlara susuzmuş kimi yenə də müharibəyə son demirdi. Müharibənin əsiri olan

ölkələrdə şənlik səsi eşidilmirdi. Hətta dünyaya gələn insanların — gələcəyin adamlarının da sayı birdən-birə azalmışdı. Həyatın hər bir üzünə dişlərini qıçardan müharibə insanların öz əli ilə insanlığın kökünü kəsməyə çalışırı.

Əlbəttə, müharibədə itirənlərlə yanaşı qazananlar da olur. Lakin qazanan tərəflər itirən tərəflərin müqabilində görünməz idi. Çünkü qazanılandan çox itirilirdi.

İ.Qradnik adına İtalyan — Yuqoslav partizan diviziyası tərkibində əlahiddə rotanın partizanları da qan tökürdülər. Lakin onlar gələcək uğrunda, azadlıq uğrunda, Vətən uğrunda, ana-bacı uğrunda mübarizə aparırdılar. Onlar hər tərəfə səpələnmiş insanlığın paraziti olan faşizmə qarşı qan tökürdülər. Onlar bilirdilər ki, qaniçən faşistləri susdurən olmasa, həmin azğınlar heç vaxt "qandan doyduq" deməyəcək, ağızlarını ayıraraq insanlığı udduqca udacaqlar...

Adriatik dənizinin bir zamanlar cənnət olan sahilləri indi əsil cəhənnəmə dönmüşdü. Azərbaycanlılardan ibarət legioner batalyonu da Triyest ətrafında Kontovello qəsəbəsində yerləşirdi. Bundan xəbər tutan Mirdamət bilirdi ki, batalyonna əslən azərbaycanlı, Nadirli¹ soyadlı bir nəfər komandirlilik edir. Onun müavini isə Məmmədağa Nəzərov idi (Nəzərovun ailəsi indi Dəvəçidə yaşayır. Oğlu isə orada müəllim işləyir). Mirdamətin əsas məqsədi ilk olaraq ora ilə əlaqə saxlamaq və həmin batalyonu da partizanların dəstəsinə qoşmaq idi. O, ora yol tapmaq üçün uzun müddət götür-qoy elədi və qərara gəldi ki, çoxlu sayda "Çağırış" vərəqələri çap eləsinlər və batalyon'a apararaq oradakı legionerlərə paylaşınlar.

Artıq vərəqələr də hazır idi. Mehdiylə Mirdamət qərara aldılar ki, gecəylə həmin vərəqələri batalyon'a aparsınlar. Söhbət əsnasında Bozoviçsa kəndində olan Cəmil də onların

¹Sadiq Qasım oğlu Nadirli - Naxçıvanın Zeynəddin kəndində anadan olmuşdur.

yanına gəldi və o da vərəqələri paylamağa getmək istədiyini bildirdi. Razılığa gəldilər. Hər üçü bir-neçə saat istirahət etmək üçün yerlərinə uzandılar. Qarşında onları çətin bir sınaq gözləyirdi. Elə uzanan kimi dərin yuxuya getdilər.

Gözünə düşən günəşin işığı Mirdaməti şirin yuxudan ayıldı. O gecəki planlarının alınmadığını xatırladı, baxışları ixtiyarsız olaraq yoldaşlarını gəzdi. Onları yanında görməsə də, çarpayışının baş tərəfində yazılı vərəq gördü. Yazı Mehdinin xətti ilə yazılmışdı: "Mirdamət, şirin yatırın, səni oyatmağa qıymadım. Qərara aldım ki, Cəmillə gedim. İmza: Mehdi Hüseynzadə". Hələ yarıyuxulu Mirdamət yazılanın zarafat olduğunu düşündü. Axı bütün işləri o özü planlaşdırılmışdı. Ola bilməzdi ki, Mehdi bu əhəmiyyətli əməliyyata onsuz getsin. Hər şey arxada qalmışdı. Mehdi ora Cəmillə getmişdi.

Günortaya yaxın idi. Kəndin üzərində kəşfiyyatçı təyyarələri o yan-bu yana şütyürdü. Rabitəçi qızlar da xəbər gətirdilər ki, almanlar burada partizan dəstəsinin olduğundan duyuq düşüblər və kəndi yoxlamağa gəlirlər. İyirmi beş-otuz nəfərdən ibarət bir rota (rotanın bir ədəd topu var idi. Topçu Tovuz rayonundan olan Fərrux Sultanov idi) qarlı, sıldırımlı dağ yolu ilə Skopye kəndini tərk edərək meşəyə üz tutdular. Meşənin içərisində meşəbəyi koması var idi. Onlar komaya yaxınlaşanda Cavad Həkimlinin də orada olduğunu gördülər. Mirdamət Seyidovla Cavad Həkimli hal-əhval edəndən sonra qərara aldilar ki, dəstəyə bir nəfər rəhbər seçilməlidir.

Almanlar yaxınlıqda idi. Mirdamət yeni seçilən rəhbərə — Cavad Həkimliyə üzünü tutdu:

— Onlar lap yaxınlıqdadır, bəlkə ataq...

— Yox, onlar çoxdur, atışmaq olmaz! — deyə komandır etirazını bildirdi. Dəstə həmin gecəni meşədə qalmalı oldu. Lakin uzaqdan yanın Velikiy-Dol və yaxınlıqdakı bir neçə kəndi görür və bilirdilər ki, faşistlər kənddən qaçmağa macal tapmayan partizanlarla yanaşı, yerli sakinləri də vəhşicəsinə

qətlə yetirərək, ev-eşiklərinə isə od vurublar...

Səhər obaşdan partizanlar "Ivan Qradnik" partizan briqadasına yollandılar. Yeni gələn sovet partizanlarını isə "Russkaya çeta"¹ adı altında bir dəstəyə böldülər.

Həmin gündən Cavad Həkimlinin komandir, slovyan Vinkonun komissar olduğu dəstə dağlarda, kəndlərdə faşistlərə qarşı terrorlar törədir, hər vəchlə onların bəd əməllərinin qarşısını almağa çalışırdılar.

Mirdamət harada olursa-olsun dostlarını unutmur, hər yerdə fevral ayının on beşindən gedən Cəmilla Mehdini soraqlayırdı. O, həmyerliləri üçün çox narahat olsa da, onlar barədə məlumat əldə edə bilməmişdi.

Mart ayının axırları idi. Partizanlar Triyestdən 50-60 km aralıda Anons dağının ətəyində yerləşmişdilər. Dağlarda qar əriməsinə baxmayaraq yenə də havalar soyuq keçirdi. Qarlı qış, günəşli yayı çöllərdə keçirməyə alışan partizanlar hava-nın necə keçməsinin fərqi varmadan azadlıq uğrunda canlarından belə keçməyə hazır olduğunu sübut edirdilər.

Mehdi dönmüşdü. Onun gəlişi Mirdamət üçün göydəndüşmə oldu. O, dostu ilə hal-əhval edəndən sonra həyəcanla sruşdu:

— Mehdi, Cəmil hanı?

Mehdi bir az susduqdan sonra dedi:

— Bilmirəm, həmin gündən sonra üzünü görməmişəm.

Mirdamətin səsi titrəməyə başladı:

— Mehdi, yoxsa başına nəsə gəlib?

— Mirdamət, dedim axı, görməmişəm.

Onun sakit danışmağa çalışmasına baxmayaraq, səsindəki həyəcanı hiss edən Mirdamət artıq səbrini basa bilmədi:

— Mehdi, inan ki, bu dəqiqə səni də, özümü də güllələyərəm, mənə düzünü de, hanı Cəmil?

Mehdi onun səsinin tonundan başa düşdü ki, artıq Mirda-

¹ Çeta (slovencə) — bölüm

mətdən nəyisə gizlətməyin yeri yoxdu. Dedi:

— Bilirsən, biz kəndə getdik. Mən Cəmili kənddə qoydum, vərəqələri batalyona özüm apardım, geri dönəndə gördüm kəndə almanlar soxulublar. Xəbəri eşidən kimi özümü Cəmili çatdırıdım ki, oradan qaçaq. Lakin bizi tutdular... Və onların Cəmili maşına qoyub apardıqlarının şahidi oldum.

İllər keçəcək Mirdamət biləcək ki, onun ən yaxın dostu olan Cəmili almanlar tutaraq dərin bir zirzəmiyə salırlar. İşgəncələr zamanı onun ayağı sinir və yanına həkim çağırırlar. Həkim də azərbaycanlı legioner olur — Fərzəlibəyli. Fərzəlibəyli ilə birlikdə Ağabala Əliyev də orada olur və onlar Cəmilin ayağını gipsə qoyurlar. Orada Cəmil almanlara satıldığını söyləyir. Sonralar almanlar həmin legionerləri İtaliyaya köçürürlər və orada Cəmili də bir çox əsirlərlə yanaşı elə öz həmyerlilərinə güllələtdirirlər. Güllələnənlərin içərisində Kontovello qəsəbəsində yerləşən partizan dəstəsinin komandiri Nadirli və Məmmədağa Nəzərov da olur...

Döyüş bitəndən sonra düz 45 il dostu Cəmilin dəfn olunduğu yeri soraqlayan Seyidov İtaliya partizanlarının köməkliyi ilə onun güllələndiyi yeri öyrənir. Onda Cəmilin valideynləri gözləri oğul yolunda bu dünyayla vidalaşmışdılar. Belə olan halda Mirdamət Seyidov Cəmilin bacısı və bacısı qızı ilə birgə İtaliyaya yola düşür. İtaliyada partizan Seyidovu və partizan Cəmilin doğmalarını çox yüksək səviyyədə qarşılıyırlar. Qarşılanmadan sonra onları Cəmilin güllələndiyi yerə aparırlar. Göz yaşlarını saxlaya bilməyən bacı qardaşının qanı tökülen torpaqdan bir ovuc götürməklə təsəlli tapır. Mirdamət Seyidov orada güllələnən partizanların xatirəsinə ucaldılmış lövhədə Cəmillə birgə uyuyan hər bir partizanın adını oxuyaraq onları da yad edir. Onlara Cəmilin dəfn olunduğu yeri tapmaq qismət olmur. Müharibədən sonra İtalyanlar SSRİ-yə göstəriş verirlər ki, buradakı qəbirləri götürün. Buradan da həmin qəbirləri götürür və harada dəfn olunduqları barədə isə heç bir məlumat

vermirlər. Odur ki, Mirdamət uzun müddət dostu Cəmilin qəb-rini soraqlasa da ona bu barədə köməklik göstərən olmur...

Cəmilgil güllələnən zaman almanlarla birgə döyüşən azərbaycanlı Əhmədiyyə Cəbrayılov da orada olur. Almanlar ona öz həmyerlisini güllələmək əmri verəndə gulləni yerlisinə yox öz ayağına atır və yaralı halda onu Fransanın cənubunda yerləşən Leon şəhərindəki hərbi hospitala çatdırırlar. Hospitalda müalicə aldıqdan sonra bir fransız qızının əli ilə oradan qaçır və partizanlara qoşulur.

Haşıyə: 1984-cü ilin dekabar ayında Ağcabədi rayonunun I katibi Abbasov Mirdamət Seyidova teleqram göndərəcək və onu gənclərlə görüşə dəvət edəcək. Yenicə təqaüdə çıxmış Seyidov teleqramı götürüb "Respublika Bilik Cəmiyyətinə" (onda cəmiyyətin sədri Püstə Əzizbəyova idi) gedəcək və Ağcabədiyə getmək üçün ezamiyyə vəsiqəsi tələb edəcək. Vəsiqəni aldıqdan sonra müharibə illərindən xatirə qalan fotolar, müxtəlif sənədlər, müharibədən sonra yazılmış kitablarla birbaşa Ağcabədi rayonuna yola düşəcək. Birinci katib onu qarşılıyandan sonra rayonun qonaq evinə aparacaq və Seyidov orada müharibə iştirakçıları Cəbrayılov və Mirzəyevlə görüşəcək (Mirzəyev onda Sovet İttifaqı qəhrəmanı adını almışdı). Əhmədiyyə Cəbrayılovun yaxasında iki fransız medalını və bir neçə sadə nişanları görən Mirdamət Seyidov Cəbrayılovdan soruştacaq:

— Sənin ordenin də var? Hardandır? Olar baxım?

— Hədiyyədir! — deyə, Cəbrayılov ona cavab verəcək.

Seyidov ondan yenə soruştacaq:

— Qəzetdə yazıblar ki, sən ölüm lageri Dahauda olmusan. Haradadır o lager?

— Polşadadır! — deyən Cəbrayılova Seyidov belə cavab verəcək:

— Axı o lager Münhendən 17 km qərbdə Şvessariyaya yaxın yerdədir. Mən dəqiq bilirəm ki, sən Polşada Yedilinski şəhərində almanların legioneri olmusan. Sən bir çıxışında söylə-

misən ki, bir dəstə əsiri almanın zaman sən də onların içərisində olmusan və sənin qolunu kimsə açıldıdan sonra almanın məhv etmişən və oradan qaçmışınız. Axi bunlar həqiqət deyil...

Böyük bir zala toplaşan veteranlara sual verəndə ki, kim birinci çıxış edəcək, Seyidov Cəbrayılovu nişan verəcək. Hamidən axırda çıxış edən Seyidov hər bir sözünü, çatdırduğu hər bir məlumatı sənədlər əsasında dediyi üçün gənclər onu döñə-döñə alqışlayacaq...

...Mehdididən Cəmil barədə daha heç nə öyrənə bilməyən Mirdamət komandirlərinə yaxınlaşdı və dedi:

— Cənab komandır, icazə verin mən gedim dostum Cəmilin qanını alım.

— Get, faşist qanı sənə halaldır— deyə komandır cavab verdi. Bunu görən Mehdi dedi:

— Cənab komandır, mən də Mirdamətlə getmək istəyirəm.

Komandirin icazəsindən sonra onların hər ikisi Triyest şəhərinin yaxınlığında Partizanların Cənubi Primor ətrafında yerləşən Təhlükəsizlik-Kəşfiyyat və Əkskəşfiyyat ştabına yoldalar. Ştabın komandiri Duşan Silney partizan ləqəbi olan Martuniç Frans idi. Eqon ştabın müfəttişi idi. Ştab rəhbərliyi Mirdamətlə Mehdini Krayne-Vasi kəndində Ştoka Mariyanın evində gizli rezidensiya təşkil edərək ora yerləşdirildilər.

Onlar tövlədə yerə səpələnmiş xəzəlin üstündə gecələyirdilər. Tövlənin ayrıca arxa qapısı da var idi. Əlbəttə, bitin, birənin içərisində gecələmək çox çətin olsa da, lakin dözməli idilər. Çünkü evin içində görünmək onlar üçün də, ev yiyəsi üçün də çox ağır başa gələrdi. Yeməyi isə mətbəxdə yeyirdilər. Almanlar kəndə soxulanda tövlənin arxa qapısı ilə aradan çıxırdılar.

Mariyanın ərini almanın əsir aparmışdılar. Onun bir qızı (*Alma adında*) və kiçik yaşılı iki oğlu (*Şveçka, Baris adında*)

var idi. Qadın partizanlara çox yaxşı qulluq edirdi.

Haşıyə: *Müharibə bitəndən sonra Mirdamət Seyidov Slovəniyaya yollanacaq və orada Mariyanın evini də ziyarət edəcək. Onu qarşılıyan Mariyanın oğlu Şveçka anasının vəfat etdiyini, bacısı Almanın ərə getdiyini, qardaşı Barisin ali təhsil aldıqdan sonra ailə qurduguunu və vəkil işlədiyini söyləyəcək. Şveçka da ailə qurub. Onunla Mariyanın qəbrini ziyarət edən Mirdamət bu fədakar, cəsur, qorxmaz qadının qəbri önungə diz çökəcək...*

Mariyanın həyətini küçədən hasar və hündür dəmir qapı ayırıldı. Kənddə evbəev yoxlama aparan almanlar dəmirqapını döyən müddətdə Mirdamətlə Mehdi üzüm bağına, oradan da meşəyə qaçmağa macal tapırdı. Almanlar kənddən getməyincə meşədə gizlənir və sonra geri dönürdülər.

Ümumiyyətlə, bu kəndin hər bir sakini partizanlara böyük rəğbət göstərirdilər və hər bir evdə partizanlar gizlənir, müxtəlif əməliyyatlar hazırlayırdılar.

...Qonşu həyətdə gizlənən partizan yoldaşlarının yanına gedən Mirdamət almanların həyətə doluşduqlarını eşitdi. Qaçmaq mümkün deyildi. Çıxış yolu yalnız həyətin ortasındakı ot doğrayan dəzgahın altındaki çuxurda idi. Çuxurun üstü isə otla örtülmüşdü. O, "allaha pənah" deyib həmin çuxurda gizləndi. Həyətdə var-gəl edən almanlar çıxandan sonra çuxurdan çıxdı.

...O, bu dəfə də ölümün bir addımlığından geri döndüyünə çox sevinirdi.

KİNOTEATRIN PARTLADILMASI

1944-cü ilin mart ayının sonları idi. Kəşfiyyat və Əkskəşfiyyat ştabına Triyest şəhərinin yaxınlığında Opçina qəsəbəsindən Faina adında bir rabitəçi qız gəlirdi. O, ştaba xəbər gətirdi ki, onların evindən bir az aralıda kinoteatr var. Almanlar hər bazar günü axşam saat yeddiidə orada alman əs-

gər və zabitləri üçün film göstərilər. Ştabda qərara gəldilər ki, həmin kinoteatrı faşistlər olan zaman partlatmaq yerinə düşər. Bu iş üçün isə Mirdamətlə Mehdi seçildi. Onlara tapşırıq verildi və ciddi hazırlıq işləri görüldü.

1944-cü il 2 aprel. Onların əynində alman hərbi forması var idi. Mehdinin sol qoluna isə zabit rütbəsi yapışdırıldı. Minalar və onun kapsullarını isə almanların çörək çantalarına yerləşdirdilər. Partlayıcı Mirdamətin cibində idi. Yola düşdülər. Kəndin arası ilə irəlilədikcə torpaq yollar, üst-üstə qalaqlanmış daş hasarlar sanki partizanlara "uğur olsun" söyləyirdi. Onlar Opçinanın dəmir yol stansiyasını keçib 2-3 km aralıdakı qəsəbəyə getməli idilər. Bir təhər keşikçilərdən yayının dəmir yolunu adlamışdilar ki, bir dəstə italiyalı faşist əsgərinin onlara tərəf gəldiklərini gördülər. Partizanlar bilirdilər ki, almanlarla italyanlar müttəfiq olduqlarına baxmayaraq, italyanlar həmişə almanlardan çekinib (almanlar italyanların çox makaron yediyinə görə onları "makaroni" adlandırırlar. M.S.).

Geriyə yol yox idi. Odur ki, alman mahnisı zümzümə edərək birbaşa faşistlərə tərəf getdilər. Onları alman zənn edən faşistlər heç nə söyləmədən yol verdilər.

Faina kilsənin aşağı tərəfində, solda birinci evdə yaşayırıdı. Danışığa görə Faina qapıda Mirdamətgili gözləməli, onlar qapiya yaxınlaşanda içəri keçməli idi. Partizanlar ətrafda kimsənin olmadığını yəqinləşdirəndən sonra darvazadan keçib yavaşça həyətə girdilər. Həyətə girən iki nəfər "alman" hərbiçiləri görən ev sahibləri (*Fainanın atası, anası və qardaşı arvadı*) təşvişə düşdülər. Bunu görən Faina onlara işaret elədi ki, "qorxmayın, bizimkilərdir".

İtaliya aftomatını Mirdamət çıxarıb Fainagildə qoydu. Partizanların hər ikisində tapança var idi. Sonra onlar həyətdən çıxaraq kilsənin yanına, oradan da baş küçəyə getdilər. Baş küçədən Sloveniyaya, Xorvatiyaya şose yol var idi. Par-

tizanlar kinoteatra tərəf addımladılar. Kinoteatrin ətrafi alman əsgər və zabitləri ilə dolu idi. Almanların hamisinin zala daxil olmasını gözlədilər. Məqam tapan kimi sağ-soldakı almanları aralayaraq onlar da zala daxil oldular və gecikən almanlara qoşulub lap arxa cərgəyə keçdilər. Çantalarını yerə qoyub gözlədilər. Birazdan işıqlar söndü. Kinodan əvvəl Şərq cəbhəsindən xronikalar, almanların yeni hazırladığı silahlar, Hitler görüntüyü gəldi. "Hay Ziq"¹ söyləyən Hitlerə alman zabitləri əhəmiyyət də vermir, italiyalı qızlarla şirin-şirin səhbətlər edir, müxtəlif oyunlardan çıxırdılar.

Ayaq üstündə duran Mirdamət ürəyində "yaxşı, Hitler, indi sənə göstərərik qələbəni" deyərək, qolu ilə Mehdini dümsüklədi ki, "vaxtdır daha". Əvvəlcədən hazırladıqları partlayıcıni qaranlıq zala yerləşdirməli idilər. Mehdi əlini çantaya atanda xişiltiya qabaqda əyləşən zabit geri döndü. Bunu görən Mirdamət uca səslə, alman dilində Mehdiyə dedi: "Biz ki bu filmə baxmışıq. Gəl gedək içək". Artıq Mehdi işini başa çatdırmış, bombanı zala yerləşdirmişdi. O biri bombanı isə Mirdamət əvvəlcədən müəyyən etdiyi yerə sahmanlamışdı. Vaxtı itirmək olmazdı. Qapiya tərəf irəlilədilər. Qapıçının başı filmə qarışmışdı. Sakitcə onun yanından keçib küçəyə çıxdılar. Küçədə patrulların olub-olmadığını yoxlayaraq gəldikləri yolla Fainagilə tərəf üz tutdular. Fainagildə ilk göstərişləri o oldu ki, küçəyə çıxməq vəziyyəti gərginləşdirə bilər. Buna baxmayaraq, Fainanın atası baş tutacaq qələbənin şərəfinə badələrə şərab tökürdü...

Komendant saatı başlayırdı. Getməli idilər. Mirdamət afomatını yenidən götürdü, onlar Faina və ailəsi ilə görüşüb oradan çıxdılar. Rastlaşacaqları hər bir olaya hazır olsalar da, yolda faşistlərlə qabaqlaşmadılar. Dəmir yoluna çatanda qulaqlarını yerə dayayıb addım səslərini dinləməyə başladılar. Dəmir yolu bir az yüksəklikdə yerləşdiyindən oradakı qa-

¹ Yaşaşın Qələbə (almancadan)

raltı da aydın seçiliirdi. Əmin oldular ki, bir nəfər post patrulundan başqa kimsə yoxdur. Patrulun addım səsləri oradan uzaqlaşanda yolu keçib nəfəslərini dərdilər. Mehdi cib saatını çıxarıb baxdı. İyirmi doqquzuncu dəqiqədə partlayış səsi aləmi başına götürdü. Partizanların sevinci yerə-göyə sıqmırıldı...

Səhərisi ştaba xəbər çatdı ki, partlayış nəticəsində kinoteatr tam dağlıb və 80 nəfər ölüb, 120 nəfər isə yaralıdır.

Əlbəttə, qaniçən faşistlər bu hadisəni əvəzsiz qoymadılar. Onlar almanın Koroneo türməsindən (*Koroneo Triyest şəhərində idi*) 110 nəfər məhbusu aparıb Opçina kəndində gül-lələdilər.

Güllələnənlərin içərisində bir nəfər gördüyü mənzərədən özünü itirir və ayılarda hər tərəfində uzali qalmış yoldaşlarını görür. Sonra o, qan gölündən uzaqlaşaraq partizanlara rast gəlir. Partizanlar onu ştaba çatdırırlar. Lakin həmin iyirmi yaşlı, qarayanız gəncin saçları bircə gecənin içərisində dumağ olur...

“SOLDATENHAUS”-UN PARTLADILMASI

Mirdamətlə Mehdi bir neçə gün ki, Mariya Ştokanın evində növbəti əməliyyat üçün hazırlıq görürdülər. Birinci uğurlu əməliyyatlarından iyirmi gün keçirdi. Bu onların hazırladıqları ikinci əməliyyat idi. Ştaba xəbər gəlməşdi ki, almanlar varlıların, dindarların uşaqlarından ibarət "Belaya qvardiya" (*Ağ qvardiya*) adı altında antipartizan dəstəsi hazırlanıblar. Həmin dəstədə güclü döyüş təlimi keçirilir.

Ştabda qərara alındı ki, Ağ qvardiyanın kazarması partladılmalıdır. Belə olan halda faşistlərə böyük zərbə olar. Əlbəttə, bu önemli əməliyyata da artıq kəşfiyyatçılıq təcrübəsi olan Mirdamətlə Mehdini göndərmək daha perspektivli idi.

Alman hərbi uniformasında, ciblərində isə saxta alman sə-

nədləri olan dostlar Triyest şəhərinin küçələri ilə addımlayırdılar. Kazarmaya isə hələ bir neçə kilometr var idi. Döyüşün — partizan hərəkatının belə bir isti dönmində açıq şəkildə hərəkət etməyin özü risk tələb edirdi. Lakin dostlar heç bir maneədən çəkinməyərək irəliləyir, faşizmi devirmək arzusundan bir an da olsun əl çəkmirdilər. Küçədə gəzişən alman hərbi jandarmlarıyla rastlaşmamaq üçün ehtiyati da əldən vermir, dörd tərəfi nəzarətdə saxlayırdılar.

Küçənin tinindən çıxan üç nəfər jandarmı ilk olaraq Mirdamət gördü və tez Mehdiyə dedi:

— Mehdi, ətrafa boylanma, ikimiz də eyni halda, özümüzzü itirmədən sağ qapıdan həyətə keçək.

Onlar həyətin qapısını aralayıb içəri keçdilər və pillələrlə birbaşa evin ikinci mərtəbəsinə qalxdılar. Ayaq səslərinə otaqdan çıxan qadın iki nəfər gənc alman əsgərini görüb, ədayla soruşdu:

— Kimi axtarırsınız?

Mirdamət təmiz alman dilində dedi:

— Anjelinanı, zəhmət olmasa, onu çağırın.

Qadın yenə də ədayla dedi:

— Burada elə qadın yoxdur. Bir də ki, neynəyirsiniz onu, məgər başqa qadın yoxdur?

Jandarmlar uzaqlaşana qədər vaxtı keçirmək üçün qadına müxtəlif təriflər desələr də, qulaqları küçədəki ayaq səslərində idi. Səslər tamam kəsiləndə sağollaşıb oradan çıxdılar.

Axşam düşürdü. Şosenin kənarı ilə alman geyimində addımlayan partizanlar jandarmlarla yanaşı partizanlardan da çəkinir, hər tövrlə ehtiyatı əldən vermirdilər. Onları alman geyimində görən hər hansı partizan güllələyə bilərdi.

Onlar əvvəlcədən planlaşdırıqları mənzilə çatanda artıq qaranlıq düşmüştü. Mənzildə bir neçə partizan və onların köməkçisi, bir də müxtəlif cür partladıcı silahlar var idi.

Əməliyyat səhər obaşdan olmalı idi. Ona görə də şam

edəndən sonra yeni tanışlar ordan-burdan söhbət açmağa başladılar. Oradakı italyalı qadın isə bir dəqiqə də olsun Mirdaməti sakit buraxmir, Sovetlər ölkəsi barədə suallar yağdırırırdı. Həsədlə deyirdi: "Kaş bizdə də sosialist ölkəsi yaranaydı. Bizdə də təhsil, səhiyyə pulsuz olaydı". Əlbəttə, kənar-dan baxmaq asan idi. Əslində onlar sosialist adı altında sovet rejiminin əhaliyə tutduğu divandan xəbərsiz idilər. Bütün bunları bilən Mirdamət qadının hər bir sualına yerli-yerində cavab verməyə çalışırdı.

Gecəni gec yatsalar da, obaşdan ayıldırlar. Səhər yeməyini yeyəndən sonra yola düşdülər. Kazarmaya qədər onları bir gənc xanım ötürməli idi. Bir-neçə metr qabaqda addimlayan xanım kazarmanın yanına çatanda bir anlıq dayanıb başını yana çevirərək oradan uzaqlaşacaqdı. Bununla da partizan-lar kazarmanın yerini dəqiqləşdirəcəkdilər.

Yolda qarşılara çıxan hər bir alman ofiserinə "Hay Hitler" deyir, xanımı da gözdən qoymurdular. Nəhayət, məkana yetişdilər. Ağ qvardiyaçılardın qapısında əli silahlı növbətçi dayanmışdı. Mirdamət sakit tərzdə növbətçi yaxınlaşdı, ağ-lına gələn bir adı çəkdi və görüşmək istədiklərini söylədi. Əsa-sı qapıdan içəri keçmək idi. İçəridə minaları yerləşdirmək təc-rübəli dostlar üçün heç də çətin deyildi.

Qapıcı onlara cavab verdi ki, "Kazarmada heç kəs yoxdur. — Əlini Triyest ətrafi dağın döşü tərəfə uzadıb sözünə davam elədi — Baxın, hamısı orada təlimdədir".

Kazarmaya girməyin mənası yox idi. Küçədə dayanmaq isə hər an təhlükəli ola bilərdi. Odur ki, üzü şəhərə addimla-maşa başladılar. Hər ikisi fikirli idi. Sükutu Mehdi pozdu:

— Mirdamət, gəl təlim keçdikləri yerə gedək. Orada da kazarmaları var, oranı partladarıq.

Bu fikir Mirdamətin də çox xoşuna gəldi. Həvəslə üzünü dostuna tutdu:

— Əlbəttə, gəl gedək.

Əlində iki böyük zənbil olan alman kapitanı onların qabağınca addımlayırdı. Tez kapitana yaxınlaşdırıldı ki, "Verin zənbilinizi kömək edək". Kapitan himə bənd imiş kimi əlin-dəki zənbilləri gənc "alman əsgərlərinə" verdi.

Kapitanla yanaşı addımlayan partizanlar müxtəlif söhbətlər edir, kapitani verə biləcəyi suallardan uzaqlaşdırırlar.

— Cənab kapitan, haradan gəlirsiniz?

— Berlindən məzuniyyədən gəlirəm.

— Vəziyyət necədir?

— Vəziyyət həmişəki kimi. Yaxşı deyil, ingilislər yenə də bombalayırlar.

Söhbət əsnasında partizanlara məlum oldu ki, kapitan da təlim keçirilən kazarmaya gedir. Bu lap göydəndüşmə olmuşdu. Onunla yanaşı getsələr ətrafdakılarda şübhə yaranmadı.

Küçədə onların qarşısını patrullar kəsdi. Kapitan patrulla-ra "onlar mənimlədir" dedi. Partizanlar kapitana eyni kazarmaya getdiklərini söylədilər. Ora isə yeganə yol katerlə idi. Katerə əyləşənlər əvvəl qeydiyyata düşürdülər. Partizan dostları fikir aparmışdı ki, qeydiyyata düşsələr hər şey alt-üst olacaq. Kapitan onları bu fikirdən azad elədi.

— Siz əyləşin, mən gedib qeydiyyata düşəcəm. Bir nəfər bəsdir, siz də mənimləsiniz.

Kapitanın sözü lap üzəklərincə oldu. Onlar sevincək katerə keçdilər. Katerdə hərbicişlərlə yanaşı mülki vətəndaşlar da az deyildi. Əlbəttə, bombanı elə həmin kapitanın çantasına da yerləşdirib aradan çıxa bilərdilər. Lakin partlayış zamanı günahsız insanlara zərər vermək partizana xas olan hərəkət deyildi. Ona görə də hövsələlərini basıb sahilə çatacaqları zamanı gözlədilər.

Sahilə çatanda kapitan onlarla sağollaşıb yoluñ sağ tərəfi-nə getdi. Partizanlar sola dönüb birbaşa kapitanın nişan verdiyi kazarmaya addımladılar. Növbətçi bütün heyətin məşq-də olduğunu söylədi. Gözləmək olmazdı. Kater yola düşən-

dən sonra burada gecələmək çox təhlükəli idi. Odur ki, gəldikləri katerlə də geri döndülər. Katerdə yenə də onlardan qeydiyyat tələb etmədilər. Bayaqqı kapitanın nüfuzu onları geri dönəndə də təhlükədən xilas elədi.

Şəhərin küçələri ilə fikirli-fikirli addımlayır, əməliyyatı yerinə yetirə bilmədikləri üçün təəssüf edirdilər. Aclıq da onlara güc gəlirdi. Qabaqlarına çıxan restorana yaxınlaşışb orada qəlyanaltı etdikdən sonra yenidən küçəyə çıxdılar. Bir az Oberdam meydanı ilə var-gəl etdikdən sonra meydanın yaxınlığında — "Via qeqa" küçəsində almanın "Soldatenhaus" (Əsgər evi) restoran onların diqqətini cəlb etdi. Qərara aldılar ki, ora gedib məlumat toplasınlar. Mehdi həyətdə gözlədi, Mirdamət isə içəri keçdi. Zal alman əsgərləri ilə dolu idi. Masada əyləşənlərdən başqa mətbəxin pəncərəsində cərgə ilə dayananlar ciblərindən pul çıxarıır, pulun müqabilində onlara qəbz verilirdi və bu qəbzə uyğun yeməkləri ofisiantlar masaya gətirirdilər

Mirdatmətin diqqətini zabitlərin yiğışlığı otaq özünə çəkdi. İçəridən gələn səs-küydən bilinirdi ki, otaqda göründüyündən də çox zabit var. Özünü növbə gözləyirmiş kimi göstərən Mirdamət sakitcə həyətə çıxdı və Mehdiyə dedi:

— Mehdi, burası çox əlverişlidi. İçəri əsgər və zabitlərlə doludur. Başlayaqq?

Mehdi həvəslə cavab verdi:

— Başlayaqq.

Onlar ətrafa boyandılar. Bombanı yerləşdirmək üçün əl-verişli bir yer seçmək lazımdı. Zala qalxan pilləkənin altı çox münasib idi. Bu, bütün binanın partlamasına səbəb olardı. Odur ki, dayanmadan pilləkənin altındaca partlayıcı maddəni hazırlayaraq ora yerləşdirildilər. Pillələrlə qalxıb zalın qapısına tərəf addımlayanda yaşı bir alman kapitanı — hauptman da iti addımlarla yuxarı çıxırdı. Sakit tərzdə kapitana təzim edib içəri keçdilər. Kapitan zabitlər olan otağa keçdi.

Onlar isə növbəyə dayanıb yemək aldılar. Boş bir masanın arxasına keçərək şam etdilər.

Mehdinin bir gözü cibindəki saatda idi. Aradan çıxmış vaxtı idi. O, üzünü Mirdamətə tutdu:

— Bəlkə duraq? Yoxsa birazdan oturduğu ağacı baltalayan adam kimi özümüz yixılacağıq.

Onun bənzətməsi Mirdamətə ləzzət elədi və o, ucadan qəh-qəh çəkdi. Otaqdakıların diqqəti onlara yönələndə alman dilində söhbət edə-edə zaldan çıxdılar.

Küçədə Mehdi dedi:

— Dostum, gəlsənə dayanıb əməyimizin bəhrəsinə baxaq. Görək köpəkuşağı necə gəbərir...

Mirdamət gülümsünə-gülümsünə dedi:

— Dayanaq ki, "a qarğa bizdə qoz var"?

Bu dəfə də Mehdi ucadan güldü və onlar yaxınlaşmaqdə olan tramvaya doğru tələsdilər. Tramvayda boş yerə yaxınlaşmışlar ki, bir dəstə alman zabiti tramvaya mindi. Onlar yerlərindən qalxıb zabitlərə "əyləşin" işarəsi verərək arxaya keçdilər. Dayanacaqda düşüb yolla addımlamağa başladılar.

Saata nəzarət edən Mehdi dayanıb dedi:

— Mirdamət, arxaya bax, vaxtdır.

Mirdamətin geri dönməyi ilə dəhşətli bir partlayışın eşidilməyi bir oldu. Bu, dostların ikinci uğurlu əməliyyatı idi. Küçə boş idi. Sevinclərini saxlaya bilməyib əllərini bir-birinə vuraraq qəh-qəh çəkdilər. Sonra küçə ilə üzüyuxarı qalxaraq katoliklərin piramidaşəkilli kilsəsini keçib dəmiryoluna çatdılalar. Dəmiryolunu da adlayıb partizan zonasına çatmışdilar.

Haşıyə: Faşistlərin nahar etdiyi restoran yerlə-yeksan olandan sonra iki gün ərzində hitlerçilər uçqunların altından meyitləri və yaralıları çıxarmaqla məşğul oldular. Faşist ges-tapoçuları həmin binanın bərbərxanasında hərlənən bir neçə günahsız adamı həbs edərək qətlə yetirdilər.

Azərbaycan Tarixi Muzeyindəki eksponatların birində partlayışın ertəsi günü çıxmış "İl Pikkolo" qəzetiinin bir parçası nümayiş etdirilir. Orada oxuyuruq: "Dünən, şənbə günü kommunist elementlər Triyest şəhərində alman əsgər evində terror təxribatı törətmüş, nəticədə bir neçə alman əsgəri və italyan vətəndaşı həlak olmuşdur. Terrorçulara yaxın dairələrdən xeyli adam həbs edilmişdir. Hərbi məhkəmə onlardan 51 nəfərinə ölüm hökmü kəsmişdir. Məhkəmənin hökmü dərhal yerinə yetirilmişdir". Partizan qərargahına daxil olan rəsmi məlumat görə, qəzetdə göstərilən "bir neçə alman əsgəri" əslində 450 nəfərin ölüm və yaralanması demək idi.

ÜÇÜNCÜ ƏMƏLİYYATA HAZIRLIQ

Uğurlu əməliyyatdan bir-neçə gün sonra yenidən plan qurmağa başladılar. Əvvəlcə Kosovello kəndinə gedərək, oradan müəyyən məlumat toplamaq qərarına gəldilər. Onların bir hərbi motosiklları da var idi. İkiisi də motosiklə əyləşib kəndə yola düşdülər. Kənd yolunda onları tanıyan rabitəçi bir qız xəbər verdi ki, kəndə almanlar dolub, ora getmək çox təhlükəlidir. Həyəcanlı halda geri dönmək istəyəndə motosikl aşdı və Mehdinin sol dirsəyi, Mirdamətin isə sol ayağının baş barmağı zədələndi. İdarə ediləsi formadan çıxan motosikli kolların arasında gizlədərək, rabitəçi qızın velosipedi ilə geri — Krayno-Voso kəndinə, öz hücrələrinə qayıtdılar. Əlbəttə, yənə də ehtiyatı əldən vermirdilər. Ətrafda dolanan faşistlər hər an bu kəndə də gələ bilərdilər...

...Partizanların iki nömrəli diversant tağımı var idi. Komandiri Kosovello kəndindən olan ucaboylu, enlikürəkli Loiza adında bir gənc idi. Tağımın iyirmi beş nəfər üzvünün hamısı ətraf kəndlərin sakinlərindən ibarət idi. Həmin tağımla six əlaqə saxlayan partizanlar dəfələrlə onlarla birlikdə

faşistlərin çox güclü mühafizə olunan dəmir yollarını, körpüləri, müxtəlif obyektlərini partladır, gücləri çatanda silah-sursatlarını əldə edir, qarşı tərəfin güclü olduğunu gördükdə isə yenidən daqlara üz tuturdular.

Haşıyə: Sonralar Mirdamət diversant yoldaşlarını daim xatırlayacaq, xüsusən də İtaliya vətəndaşı, Komissar Emili Leqişa (partizan adı Boyko) ilə məktub vasitəsilə əlaqə saxlayacaq. İlk dəfə İtaliyada qələbənin ildönümü ilə təşkil olunan mitinqdə görüşən dostlar növbəti dəfə görüşəcəklər və Mirdamət Boykonun ürəyindən əməliyyat olunduğunu eşidib çox təəssüf hissi keçirəcək...

Mehdiylə Mirdamət kəndin arasında hərlənən zaman əslən sloven olan Yanko Miliç onları müşaiyət edirdi. Yankonu onlara partizan ştabı qoşmuşdu. Yankonu tanıyan partizanlar alman "əsgərlərinə" xətər yetirmirdi.

Şabdan məlumat gəldi ki, Triyestin yaxınlığında Monfalcone şəhəri var. Orada almanların elektrik stansiyası yerləşir. Həmin ötürücü stansiyasının enerjisindən dəmiryollarında, radioməlumatlarda, kazarmalarda və s. yerlərdə istifadə edirlər. Oranı partlatmaq lazımdı.

Motosikldəki qəzadan sonra Mirdamətin ayağı bərk ağrıydı. Mehdi ona yaxınlaşışdırıb dedi:

— Mirdamət, nə deyirsən, gedək oranı partladaq?

Mirdamət ayağını ona işaret edib dedi:

— Mən belə necə gedim, alman patrulları qabağımıza çıxa, mənim axsadığımı görən kimi sənəd tələb edəcək. Sənəd də saxta...

Mehdi yenə də təkid elədi:

— Mirdamət, gedək. Biz ki həmişə risk eləmişik.

Mirdamət gülümsünüb dedi:

— Mehdi, nə vaxtsa mənim çəkindiyimi görmüsənmi? İndi doğrudan da ayağım bərk ağrıyrı.

Onların mübahisəsini görən Yanko üzünü Mehdiyə tutdu:

— Mehdi, axı İvan¹ doğrudan da neçə gündür ayağından əziyyət çəkir. Yeriyə bilmir.

Mehdi dedi:

— Onda mən tək gedəcəm!

Mirdamət ayağa qalxdı ki, onunla getsin, ayağının ağrısı daha da şiddətlənməyə başladı. Yerində əyləşib dedi:

— Mehdi, tək getmə, bu təkin işi deyil.

Mehdi birazdan Yankoya birgə yola düşdü. Onların getdiyini görən Mirdamət axsaya-axsaya yaşadıqları evə tərəf getdi. Bir-neçə saatdan sonra Mehdiyə Yanko geri döndü. Yanko həyəcanla olanları Mirdamətə söylədi ki, biz Velikiydol kəndinə tərəf gedirdik. Dərəni keçib kənd tərəfə çıxanda velosipeddə kəşfiyyatçı qız gəldi ki, faşist Fertşebel Ketnerin dəstəsi kənddədir və indi durbinlə sizi görürler. Qız bizə təklif elədi ki, mən qayaların içində gizli bir yer bilirəm, gəlin sizi orda gizlədim. Almanlar gəldi və bizi tapmayıb qayıtdılar. Almanların səslərini lap yaxından eşidirdik. Səs-küy sakitləşəndən sonra yenə də bizi qız oradan çıxardı. Çıxanda partlayıcı olan çantalarımız ələ keçmişdi.

Miliç bu barədə ştaba da xəbər apardı. İki gündən sonra ştabdan bir nəfər gəldi, Mehdinin, Yankonun, və Mirdamətin saat on üçün Qradniy kəndində olmalarını söylədi.

Mirdamət yeriyə bilmirdi. Çağrışa getməsi vacib idi. Bir az fikirləşəndən sonra Krayno-Vaso kəndindən olan Mariyadan onun velosipedini almaq qərarına gəldi. Mariya kənddə slovyan uşaqlarına ana dillərindən gizlin dərslər keçirdi. Partizanlara da kömək edən Mariya bir söz demədən velosipedini Mirdamətə verdi.

Mehdiyə Yanko meşəylə piyada, Mirdamət isə velosipedlə getməli idi. Özləri ilə silah da götürdülər. Yankonun Italyan tüzənginin yaxşı işləmədiyini görən Mirdamət özünün af-

¹ İvan (sloven dilində İvan adında vurgu birinci hecaya düşür) Mirdamət Seyidovun partizan adı idi.

tomatını ona verdi. Ümumiyyətlə, Yankoyla Mirdamətin münasibətləri çox gözəl idi. Hətta Yankonun anası Mirdamətə də "oğlum" deyir, doğma oğlu kimi qulluğunda dururdu.

Onlar yola düşdülər. Qradniy kəndinin yaxınlığındakı kənddə Mirdamət əsirlikdə görüşdüyü azərbaycanlı yoldaşı ilə rastlaştı. Müharibədən əvvəl Qərbi Azərbaycanda — Yerivan şəhərində riyaziyyat müəllimi işləyən Kərəm də əsirlikdən qaçaraq partizanlara qoşulmuşdu. Ağır yaralanmış və burada onu müalicə etmişdilər. Sağalandan sonra yenidən partizanlığa başlayıb.

Mirdamət ilk olaraq Kərəmdən Mehdigili soruşdu. Kərəm Mehdiylə Yankonun on beş dəqiqə əvvəl kənddən keçdiyini söylədi.

Kərəm Mirdaməti məskunlaşlığı evə dəvət etdi. Mirdamət velosipedlə olduğundan Qradniy kəndinə Mehdigildən əvvəl çatacaqdı. Vaxtının olduğunu görüb, Kərəm müəllimin dəvətini qəbul etdi.

Mirdaməti bu evdə də çox gözəl qarşılıdlar. Ümumiyyətlə, slavyalı ailələrinin hamısı Sovet vətəndaşlarına çox hörmətlə yanaşır, əllərindən gələn köməkliyi göstərirdilər.

Həmin evdə bir-iki qədəh dəmyə üzüm şərabını içən Mirdamət ayağa qalxdı və getməli olduğunu söylədi. Kərəm Qradniy kəndini ona işarə verdi. Qarşidakı dərədən sonra həmin kənd başlayırdı.

Kəndin arası ilə dərəyə tərəf yollandı. Bu kənd də əksər slavyalı kəndləri kimi daş hasarlar, bağlı-bağatlı evlərdən ibarət idi. Hasarların arasından irəlilədikcə doğma Vətəni, doğma kəndləri gəlirdi gözünün qabağına. Onların da kəndi bağlı-bağatlı, axar-baxarlı idi. Lakin bir fərq var idi ki, onun doğma kəndi daş hasarlardan yox, kollarla əhatələnmiş evlərdən ibarət idi.

Dərəyə az qalırdı. Bir də başını qaldırdı ki, iki nəfər alman təxminən iyirmi metrlik məsafədən tüfəngi ona tuşlayıb. Al-

manlar ona əlləri ilə “gəl” işarəsi edirdilər. Bəlkə də içdiyi şərabın təsirindən idi. Həmin almanları partizan yoldaşları Oskarla Borisə bənzətdi. Onlar da həmişə alman şapkası qoyurdular ki, uzaqdan almanlardan seçilməsinlər. Odur ki, ayağını yavaşça velosipeddən yerə qoyub dedi:

— Oskar, kauye?¹

Güllə qulağının dibində viyildayanda, bir də ayıldı ki, daş hasarı aşib və meşəyə tərəf qaçır. Almanlar arxadan yenə də gullə atırdılar. O isə dayanmadan meşənin üst tərəfindəki dağın zirvəsinə çatdı. Ayağındakı yaranı köynəyi ilə sarıdı və nəfəsini dərərək yenidən Krayno-Vaso kəndinə tərəf üz tutdu. Kəndə çatandan sonra bələdçi qızı Qradniy kəndindən xəbər gətirməyə yolladı. Xəbər gəldi ki, almanlar Qradniy kəndinə soxulub, kənddə partizanlarla faşistlər arasında atışma olub. Faşistlər kəndin dinc əhalisinə divan tutandan sonra məktəb binasında yerləşdirilən partizanları darmadağın edib, məktəbi yandırıblar. Eyni zamanda, rabitəçi qız Ketnerin dəstəsinin otuz üç nəfər partizanı (*Yankoya Mehdi də içlərində olmaqla*) tutduğunu söylədi. Əsirləri oradan da Sejana şəhərinə aparıblar.

Mirdaməti fikir götürdü: "Necə olur ki, partizanlar onları Qradniy kəndinə çağırır. Oranı isə almanlar əhatə edir"...

Elə həmin günlərdə Eqonla görüş zamanı Eqon Mirdamətə bildirdi ki, "Ivan, gecəynən bizə xəbər gəldi ki, Ketnerin dəstəsi izimizə düşüb. Həmin dəqiqə oranı tərk elədik. Sizə xəbər verə bilmədik. Bizdən çox adam gecə almanların əlinə keçdi".

Mirdamətlə Yankonun nişanlısı, rabitəçi Milena Yankonu² xilas etmək üçün yol axtarırdılar. Qərara aldılar ki, Milena və Yankonun bacısı Sejana şəhərinə — Yankonun görüşünə getsinlər və yeməklə birgə silah da ötürsünlər. Yankonun

¹ Kauye — nə olub (slovyan dilində)

² Milena partizan adıdır, pasportda Emiliya Petelin

silahı olsa qaçmaq ehtimalı olar. Bunun üçün bir slavyan kömbəsi bişirdilər və içində kiçik tapança yerləşdirildilər. Çörəkdən başqa bəzi yeməklər və şərab da qoyub qızları yola saldılar. Orada nəzarətçilər içkini götürür, yeməyi geri qaytararaq görüşə icazə vermirlər. Bunu eşidən Mirdamət qızlarla ikinci dəfə getməyi məsləhət gördü. Yenə çanta hazırlandı. Qızlar getdilər və geri döndülər ki, Yankonu Triyest şəhərinə aparıblar.

Partizan sıralarından kənddə təkcə qalan Mirdamət çox çətinlik çəkirdi. Onu şübhələr rahat buraxmırıldı. O düşünürdü ki, necə olur ki, biz hara gediriksə almanlar özlərini ora çatdırır. Burada xain əli var. Həm də o bilirdi ki, partizan yoldaşlarından kimsə almanlara işləyir. Lakin həmin adamın kimliyini sübuta yetirmək çox çətin idi.

Ən çox da gecələr kənddə yatmaq çox qorxulu idi. Gündüz olanda kəndə girən almani görən kimi kənd sakinləri tez xəbər gətirirdilər. Lakin gecələr gəlib-gedəni müşahidə etmək çətin olurdu.

Daş qalağının altında bir nəfərin güclə sığışa biləcəyi yuva düzəltmişdi. Gecələr o yuvaya girir, qızlar yuvanın üstünü örtürdü. Sakitlik olanda gəlib açırdılar. Həmin müddət ərzində o kiçik yuvada qalan Mirdamət oradan çıxanda bir müdət yeri yə bilmir, ayaqlarının uyuşuğu açılana qədər əziyyət çəkirdi.

Gün günortaya dönmüşdü. Kənddə sakitlik idi. Mirdamət kəndin kənarındaki göy çəmənlilikdə qollarını başının altında çarpezlayıb uzanmışdı. Yenə də gözlərinin qabağına Qoşqar dağı gəlirdi. O yaylaqlarda at çaplığı, tay-tuşları ilə güləşdiyi, acanda isə evlərinə tələsdiyi, anasının bişirdiyi dadlı yeməkləri yediyi bir-bir yadına düşür, kövrəlirdi.

— Zdrova, İvan!

Səsə dik atıldı. Başının üstündə alman geyimində Mehdini görəndə sevinsə də ilk sözü bu oldu:

— Hanı Yanko?

Mehdi bir az düşünüb dedi:

— Almanlar bizi tutandan sonra onu başqa yerə, məni də başqa yerə apardılar.

Mehdinin uniformasının üstündəki tapançaya təəccüblə baxan Mirdamət soruşdu:

— Silahın da var. Bəs səni necə azad etdilər?

Mehdi:

— Məni Ketner tutdu. Ona söz verdim ki, mən sənə kömək edəcəm. Sən get ştaba xəbər ver ki, narahat olmasınlar. Mən Ketnerə xidmət adı ilə oradan məlumatlar çatdıracaqam.

Mehdinin sakit halda danışmağı Mirdaməti özündən çıxardı:

— Sən nə danışırsan, hamı bilir ki, səni almanlar tutub. İndi gəlmisən, Yanko da yox. Hələ bir üstəlik məni də özünə qatırsan? Gəl gedək ştaba özün məlumat ver.

Mehdi ucadan dedi:

— Mən indi getməliyəm. Vaxt tapıb gəlmişəm.

Onun təkidini eşidən Mirdamət silahi çəkdi və:

— İndi getməliyik. Onsuz da bilirlər ki, partizanlardan kimsə almanlara işləyir. Düşünərlər ki, bizik. Getməliyik ştaba, vəssalam!

Onlar Solyava kəndinə tərəf getdilər. Kənddə xəbər verdilər ki, Eqon buradadır. Olanları Eqona çatdırından sonra Eqon fikirli-fikirli üzünü Mehdiyə tutdu:

— Mixaylo¹, Ketner bu gecə harada olacaq? Dəqiq yerini söylə.

— Aurssinya kəndində. O kənd Triyestin şimalında yerləşir — deyə Mehdi cavab verdi.

Eqon:

— Parolu bilirsənmi?

¹ Mehdi Hüseynzadənin partizan adı

Mehdi:

— Bəli, bilirom.

Egon bu dəfə üzünü Mirdamətə tutdu:

— İvan Russki, sən də hazırlaş, əlavə bir nəfər də verəcəm.

Bu gecə Ketner dəstəsi ilə birlikdə gəbərməlidir.

KETNER ƏMƏLİYYATI

Gecə düşürdü. Mirdamət, Mehdi və bir nəfər yerli partizan əməliyyata hazır idilər. Həmin partizan onları dəmir yolunun altına qədər ötürməli idi.

Onlar dəmir yoluna çatıb ayrıldılar. Mehdinin nişan verdiyi bina dəmir yolunun kənarı ilə bir qədər gedəndən sonra postun yaxınlığında idi. Dörd tərəfi daş hasarla əhatələnmiş birmərtəbəli binanın uzunluğu əlli metrə qədər olardı. Ora nəzarət edənlər Mehdini tanıyırı. Odur ki, oradan keçmək asan idi. Daş hasarı keçəndən sonra Mehdi Ketnerin və əsgərlərin yatdığı otaqları Mirdamətə tanıdı.

Onlar bir müddət qaranlıqda gözlədilər. Gecəyarı binaya daxil oldular. Əsgərlər yatdığı otağın qapısını araladılar. Otağı üzüm şərabının kəskin qoxusu başına götürmüdü. Yeyib-içmiş əsgərlərin hərəsi bir tərəfə uzanıb xoruldayırdı. Silahlarını da çıxarıb çarpayılların baş tərəfindən asmışdılar. Cox əlverişli məqam idi. Mehdiylə Mirdamət hərəsi iki afomat götürüb Ketnerin otağına tərəf getdilər. Otağın qapısını dəhliz tərəfdən bağlayıb, binanı minalayaraq geri döndülər. Dəmir yolunun yaxınlığında onları gözləyən partizan yoldaşlarını da götürüb, ştaba üz tutdular. Birazdan güclü partlayışın səsi eşidildi...

Partizanların kəşfiyyat dəstəsi səhər xəbər gətirdi ki, partlayış nəticəsində 25 nəfər faşist ölüb, coxlu yaralı var. Ketnerin də ayağı yaralanıb, onu Almaniyaya müalicəyə aparıblar.

PARTİZAN DRAQONUN HƏLAKI

1944-cü il... Mirdamət növbəti əməliyyatda idi. O, geri döñəndə dəstələrinin iki yerə ayrıldığını və Mehdinin o biri dəstə ilə getdiyini görüb çox təəssüfləndi. Mehdi Novoqorski şəhərinə — Martuniç Fransın sərəncamına göndərildi. Mirdamət isə yenə də Eqonun dəstəsinin tərkibində idi.

Partizanların doqquzuncu korpusunda podpolkovnik Rubaçenkova xəbər çatmışdı ki, partizanlar arasında faşistlərə işləyənlər var. O, şübhələndiyi partizanı gözaltına aldı. Həmin zamanlar Mehdidən də şübhələnən Rubaçenko onu yanına çağırıb demişdi: "Tezliklə müharibə bitəcək. Gedərsən Sovet İttifaqına, orada səninlə məşğul olarlar".

Mirdamət Triyest ətrafında tək qalmışdı. Alman dilini təmiz bildiyinə, həm də xarici görünüşünə görə almanlar çox vaxt ondan şübhələnmirdilər.

İkinci Diversant Tağımından bir nəfər rabitəçi Eqona məlumat verdi ki, yaxınlıqda bir kənd var, faşistlər həmin kəndə soxularaq əhalini qətlə yetirib, ev-eşiklərini də yandırıblar. Cəmi üç-dörd ailə qalıb, onları da qarət edirlər. Tağımın komandiri serb milliyyətindən olan Simon idi. Mirdamət Simonun yanına gedib dedi:

— Faşistlər kəndə girəndə Triyestə çatmamış dağ yolunda onları mühasirəyə alaq və məhv edək. Simon əməliyyata razılıq verdi.

Əməliyyata hazırlaşan altı-yeddi nəfər partizan iki hissəyə bölündü. Yarısı dağın üst tərəfində, yarısı da alt tərəfində yerləşdi. Əvvəlcədən planlaşdırıldıqları kimi maşın yolunu minəlayandan sonra minadan sağ qalanları güllələməli idilər. Onların əvvəlcədən məlumatları var idi ki, faşistlər iki hərbi maşınla gələcəklər. Maşınlardan birində almanlar, birində isə İtaliya faşistləri olacaq.

Partizan Draqo Villi (Krayno-Vas kəndindən idi) bir hün-

dür qayanın hoyuğunda gizləndi. Ondan 5-6 metr aralıda əlində avtomat İvan Russki (Mirdamət Seyidov) dayandı. O biri partizanlar da yerlərini dəqiqləyəndən sonra faşistləri gözləməyə başladılar.

İsti yay günlərində torpaq yolla şütüyən hərbi maşınların toz-dumanı ətrafi başına götürdü. Qabaqda gedən maşın minaya düşən kimi o birilər özlərini itirdilər. Maşındakı pulemyotun partlayaraq alışdığını görən faşistlər pərən-pərən olmağa imkan tapmadılar. Onları mühasirəyə alan partizanlar ani bir müddətdə sağ qalanları da güllədən keçirdilər. Əlbəttə, faşistlərin də içərisində cəld tərpənənləri oldu. Onlardan birinin atdığı qranat Draqonun atışlığı yerə düşdü və Draqo yoldaşlarının gözünün qabağındaca həlak oldu.

Atışma bitəndən sonra partizanlar Draqonun nəşini götürərək kəndə apardılar. Bütün kənd əhalisi bu qəhrəman partizani göz yaşları ilə dəfn elədi...

İllər keçəcək indiki Sloveniyada yerləşən Triyest şəhərinə Qoryansk deyilən ərazinin azad olunmasında qəhrəmanlıqlar göstərən partizanları bir yerə toplayacaqlar. Onda Mirdamət Seyidov da orada iştirak edəcək və həmin gün — şose yolundakı əməliyyat zamanı qəhrəmancasına həlak olan Draqo Villinin bacısı ilə görüşəcək. Draqonun bacısının əri, uşaqları Mirdaməti çox mehribanlıqla qarşılayacaq və onlar Draqo barəsində xoş xatırələr söyləyəcək, vətəni uğrunda özünü qurban verən partizan oğulu bir daha xatırlayacaqlar...

PARTİZANLARIN NÖVBƏTİ ƏMƏLİYYATI

Şabdan xəbər geldi: Triyestlə Sloveniyani birləşdirən dəmir yolu partladılmalıdır. Bu yolla hərəkət edən faşistlərə güclü zərbə vurmaq olardı.

Bir yerə toplaşan partizanlar planlar qurur, müzakirələr edildilər. Onlara şabdan yeni bir partladıcı qurğu da vermiş-

dilər. "Lyaquşka" adlanan bu qurğunu dəmir yoluna yerləşdirməyi qərara aldılar. Qurğu yeni ixtira olunmuşdu. Onunla işləmək çətin idi. Sejana şəhərinin arxasında yerləşən kənd-dən olan dəstənin komandiri qurğunu dəmir yoluna qoyaraq, partizanlara "kənara çəkilin" əmri verdi. Qurğunun səsbatırıcı partlayışı ilə komandirin kənara düşməsi bir oldu. Əməliyyatın baş tutmadığına, komandirlərinin həlak olduğuna təəssüf edən partizanlar dəmir yolunu dağıdaraq kəndə döndülər və komandirlərini dəfn etdilər.

Əlavə: Sejana strateji əhəmiyyətinə görə çox əlverişli bir şəhər idi. Oradan İtaliyaya, Almaniyaya, Yuqoslaviyaya şo-se yolu keçirdi.

Partizanlara məlumat daxil oldu: Sejana şəhərində klub var, orada faşistlər toplanıb filmə baxırlar. Qərara aldılar ki, klubu partlaysınlar. Ora getmək isə çox çətin idi. Şəhər başdan-başa faşistlərin əlində idi və onların patrul xidməti kənar şəxsləri bir dəqiqə də olsun gözdən qoymurdu.

Dəmir yolunda həlak olan komandirin bacısı Pyerina da partizanlara qoşulmuşdu. Qərara aldılar ki, əməliyyata Mirdaməti yollasınlar. O, Pyerinayla birgə velosipedlə getməli idi. O, alman hərbi geyimini özləri ilə aparmalı, orada geyinib klubə daxil olmalı idi. Mirdamətin üzərində pasport rolunu oynayan plastik buraxılış vərəqəsi və bir balaca tapança da var idi. Plastik buraxılış vərəqəsini faşistlərlə rastlaşan zaman sənədi gizlətməyə imkan tapmayan partizan udmalı idi. Sənəd həzm zamanı tamamilə əriyib sıradan çıxırdı. Bu isə ələ keçənin kimliyini gizlətmək üçün əlverişli idi.

Mirdamətlə Pyerina velosipedə əyləşib yola düşdülər. Sejana şəhərinə çatıb, Pyerinanın ər evinə yollandılar. Ev sahibləri onları qarşıladıqdan sonra şərabə dəvət etdilər. Yayda suszluğun qarşısını alan "Tiran" markalı bu şərab əməliyyat öncəsi lap yerinə düşmüşdü.

Axşam düşürdü. Yetərincə istirahət edən Mirdamət ayağa

durdurdu və özləri ilə gətirdiyi hərbi geyimi geyinərək tam hazır oldu. Alman hərbi maşınlarının küçə ilə harasa şütdüklərini pəncərədən görüb Pyerinaya dedi:

— Pyerina bu nə hay-küdüd? Get gör nə olub.

Küçəyə çıxan Pyerina xəbər gətirdi ki, "almanlar partizan axtarışı üçün kəndlərə yola düşür. Bu gün kino olmayıacaq".

Saat səkkizdən sonra qadağan saatı başlayırdı. Həmin saatda yola çıxməq çox təhlükəli olduğundan Mirdamət hərbi uniformasını Pyerinagildə qoyub Pyerina ilə birgə Villa-Opçina kəndinə üz tutdu. Oradan da Prosekt qəsəbəsi ilə üzü dağlara tərəf yollandılar. Onlar Qabroviçsa kəndini keçib dəmir yolundan sonra meşəyə — partizanlar olan yerə çatmalı idilər. Çətinini isə yenə dəmir yolunu keçmək idi.

Qabroviçsa kəndinə bir az qalmış Pyerina dedi:

— İvan, burada patrullar olar, sən üstündəki tapançanı mənə ver. Əgər silah tutsalar sorğu-sualsız səni güllələyərlər.

Sonra o, Mirdamətin İtaliya buraxılış vərəqəsini də, tapançanı da götürüb sinəsində gizlətdi.

Pyerinanın ata evi Qabroviçsa kəndində körpünün yanında idi. Evləri ilə üzbüüz almanın ştabı yerləşirdi. Evlərinin bir otağını alman zabiti kirayə tutmuşdu. Pyerina saymazyanə evlərinə, Mirdamət isə körpünü keçərək meşəyə getməli idi. Körpüyü çatdılar. Pyerina velosipeddən düşdü, sağa evlərinə tərəf getdi. Mirdamət isə velosipedlə sol tərəfə dönmək istəyəndə iki nəfər alman əllərində avtomat ona "dayan" əmri verdilər. Ələ düşsə işlərin çətin olacağını düşünən Mirdamət velosipedlə yan küçəyə döndü və sürətlə sürməyə başladı. Küçənin başına çatanda heç bir tərəfə çıxış yolu olmadığını gördü. Onu təqib edən almanlar arxadan çatırlılar. Avtomatın qabağından qaçmağın daha pis olduğunu görüb dayandı.

Almanlar onu Pyerinagilin evinin qabağındakı ştabın yanlığında bir taxta köşkə saldılar. Üst-başını yoxlayandan sonra köşkün qapısını kilidləyib, yanına da bir nəfər əli avto-

matlı nəzarətçi qoydular.

Pyerina bütün bunları kənardan görürdü. O, tez köşkə yaxınlaşaraq çağırıldı:

— İvan! İvan!

Mirdamət İtaliya dilində səsləndi:

— Mən İvan deyiləm, başa düşürsən, italiyalıyam — Miliç Mariyo!

Söhbətin nə yerdə olduğunu anlayan Pyerina dedi:

— Mariyo, səninçün nə edə bilərəm?

Mirdamət dedi:

— Sən kəndin qadınlarına xəbər ver, gəlsinlər almanlara desinlər ki, bu partizan deyil, yetim uşaqdı, bizim kənddə onun-bunun qapısında bir tıkə çörək üçün işləyir.

Doğrudan da, Mirdamət gündüz olanda cırıq-sökük mülki geyimdə onun-bunun qapısında işləyir, özünü fağır kimi göstərirdi ki, ondan şübhələnməsinlər.

Kəndin qadınları ora yiğışib almanlara nə qədər dil töksələr də, almanlar Mirdaməti azad etmədi. Bunu görən Mirdamət yenidən Pyerina ilə əlaqə zamanı dedi: "Məni buradan aparacaqlar başqa yerə. Sən partizanlara xəbər ver, onlar maşının qabağını kəsib atışma yolu ilə məni xilas eləsinlər".

Mirdamətin saxlanıldığı köşkə nəzarət edən 17-18 yaşlı bir alman əsgəri idi. Mirdamət həmin əsgərlə bir-neçə gün əvvəl görüşmüştü, — Pyerinagilin həyatındəki su quyusunun yanında. Partizan yoldaşı Oskar da Mirdamətlə idi. Mirdamət quyuya yaxınlaşan almana onun doğma dilində salam verib soruşmuşdu:

— Kimsən, ata-anan kimdir?

— Atam rus cəbhəsində, qardaşlarım da avropa cəbhəsində həlak olublar. Mən evdə tək kişi idim. Məcbur oldum mən də cəbhəyə gəldim — deyə əsgər cavab vermişdi.

Gənc almanın ata-anasının adını çəkəndə kövrəldiyini görən Mirdamət bir az ürəklənmiş və:

— Salamat qalmaq istəyirsənmi? — demişdi.

Alman sevincək cavab vermişdi:

— Əlbəttə, kim istəməz ki...

Mirdamət bu dəfə daha ciddi şəkildə demişdi:

— Mənim partizan tanışlarım var. Gəl səni onların yanına ötürüm. Onlar səni azad edərlər.

Alman demişdi:

— Yaxşı, danişarıq. Amma indi məni gözləyirlər. Aparım suyu qoyum gələcəm.

Almanın tez aradan çıxmasından şübhə edən Mirdamət üzünü Oskara tutmuşdu:

— Oskar, bu əclaf bizi sata bilər, gəl silahlarımızı gizlədək.

Onlar silahlarını gizlətmışdilər. Birazdan Pyerina ora gəlmış və:

— Nə olub? Bayaq burdan gedən alman əsgəri kamandırı ilə bura gəlir — demişdi.

Onlar gələndə artıq Mirdamətlə Oskar aradan çıxmışdı.

Su quyusunun başında olanları və həmin adamın köşkdəki olduğunu komandırınə məlumat verən alman əsgərinin dediklərini Mirdamət içəridən eşidirdi. O, işin nə yerdə olduğunu anladıqca beynində çıkış yolları arayır, lakin vəziyyətin daha çətin olduğunu da dərk edirdi.

Köşkün qapısı aralandı. Əli avtomatlı əsgərlərin müşaiyəti altında olan komandır Mirdamətin üstünə çımxırdı:

— Kimsən?

Mirdamət yazıq bir görkəm alaraq alman dilində dedi:

— Cənab komandır, yetim uşağam. Bu kənddə fəhləlik edirəm.

— Bəs necə mənim əsgərimi partizanlığa sürükləyirsən?

Mirdamət daha da yazıq bir görkəmlə:

— Cənab, siz nə danışırsınız? Mən kiməm ki, kimisə partizanlığa dəvət edəm. Bu kəndin əhalisi məni tanır. Mən onun-bunun tövləsini təmizləyirəm, fəhləlik edirəm ki, bir ti-

kə çörək pulu qazanam. Dağlar dolu partizandır. Onları qoyub kəndin içində mənəmi partizan deyirsiniz -dedi.

Əslində Mirdamət slovyanlı kəndlilərə bel bağlayırdı. Onlar çox cürətli insanlar idi. Onlarda belə bir deyim var idi — "Cürətin yoxdursa, qeyrətin də yoxdur". Odur ki, hər nə olursa olsun onlar Mirdaməti satmazdılar. Bu neçə il Mirdamətə Sloveniya xalqının bütün tərəflərini öyrətmişdi və o, sloveniyalılara inanır, bel bağlayırdı.

Mirdamətin sözlərindən əsəbiləşən komandır dedi:

— Bəs alman dilini haradan bilirsən?

— Atam Avstriya-Venqriya ordusunda kapitan olub. Anam da mədəni ailədən olub. Onlardan öyrənmişəm.

— Belə çıxır ki, führer əsgəri yalan söyləyir?

Mirdamətin "bəli" deməsindən hırsı başına vuran komandır qışkırdı:

— Sus! Fürer əsgəri yalan söyləməz!

Sonra onlar nə isə yazib-pozdular və avtomatlı iki nəfərin müşaiyəti ilə əli qandallı Mirdaməti Prosekt qəsəbəsinə — almanların ştabına apardılar.

Yol boyunca kənd sakınləri almanlara "Yetim uşaqdı, onu hara aparırsınız, aparmayın" — deyib səs-küy salsalar da, Miliç Marionu (Mirdamət Seyidovu) Prosektə və oradan da Triyestə apardılar. Triyest şəhərində isə Nitse küçəsindəki faşist türməsi olan Koroneoya təhvil verdilər.

"KORONEO" — FAŞİST TÜRMƏSİNDE

Qaranlıq, rütubət olan bu qazamatın da öz qayda-qanunu, işgəncəsi, əzab-əziyyəti var idi. Altı-yeddi nəfər dustaqdan ibarət kalona yerləşdirilən Mirdamət içəri keçən kimi gözü keçmiş partizan yoldaşı Dutovlya kəndindən olan Doniloya sataşdı. Donilonun ona nə isə demək istədiyini hiss edib əli ilə "sus" işrəsi verdi və kalonun küncünə keçdi. Bir neçə gün bu

kalonda qalsa da Doniloyla əlaqə yarada bilmədi. Onların gizli söhbətindən duyuq düşsəydilər Mirdamətin partizan olduğu sübut olunacaqdı.

Bir neçə gündən sonra günortaya yaxın onu kalondan çıxarıb Oberdam meydanına apardılar. Yol boyunca azad əhalini görüb, sağ-solunda onu müşaiyət edən alman əsgərlərdən qaçaraq sıxlıqda gözdən itmək istədi. Onun fikirlərini oxuymuş kimi almanın qollarından daha da bərk yapışdırılar. Stapoya çatanda dayandılar və içəri girərək onu balaca bir otağa saldılar.

Əlləri qandallı idi. Divara bitişik dəmir stula yaxın divar-dan elektrik məftilləri sallanırdı. Onu stula otuzdurdular və əl-ayaqlarını sarıdılar. Onunla üzbəüz bir alman mayoru, məyordan bir az kənarda isə yazı makinasında işləyən alman əsgəri var idi. Mayor əlini masanın üzərindəki telefon aparatına ataraq dəstəyi qaldırıdı və nömrələr yığıdı. Sonra kiməssə almanın dilində "Gəl bura, bir nəfər italyan tutmuşuq. Onun sözlərini almancaya tərcümə elə" dedi. O, dəstəyi yerə qoydu. İtalyan pasportu ola-ola italyanca təmiz danişa bilməyəcəyini və işlərin üstü açılacağı fikrinə gətirən Mirdamət ağızını açmağa macal tapmamış bir uzun boylu, uzun pləşli almanın qapını araladı və addımını içəri qoydu.

Mirdamət almanın dilində dedi:

— Cənab mayor, mən almanın dilində çox yaxşı danışıram, tərcüməçi lazımdır.

Mayor üzünü içəri girən almana tutdu:

— Çıx get! — Sonra Mirdamətə tərəf dönüb dedi: — Kim-sən, nəçisən?

Mirdamət neçə gündür almanlara dediyi, artıq əzbərlədiyi cümlələri yenə də işlətməyə başladı:

— Qonşu kənddə Rupin-Pikoloda anadan olmuşam. Atam Antonio və anam Mariya vəfat ediblər. Özüm də kəndlərdə fəhləlik edib birtəhər başımı girələyirəm.

— Sən bizim əsgərə demisən ki, gəl səni partizanlığa qoşum?

— Əsgər yalan deyir. Mən özüm də partizanların qorxusundan gecələr çölə çıxmırıam.

Komandir üzünü bayaq Mirdaməti stula bağlayan almana tutdu:

— Başla!

Heç nə anlamayan Mirdamət sual dolu nəzərlərlə gah komandırə, gah da əsgərə baxırdı. Əsgər bayaqdan bəri divarda sallaqlı qalan elektrik məftillərini cərəyanə qoşdu. Bir anlıq Mirdamətin canına üzütmə düşsə də özünü ələ almağa çalışdı. Lakin cərəyan onun dizlərinə yaxınlaşanda dəhşətli ağrıya dözmədi. Ağrı davam etsəydi huşunu itirəcəkdi.

Komandirin bağırtısı otağı başına götürdü:

— Düzünü söylə, sən partizanlara işləyirsən?

Dili söz tutmayan Mirdamət qırıq-qırıq dedi:

— Mənim partizanlarla heç bir əlaqəm yoxdur.

Komandirin işarəsi ilə əsgər yenə də cərəyandakı məftili Mirdamətə yaxınlaşdırıldı. Çənəsinə qoyulan məftil bütün bədənini titrətməyə başladı.

Komandir əsəbdən titrəyir, əsgərin əlindəki məftili özü alıb Mirdamətə yaxınlaşdırmaq istəyir, bağırıldır:

— Sən kimi aldadırsan? Söylə! Söylə!

Mirdamət isə son gücünü toplayır, yenə də "mən heç nə bilmirəm, mənim partizanlarla əlaqəm yoxdur" — deyirdi.

Döyüşün hər üzünü görən Mirdamət hələ belə bir dəhşət, belə bir ağrı yaşamamışdı. Lakin son nəfəsi olsa belə, yenə də həqiqəti söyləməyəcəyinə əmin idi. O, yaxşı bilirdi ki, həqiqəti desə, növbəti işgəncə bu işgəncədən betər olacaq. Nəhayət, komandir özü yoruldu. Başı ilə makinaçıya işarə elədi ki, yazdıqlarını oxu.

Makinaçı oxuduqca komandir əsəbindən dodaqlarını çeynəyirdi. "Bilmirəm, mən partizan deyiləm. partizanları tanı-

mıram. Mən yetiməm" və s. bu kimi sözlərdən başqa heç nə əldə edə bilməyən komandır açıqlı-acıqlı qapıya yaxınlaşdı və otaqdan çıxdı.

Mirdamət sanki dayanmadan daş daşımışdı. Bədəni elə sustalmışdı ki, başını belə tərpətməyə gücü yox idi.

On-on beş dəqiqlik dən sonra bayaqkı komandır yenə də otağa daxil oldu və uca səslə: "Bunu aparın zirzəmiyə salın", — dedi.

Qollarını yenidən bağlayıb, onu zirzəmiyə apardılar. Dəmir qapıya çatanda qandalı açdlar və təpikləyərək otağa atdırılar.

Qapı gurultu ilə örtüldü, arxadan bağlandı. Qaranlıq zirzəmidə yerə səpələnmiş köşənin üstünə ağızüstə yıxıldı və huşunu itirdi...

O, özünə gələndə qaranlıq və soyuqdan başqa heç nə hiss etmirdi. Yavaş-yavaş olanları dərk elədikcə, qaranlığın zəhmi daha da üzərinə çökür, titrəyirdi. Bədəni gücdən düşmüşdü. Göz qapaqlarına da gücü çatmadı. Yenidən yuxuya getdi.

...Qızılcadaydı. Yaşıl çəmənlikdə o qədər at çapmışdı ki, lap gücdən düşmüşdü. Elə yorğun halda bir qayanın dibində oturdu. Bura sərin idi. Elə bil ki, göydə par-par yanın günəşdən bu yerin xəbəri yox idi. Arxasıüstə uzanaraq gözlərini yumdu. Əllərini başının altında çarpezlayıb masmavi səmaya baxdı...

Anası başının üstündə durmuşdu. Sonra əyilib, məlhəm əlləri ilə onun saçlarına sığal çəkdi. Yerə qoyduğu bükülünü açdı və oradan təzə süd, isti təndir çörəyi və mer-meyvə çıxararaq, göy otun üzərinə düzdü. O, əllərini çörəyə atdı, məhəbbətlə anasının gözlərinə baxaraq dedi: "Ana! Ana, hardaydın indiyə qədər? Bayaqdan ac-susuz qalmışam. Həm də yorulmuşam. Ana niyə belə soyuqdur, elə bil qışdı. Üşüyürəm. Ana! Ana! Ana!"

Gözlərini açdı. İstədi yenə anasını çağırınsın. Yarıqaranlıq

otaqda yerə səpələnmiş kövşəndən başqa heç nə yox idi. Titrəyirdi. Amma hələ də dodaqlarında donub qalan "ana" kəlməsi bədəninə bir həlimlik, məlhəmlik gətirirdi.

Günortaya yaxın zırzəminin qapısı cirilti ilə açıldı. İçəri girən alman əsgəri suda bişmiş makaron və dəmir qabda su gətirdi və otağa qoyub çıxdı. Qapı aralananda otağa düşən işiq zolağında küncdəki siniq vedrə də Mirdamətin gözündən yayanmadı. Titrətməsi bir az keçmişdi. Artıq olanları dərk edir, olacaqları taleyin öhtesinə buraxırdı.

...Otaq qaranlıq olduğundan gecəylə-gündüzü də səhv salındı. Hər gün əlində yemək içəri girən alman əsgərinin gəlişindən bilirdi ki, zindan günlərinin biri də arxada qaldı.

Hərdən makarondan əlavə quru çörək də verirdilər. Bu isə məhbusa sağ qalmaq üçün kifayət edirdi...

Zırzəmidə keçirdiyi onuncu gecənin səhəri qapı açıldı. Qeyri-iradi otağa daxil olanın əlinə boylandı. Əsgərin əlində bu dəfə heç nə yox idi. Alman ona "çix bayira" əmri verdi. Birtəhər ayağa durdu. Qapıdan çıxanda gözlərinə qaranlıq çökdü və yixildi. Yenidən ayağa qalxıb müvazinətini düzəldti. Gözləri görmürdü. Həyəcanla dedi:

— Gözlərim görmür, gedə bilmirəm.

Alman qışkırdı:

— Görərsən, görərsən, qorxma burada heç kəs kor olmayıb.

Birazdan gözləri işığa alışdı. Başqa bir alman əsgəri də onlara yaxınlaşdı və qollarından tutaraq əvvəlki məhbuslar olan otağa apardılar. Zırzəmiyə gedənlərin məhz belə döndüklərinə (əgər dönsələr) bələd olan o biri məhbuslar Mirdamətin qolundan tutaraq onu otağın bir tərəfində əyləşdirildi və su verdilər. Bütün bu müddət ərzində heç kəs bir kəlmə də olsun danışmırıldı. Onların hamısı taleyin qisməti ilə barışmışdı...

Səhərisi qapıdan səs gəldi:

— Miliç Mario!

Mirdamət cavab verdi:

— Prezente!¹

Ona "bayıra çıx" əmri verdilər. Çıxdı. O biri otaqlardan da bir-neçə dustaq çıxarmışdır. Onları dustaqxananın birinci mərtəbəsinə apararaq, küçəyə açılan dəmir darvazanın yanında yerdə əyləşdirdilər. Dustaqların sayı getdikcə artırdı. Hamının gözündə dəhşət var idi. Dustaqxana həyatı ölümdən betər olsa da, onlar ölümdən çəkinir, güllələnəcəklərini sana-raq, ikiqat olurdular. Artıq dustaqlar yüz əlli-yüz altmış nəfərə çatmışdı. Onları beş nəfərdən bir qol-qola düzərək dəmir darvazanı açıdalar və küçəyə çıxardılar. Ölümə getdikləri ilə razılaşan dustaqlar bir ağızdan "İnternasional" oxumağa başladı. Müşaiyətçi silahlı almanlar nə qədər çalışsa da dustaqları susdura bilmirdi. Səs-küyə pəncərələrdən boyanan şəhər sakinləri qışqırıldılar: "Faşistlər, buraxın onları! Qəddarlar, qaniçənlər!" Səs-küyü kəsməyə çalışan faşistlər havaya güllələr atır, yollarına davam edirdilər.

Dəmir yolu vağzalında dustaqları yük vaqonlarına dolduraraq, vaqonun qapısını bağladılar. Şimala, oradan da Almaniyaya yol alan vaqonların hər birində 2-3 nəfər silahlı nəzarətçi var idi.

Mülhəlm şəhərinə az qalmışdı. Şəhərdən məlumat gəldi ki, amerikalılar yenə də şəhəri bombardman edir. Vaqondakı dustaqlara əmr verdilər "düşün və ağızüstə uzanın". Bir-neçə saat davam edən bombardmandan sonra, dağılmış dəmir yolu bərpa edildi və hamiya "vaqonlara doluşun" əmri verildi. Vaqonlara doluşandan sonra onları bir də Dahau şəhərində düşürdülər...

¹ Buradadır (italyanca)

DAHAU — ÖLÜM DÜŞƏRGƏSİNDE

Məlumat:

Dahau Münhenin 16 km-liyində yerləşir. 1933-cü ildə National Sosialist Alman İşçi Partiyası və Alman Ulusal Xalq Partiyası ilə Koalisiya Hökuməti tərəfinsdən qurulan siyasi məhbuslar üçün düşərgədir. Düşərgə insanlara fiziki və psixoloji təcavüzlə təsir etmə baxımından birinci “təcrübə poliqonu” oldu.

İkinci dünya müharibəsinə qədər Dahauda ariya rasası teoriyasına görə xalqı “çirkəkdirən” insanlar saxlanılırdı. Bu insanların əksəriyyəti əslində millətçi rejimin siyasi rəqibləri idi. Bunlara, kommunistlər, sosialistlər, din xadimləri daxil idi. Həmçinin ruhi xəstələr, fahişələr, narkomanlar və.s.

Əsirlərin hamısı Dahauda pulsuz işçi qüvvəsi kimi ətraf sənaye obyektlərində və “Farbenindustri” konsernidə istifadə etlərdi.

Dahau müharibə ərzində əsirlər üzərində tibbi eksperimentlər keçirilməsi mənasında konslagerlər arasında ən qəddarı adını almışdı. Henrix Himler və onun kimi yüksək çinli rəsmilər tez-tez Dahauda olur, bu eksperimentləri izləyirdilər. Bu tibbi eksperimentlər insanları və onları idarə etməyi öyrənmək adı altında keçirilirdi. Bunlar hamısı millətçi sosialistlərin hərbi güclərinin əmrinə tabe idi. Həmçinin Ziqmund Raşer Himlerin əmri ilə soyuğun insana təsirini də öyrənirdi. Üzərində eksperiment aparılmış insanların əksəriyyəti ölsə də, hipatemyaya yanaşmanı Raşer tapa bilmədi. Müharibənin sonuna qədər Dahauda anti-faşist alman proteststan kilsəsinin keşişi Martin Nimöller “Onlar gəldi...” adlı antifaşist qanadının rəhbəri kimi saxlanılırdı.

28 aprel 1945-ci ildə, Amerika ordusunun gəlişinə bir gün qalmış, əsirlərin gizli təşkilatı və beynəlxalq komitə ilə birgə üsyan qaldıraraq, düşərgədə sağ qalan əsirlərin öldürülməsi pla-

nini pozdular. Düşərgənin komendantı oberstrumbannführer SS Eduard Vayter 26 apreldə qaçaraq canını qurtara bildi. Ondan sonra düşərgənin idarətması obersturmbannführer SS Martin Qottfridin (1952-43-cü illərdə düşrgəyə rəhbərlik etmiş) əlinə keçdi. O da çox keçmədən idarəcilikdən imtina edərək, qaçıdı.¹

Dəmir yolunda vaqonlardan tökülüşən dustaqları yenə də beş-beş düzərək "addımla" əmri verdilər. Onlar böyük bir darvazanın qarşısına çatanda dayandılar. Darvazanın üst tərəfinə iri hərflərlə yazılmışdı: "EDEM ZAINE"².

Dahau Ölüm Düşərgəsi böyük bir ərazini əhatə edirdi. Alaqapıdan içəri keçəndə Postu, komendantı və bütün nəzarətçiləri SS-lərsən ibarət idi. Böyük meydanın sağ tərəfində hammamlar, geyim anbarları var idi. Düşərgəyə gətirilən əsirlərin geyimləri o anbarlara təhvil verilirdi. Meydanın ortası ilə böyük bir aleya gedirdi. Sağ və solda baraklar³ var idi. Baraklar baş tərəflərindən birləşdirilərək bağlanırıldı. Aleyaya çıxan tərəflərə qapı açılırdı. Düşərgənin dörd tərəfi tikanlı məftillərlə əhatələnmiş, məftillər elektrik naqilinə birləşdirilmişdi. Düşərgənin arxa tərəfi ilə su arxi gedirdi, dörd tərəfində isə işıq gücləndiricilərlə hündürlükdən nəzarətçilər keşik çəkirdi. Nəzarətçilər təkcə yüksəkliklərdə yox, yeraltı quyularda da yerləşdirilmişdi.

Düşərgəyə girən əsirlərə əmr verildi: "Papaqları çıxarin". Dustaqlar əmri eşidən kimi əməl etdilər. Sonra darvazanı açaraq onları böyük bir həyətə doldurdular. İki metr məsafə ilə hər bir dustağı cərgəyə düzdülər. Cərgənin başında və ayağında silahlı nəzarətçilər gözlərini bir an da olsun onlardan çəkmirdi. Birazdan ofiser geyimində orta yaşılı bir kişi tribu-

¹ Məlumat Rusyanın wikipedia.orq saytından götürülmüşdür. Tərcümə Rəsul Şükürsoyundur.

² Cənnətə xoş gəlmisiniz (almancadan)

³ Barak — taxta dam

naya çıxaraq əmr etdi: "Kimin üzərində sənəd, pul, müəyyən aksesuar və s. varsa çıxarsın, qarşısında yerə qoysun!". Dustaqlar yenə də əmri yerinə yetirdilər. Növbə Mirdamətə çatdı. O, üzərindəkiləri çıxaraq qarşısına qoysa da, əslən Yuqoslav olan Şövkət adında bir dostunun ona hədiyyə elədiyi kiçik "Quran" kitabını cibindən çıxarmadı. Onun üzərini axtaran alman zabiti "Quran"ı çıxarıb əlində o yan-bu yana çevirdi. Tribunadan onları müşahidə edən ofiser zabitin ləngidiyini görüb ucadan soruşdu:

— Orada nə baş verib?

Zabit cavab verdi:

— Bilmirəm, balaca kitabıdır. Deyir ki, "Quran"-dı.

Tribunadan yenidən eşidildi:

— Dəymə, qoy qalsın.

Müqəddəs kitabı almadiqlarına sevinən Mirdamət "Quran"-ı yenidən dös cibinə qoydu.

Haşıyə: *Mirdamət Seyidov "Quran"-ı müharibənin sonuna-can qoruyub saxlayacaq və özüylə Vətənə gətirəcək...*

Dustaqları yenə də cərgələrə düzərək hamama apardılar. Onlara əmr verdilər ki, paltarlarını soyunun və bağlamala-ra yiğib ağızını bağlayın. Hər bir bağlanmanın üzərinə sahibinin adını yazaraq anbarlara yolladılar.

Duşa girməzdən əvvəl bütün dustaqların tüklü hissələrini vedrədə hazırlanan xüsusi məhlulla dezinfeksiya etdilər. Bundan sonra dəllək çağrıldı və onların başını milliyətinə görə qırxmağa başladılar. İtaliyalıları, rusları, polyakları başının ortasından arxaya doğru, qalanlarını isə bütövlükə qırxdılar.

Hamamdan çıxanda onların hamısı bir geyimdə idi — zolaqlı şalvar-pencək, başlarında papaq, ayaqlarında isə altı taxta, üstü isə brezentdən olan başmaq.

Həyətdə onları iki cərgə ilə düzülən baraklara yerləşdirdi-ler. Bir barakda təxminən 50-60 əsir yerləşdirilirdi. Üst-üstə düzümlənən çarpayılar bir nəfər üçün nəzərdə tutulsa da, əs-

lində hərəsinə iki əsir düşürdü.

Mirdamət ikinci baraka düşmüdü. İçəri girəndə dəhşət onu götürdü. Üfunət qoxuyan bu natəmiz yerin sakinləri ona texnikum illərində anatomiya otaqlarında gördüyü skletləri xatırlatdı. Lakin bu skletlər oradakılardan fərqli olaraq tərpənir, danışındı. Bu qorxunc mənzərədən çəkinən Mirdamət yanındakı əsirlərlə tanış olsa da, onların ümidsiz baxışlarını görüb, olan ümidi də itirirdi.

...1944-cü ilin sentyabr ayının sonları idi. Havalarda soyuq keçirdi. Əyinlərində bir köynək-şalvardan başqa heç nə olmayan əsirləri hər gecəyərə həyəcan siqnalının səsinə oyadır, barakların arasında bir neçə dairə qaçmağa vadə edirdilər. Soyuqdan damarları belə donan dustaqlar qaçış müddətində bir az isinir, cana gəlirdilər.

Səhərlər əsirlərə qaynadılmış gilas yarpağından çay verirdilər. Nahar vaxtı isə xüsusi lapetlərlə gətirilmiş bir dilim qara çörək, bir çomçə də kartof qabığından hazırlanmış bulanıq su, axşamlar isə göy kələmi suda qaynadıb, yanında da bir fincan gilas yarpağının çayı verilirdi.

Yemək üçün qab hər əsirə qismət olmurdu. Belələri başlarındakı pilotkadan¹ yeməkqabı kimi istifadə edirdilər. Mirdamətin də yeməkqabı yox idi. Bir müddət o da papaqdan istifadə etdi və sonralar bir əsir yoldaşı ona qulpu sınıq bir çomçə verdi. Çomçənin qulp yerini kəndirlə bağlayaraq boyundan asan Mirdamət gecə yatanda da çıxarmırdı ki, oğurlayalarlar.

Hər səhər baraklara doluşan "TOD"² çarpayıların arasında gəzir, acıdan, xəstəlikdən keçinən əsirləri ayaqlarından tutaraq üst-üstə lapetlərə qalaqlayır və aparıb böyük bir peçə dolduraraq yandırırdılar. Yananların külünü isə xüsusi qablara dolduraraq alman kəndlilərinə kübrə kimi satırdılar.

¹ Pilotka — dəmir papaq

²TOD — Ölü Komandası

Əsirlərə yeməkpaylayanlar, hamama aparanlar, "Ölü komandası", ümumiyyətlə, bütün xidmət edənlər elə əsirlərin özlərindən ibarət idi. Xüsusi postu, kamendantı SS-lərdən ibarət olan bu düşərgədə almanlar əlləri ciblərində yalnız əmr verirdilər. Onlar hər vəchlə əsirlərdən kənar gəzir, əsirlər arasında tez-tez yayılan müxtəlif xəstəliklərdən özlərini qoruyurdular.

Yəhudilərə isə tamam fərqli yanaşırıldılar. Onları çimmək-bəhanəsi ilə soyundurub böyük bir otağa yiğir, sonra isə otağı qazla dolduraraq qətlə yetirildilər...

Haşıyə: *Elə bu aralarda Mirdamətdən heç bir məlumat ala bilməyən ata-anasına müharibəyə yola düşən kiçik oğulları Mircəlaldan qara məktub gəlir. Böyük oğulları itgin düşən ailəyə Mircəlalin ölüm xəbəri ağır zərbə olur...*

Alman həkimləri sağlam əsirlərin üzərində cərrahi əməliyyatlar apararaq müxtəlif eksperimentlər keçirdilər.

Onsuz da dəhşət və vəhşət içərisində yaşayan dustaqların arasına "Səpgili yatalaq" deyilən xəstəlik yayıldı. Barakları başına götürən bitlər bu xəstəliyin yayılmasında aparıcı qüvvə idi. Xəstəliyin yayılması ilə hər səhər ölü doldurulan lapetlərin də sayı artmağa başladı.

Yuxarıdan əmr gəldi ki, "Kimin tibbi savadı var gəlsin hammənin qabağına". Mirdamət də bir-neçə əsirlə birgə ora yollandı. Onlara göstəriş verdilər: "Xəstəliyə düşənləri yığın gətirin və dezinfeksiya edin".

Xəstəlik ilk olaraq bədənin müxtəlif yerlərində qaşınmadan, səpmədən yaranırdı. Sonra isə bu hallar qızdırma, ürək-bulanması, oynaqlarda ağrılar, halsızlıqla davam edərək, sonda ölümlə nəticələnirdi.

Bütün günü xəstələrə qulluq göstərən Mirdamət bədənində qaşınma hiss elədi. Üç-dörd gündən sonra onda da qızdırma qalxdı və oynaqlarında ağrılar başladı. Səpgili yatalağın onun da yaxasından yapışdığını hiss edəndə artıq gec idi, ya-

tağa düşdü. Yanındaki partizan yoldaşları gecə-gündüz yatağın yanından ayrılmır, Mirdamətin sağlanması üçün əllərindən gələni edirdilər. Xəstənin ürəyi çox zəifləmişdi. Antibiotiklərlə yanaşı, ona ürəkgücləndirici dərmanlar da verirdilər. On beş gün 41 dərəcə qızdırma içərisində o dərəcədə zəifləmişdi ki, daha ayağa duracağına ümid etmirdi. O, ona tibbi yardım edən sloven yoldaşı — Vrabeç Vladimirə üzünü tutub zəif səslə sözə başladı:

— Mən italiyalı deyiləm. İtaliyada partizanlar mənə ələ keçməyim deyə italiyanlı adı — Miliç Mario veriblər. Sloveniyada isə məni "Ivan Russki" deyə çağırırdılar. Sloven də deyiləm. Əslində Sovet ofisi, kəşfiyyatçıyam. Əslən azərbaycanlıyam. Mənə bu xarici pasportları da KQB¹ düzəldib. Sən də slovensən. Xahiş edirəm, əgər geri — vətənə dönsən orada de ki, İvan Russki ölüb. Mən slovenlərə çox borcluyam, haqqlarını halal etsinlər!

Mirdamətin Sloveniyada olduğunu eşidən Vrabeç qəhərdən boğuldı. O, özünü ələ almağa çalışsa da, əslində Mirdamətə necə təsəlli verəcəyini də bilmirdi. Artıq o da Mirdamətin sağalacağından əlini üzmüdü. Odur ki, müxtəlif söhbətlərlə xəstənin başını qatmaqdan başqa çarəsi yox idi. Soruşdu:

- Sən Skopya kəndinin camaatını da tanıyırsanmı?
- Əlbəttə, tanyıram. Oranın çox mərd əhalisi var.

Söhbət əsnasında Mirdamətin Vrabeçin anası ilə də tanış olduğunu, hətta qadının Mirdamətə oğlu kimi qulluq etdiyi ni də eşidən sloven dərindən hönkürüb, göz yaşı axıtdı.

On beş gün müddətində sudan başqa heç nə qəbul eləyə bilməyən Mirdamətin on altinci gün qızdırması birdən-birə düşdü. Onun səhhəti düzəlmüşdi. Saçları tökülsə də, həddin-

¹ KQB — Komitet Qosudarstvennoy Bezopasnosti (Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi)

dən artıq arıqlasa da xəstəliyə güc gəlmışdi. Güclü aclıq hiss edirdi.

Mirdamətin həyata döndüyünə ən çox sevinən isə həmyerli — zaqtalalı Mamed Rəsul oğlu Hüseynov idi.

Düşərgədə Mirdamət yatalaq olduğu zaman ona xidmət edənlərdən biri də yenə də həmvətənlisi — gəncəli "Çopur Xəlil" idi. Onlar daha yaxından tanış olandan sonra məlum oldu ki, Xəlil də Qızılcadan — Seyidovlardandır. Və onların ataları əmiuşağıdır.

Xəstəlikdən saçılık tükülən Mirdamətə Xəlil məsləhət verdi ki, hər gün başını soyuq su ilə masaj etsən tüklərin yerinə gələcək. Xəlil hər gün Mirdamətin başını masaj edir və tez-tez yesik qırığının dəmirindən hazırladıqları "ülgüclə" qırxırı. Bir neçə aydan sonra Mirdamətin başında xırda tüklər əmələ gəlməyə başladı.

Düşərgənin bir qanunu da var idi. Almanlar ölümə məhkum olunanların yaxasına rəngli parçadan düzəldilmiş xüsusi lövhə yapışdırırdılar. Əlbəttə, əsirlərin heç birinin adı yox idi. Eyni geyimli bu adamları bir-birindən yalnız yaxalarandakı rəqəmlər ayırırdı. Güllələnmə başlayanda isə radio ilə sadəcə həmin rəqəmlər elan olunur, əsiri çağırırdılar.

Orada Mirdamət bir nəfər ukraynalı — Aleksandr Kovalenko¹ ilə də dostluq edirdi. Kovalenko ixtisasca həkim idi. Yaxşı dost, qayğılı yoldaş olan bu insan Mirdamət xəstə olan zaman əlindən gələni əsirgəməmiş, ta sağalana qədər onun başının üstündə durmuşdu.

Kovalenkonun da yaxasında ölümə məhkum işarəsi var idi. Hər gün radionun səsi gələndə o da həyəcan içərisində adının çəkiləcəyini gözləyirdi.

Mirdamətin yaxasından asılan nömrə 117848 idi. Bir gün səhər tezdən yenə də radionun tükürpədici, dəhşətli səsi gəldi. Çağırılanlar arasında 117848 də var idi.

¹ Kovalenko Ukraynanın Sumı şəhərindən idi

Bir anlıq özünü itirən Mirdamət ayağa qalxmaq istəyəndə Aleksandr dedi:

— Otur!

Sonra o, cəld ayağa duraraq gecə canını tapşırıb bir dus-tağın köynəyini çıxarıb Mirdamətə geydirdi. 117848 isə ölmüş əsirin əynində idi.

Əlləri ciblərində, qapıları ayaqları ilə açan nəzarətçilər yanlaşımda 117848-in yerdə uzali qaldığını gördü. Onun öldüyüün əmin olmaq üçün təpiklə meyidi o biri üzünə çevirdilər və "ölü dəstəsinin" arxasında danışmağa başladılar: "Bunlar harada qalıblar, niyə gəlib bu zibilləri götürmürlər?", — və oranı tərk etdilər.

İllər keçəcək Mirdamət Seyidov onu xilas edən Aleksandr Kovalenkonu, İvan Kirşarı, Vladeç Vladimiri, Danilo Breziçi Franseli (Fransel düşərgəyə on beş yaşında düşmüşdü) unut-mayacaq. O, sloven xalqının birliyini, mehribanlığını, mərdliyi-ni də həmişə qiymətləndirəcək...

Düşərgədə italyanlar, slovenlər, azərbaycanlılar və s. millətlərlə birgə, az sayda polyaklar da var idi. Yuxarıda deyildiyi kimi, bu millətləri bir-birindən saç düzümlərinə görə seçmək olurdu. Mirdamətin saçını da italyalı olduğunu zənn edərək ortadan qırxmışdır.

Xəstəliyi tam keçən Mirdamət yenə ayaq üstə idi və xəstə əsirlərə əlindən gələn köməkliyi göstərirdi. İkinci blokun böyüyü əslən polyak olan Poni Leşek ona yaxınlaşdı və dedi:

— Blokun dördüncü otağında qızıl yel xəstəliyi olanlar yerləşdirilib. Onlar qadın əsirlərdir. Sən həkim sən, get oranın böyüyü Poni Zikmondun yanına o səni xəstələrlə tanış edəcək. Gör onlara necə kömək edə bilərsən.

Mirdamət onun dediyi kimi dördüncü bloka getdi və Zikmondla tanış olaraq xəstələri bir-bir müayinə etdi. Gündə üç dəfə onların qızdırılmalarını ölçərək nəzarət altında saxladı. Bundan başqa lazımlı olan dava-dərmanı da gətirdərək onla-

rın sağalmasına yardımcı oldu.

Polyaklar az sayıda olsalar da, həmfikir idilər. Onlar Polşa-ya qayıtmaq istəmədiklərini söyləyir, sovetlərin oranı zəbt edərək, kolxoz quruluşu yaratdıqlarını və bu quruluşa nifrət etdiklərini deyirdilər.

Düşərgədəki əsir qadınların arasında yəhudü qadınlar da çoxluq təşkil edirdi. Almanlar yəhudilərin qadınları ilə də çox pis rəftar edir, hətta onları da kişilərlə birgə hamamlara doldurur, içəri qaz buraxaraq qətlə yetirirdilər.

DAHAUNUN AZAD EDİLMƏSİ

Tarix:

1945-ci il 27 yanvar — Qızıl Ordu Osventsim konslagerini azad edir. Bu zaman orda 7 min əsir vardı. Osventsim fən böyük lagerlərdən biri olub faşist vəhşiliyinin simvolu idi. Bu lagerdə əsirlilikdə olanların sayı bir milyon üç yüz milyondan çox idi. Onlardan doqquz yüz mini qaz kameralarında boğulmuş və güllələnmişdir. İki yüz mini isə achiq və xəstəlikdən, vəhşi qaydalardan və müxtəlif ağlışlaşmaz tibbi ekspertlərdən vəfat etmişdir.

4 fevral — Stalin, Cercil, Ruzveltin iştirakı ilə Yalta konfransının açılışı. Müttəfiqlər Yaponiyaya qarşı mübarizədə birlikdə olmaq haqqında razılığa gəldilər.

13-14 fevral — Drezdenə hava hücumları edilir. Həlak olanların dəqiq sayı olmasa da, 60-245 min arasında olduğu təxmin edilir.

2 mart — Amerika qoşunları Reynə gəlirlər.

10 mart — Tokyo Amerika tərəfindən bombardman edilir. 80 min nəfər həlak olmuşdur.

12 aprel — Franklin Ruzvelt vəfat edir. Prezidenti Harry Trumen əvəz edir.

16 aprel — Sovet qoşunları Berlin üzərinə yürüş edir. 25

aprel tarixində şəhər tamamilə mühasirəyə alınır.

25 aprel — Amerikan və Sovet qoşunları Torqau şəhərində, Elba yaxınlığında görüşürlər.

28 aprel — Benito Mussoliini partizanlar tərəfindən güllələnir.

30 aprel — Adolf Hitler intihar edir.

8 may — Berlin yaxınlığında, Karlxortda imzalanan aktda Alman qoşunlarının zərərsizləşdirilməsi və fəaliyyətinin dayandırılması şərti etiraza baxılmadan irəli sürülmüşdür.

9 may — SSRİ Berlinə daxil olur və II Dünya Müharibəsinin qələbə ilə başa çatması. Faşizmin süqut etməsi.

Şərqi cəbhəsində uğurlar əldə edən Sovet qoşunları Hitlerin qoşunlarını əməllicə sarsıdırdılar. Amerika ilə İngiltərə alman faşizminə qarşı müttəfiq idilər. Onlar Stalinlə danışıqlar apardılar ki, Fransa, İngiltərə tərəfdən ikinci cəbhə açaraq irəliləyəcəklər.

İkinci cəbhə müharibənin bitməsi üçün təkan demək idi. Uzun müddən sənədlərdə qalan bu cəbhə, nəhayət, 1944-cü ilin mart-aprel aylarında yaradıldı. İngilislər və amerikalılar almanların hərbi postlarını hava yolu ilə bombardman edirdi. Onların ani halda havada görünən təyyarələri strateji əhəmiyyətli nöqtələri dağdırıdılınca aradan çıxırdı.

Günlərin bir günü düşərgəyə məlumat yayıldı ki, ingilislər əsirlərin arasına paraşütlə kəşfiyyatçı salıblar. Məhbuslardan ibarət düşərgə komitetində yayılan bu xəbəri eşidən SS-lər ha çalışalar da kəşfiyyatçını tapa bilmədilər.

1945-ci ilin 29 apreli idi. Səhər tezdən radio ilə xəbər verildi ki, "Heç kəs baraklardan bayırı çıxməsin". Bu işə ciddi atışma olacağından xəbər verirdi. Qərbdən amerikalıların, şərqdən də rusların hücumu keçdiyi Dahau ətrafında top, mərməri səsindən qulaq tutulurdu. Havadan işə yenə də amerikalılar bombardman edirdi. Ətrafdakı səs-küyə baxmayaraq,

nə ruslar, nə də amerikalılar düşərgəyə xətər yetirmir, hər vəchlə əsirlərin təhlükəsizliyinə çalışırdılar.

Bütün bunları baraklardan seyr edən əsirlər tezliklə azad olacaqlarına ümid edirdilər.

Mirdamət meydana yaxın bir barakda idi. O da o biri əsirlər kimi diqqətlə meydanın darvazasına baxır və ümidi lə oranın açılacağını gözləyirdi. Keşikçi qülləsinin birinin pulemyotla vurulması hadisələri qabaqladı. Artıq pərən düşən faşistlər uduzduqlarını dərk etdikdən sonra darvazanı qorumaq güclərini də itirdilər. Ora yaxınlaşan motosiklə darvazanı açmaqdan başqa əlacları yox idi.

Qapılar açıldı. Motosiklin arxasında da “Villis” markalı hərbi maşın meydana daxil oldu. Villisdən düşən amerikalı bir xanım əlində tutduğu mikrafon vasitəsilə elan etdi: “Amerika ordusu Dahaunu azad elədi. Bu andan etibarən siz azadsınız!”.

Bütün bunları çəşqinqılıq içərisində seyr edən əsirlər bir andaca baraklardan çıxdılar. Onların bəziləri gülür, qışqırır, qələbə mahnısı oxuyur, bəziləri göz yaşlarını saxlaya bilmirdi. Qarşıqlıq içərisində SS-lərə yaxınlaşaraq, silahlarını alan və qətlə yetirən əsirlər də az deyildi.

Başqa bir “Villis”də düşərgəyə daxil olan amerikalı zabit bütün əsirləri baraklara doldurmağı əmr etdi. Çətinliklə də olsa azadlıq qoxusundan məst olan əsirləri baraklara toplamaq mümkün oldu.

Ölü dəstələri bu günkü işini yerinə yetirməyə macal tapmadı. Üst-üstə qalaqlanan meyidlər çıxarıldı və hər yer dezinfeksiya olundu. Onları milliyyətinə görə bələrək lagerdən 40 gün çıxmamağı əmr etdilər. Həmin günlər ərzində düşərgə sakinlərinin tibbi müayinə, müalicə ilə yanaşı yeməklərinə də diqqətlə yanaşan Amerika ordusu qırx gündən sonra hazırlıq gördülər ki, əsirlərin hər birini öz vətənlərinə qaytarsınlar.

Sovet İttifaqından gələn zabit Sovet vətəndaşlarını siyahı-

ya aldı. Sənədlərdə İtaliya vətəndaşı kimi göstərilən Mirdamət Seyidov bu sənədlə Sovetlərə qayıda bilməyəcəyini yəqin etdikdən sonra qərara aldı ki, Triyestə qayıtsın və orada partizanların köməkliyi ilə sənədlərini qaydaya saldırsın. Triyestə getməyi səhhətinin bərpa olması üçün də əlverişli idi.

Sürçüləri əsasən zəncilərdən ibarət olan Amerika hərbi maşınlarının və “Qırmızı Xaç Cəmiyyəti”nin köməkliyi ilə düşərgə sakinləri öz yerlərini tərk etdilər.

II DÜNYA MÜHARİBƏSİNİN NƏTİCƏSİ

Tarix:

Tarixin ən qanlı müharibəsi kimi tanınan İkinci dünya müharibəsi qurbanlarının dəqiq sayı məlum deyil. Altı il davam edən və dünyyanın 70-ə yaxın dövlətinin cəlb olunduğu bu müharibədə həlak olanların sayını 35 milyon göstərən də var, 68 milyon göstərən də.

Amma mənbələrin əksəriyyəti bu müharibəyə 100 milyondan çox adamın birbaşa əldə silah cəlb olundığını, ölenlərin sayının isə 50 milyondan çox olduğunu yazır. Öldürülmə adamlardan 15 milyonu əsgər, qalanı isə dinc əhali olub.

Fasizm üzərində qələbə digər bir çox xalqlar kimi Azərbaycan xalqının da qanı və külli miqdarda maddi sərvətlərinin itirilməsi, böyük məhrumiyyətlər hesabına əldə edilmişdir. II Dünya müharibəsində həlak olan 57 milyon adamdan 27 milyonu Sovet vətəndaşları olmuşdur ki, onlardan da 300 mindən çoxu azərbaycanlılar idi.

Müharibədə qəhrəmanlıqlar göstərən həmvətənlərimiz:

Huseynbala Əliyev — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Israfil Məmmədov — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Baloglan Abbasov — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Həzi Aslanov iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Qafur Məmmədov — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Idris Suleymanov — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

M.Məhərrəmova — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

M.Ələkbərova, — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Ə.Məmmədova — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

F.Səfərova — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Ziya Bunyadov — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı;

Generallar:

Heybət Heybətov, Tərlan Əliyarbəyov, Mahmud Əbilov, Məmmədbağır Bağırov, Hacıbaba Zeynalov, Huseyn Məmmədov.... Və bir çox həmvətənimiz ən yüksək fəxri adlara layiq görülərək Böyük Vətən Müharibəsi illərinin rəşadət siyahısına düşdü...

YENİDƏN TRİYESTDƏ

Dahaudan azad olunanlarla birlikdə Mirdamət Seyidov da Avstriyadan keçərək Sloveniyanın mərkəzi olan Lyublyana şəhərinə çatdı. 1945-ci ilin iyun ayının 5-i idi. 3 iyunda keçirilən dəbdəbəli mitinq zamanı Titonun çıxışı hələ də şəhər əhalisinin dilindən düşmürdü. Qələbə bayramını qeyd edən əhali üçün bu çıxış da bayram qədər yaddaqlan, sevinc dolu bir hadisə idi.

Şəhərin mərkəzi meydanı ilə addımlayan Mirdamət nə edəcəyi, hara gedəcəyi barədə götür-qoy edirdi. Partizan doslu Petelin Oskarla görüşü sanki ona dünyani bağışladı. Dostlar qucaqlaşıb, bir-birlərini bayram münasibətilə təbrik etdikdən sonra Oskar dedi:

— Hara belə, dostum?

Əslində asan görünən də Mirdamət üçün bu çox çətin sual idi. Odur ki, dostunun üzünə gülümsünüb çiyinlərini çekdi və:

— Bilmirəm! — dedi.

Oskarın ata yurdunu faşistlər bombardman eləmişdi. Özünün ayrıca evi var idi və Mirdaməti evinə dəvət elədi. Əslində

Mirdamətin getməyə yeri yox idi. Oskarla razılaşdı. Bir neçə gün onlarda qaldı. Triyestdə dostları çox idi. Növbə ilə dostlarının qonağı olsa da, ürəyi Vətən həsrəti ilə döyünür, geri dönəcəyi günü səbirsizliklə gözləyirdi.

Triyestdə Mirdamətlə tanış olan gənc xanım Sonya onu kəndləri Villa-opçinaya apararaq anası Mariya-Brao ilə də tanış etdi. Sonyagilin evi Mirdamətgilin partlatdığı kinoteatrın yaxınlığında idi. Mariya-Brao Mirdamətə çox yaxşı qulluq edirdi. Qızı ilə yaşayan bu qadın hər gün Mirdamətə müxtəlif yeməklər bişirir, geyimlər alırırdı. İlk dəfə at ətini də Sonyagildə yedi Mirdamət. Mariya-Braonun bişirdiyi at kotleti çox dadlı idi.

Mirdamətlə Sonya günlərini çox xoş keçirirdi. Onları hər gün Triestə gəzməyə yollayan qadın bir-neçə dəfə eyhamla Mirdamətə qızı ilə evlənməyi təklif də etmişdi. Lakin Mirdamət burada həmişəlik qalmayacağını və Vətəninə dönəcəyini söyləmişdi. Belə olduqda qadın üzünü Miradmətə tutdu:

— Oğlum, biz səni yaxşı tanıyıraq. Sən də buralara bələd-sən. Bax, on beş günə yaxındır ki buradasan, səni özümə doğma oğul bilirəm. Qal burada. Bu ev-eşik sizindir. Bilirsən ki, ərim, böyük qızım mühəribədə həlak olub. Mənim Sonyadan başqa heç kimim yoxdur. Onu sənin xoşbəxt edəcəyinə əmin-nəm.

Qadının səmimiyyətinə inanan Mirdamət dedi:

— Siz yaxşı adamlarsınız. Yaxşı ailəsiniz. Faşizmə qarşı siz də vuruşmusunuz. Sonyanı da çox gözəl tanıyıram. Yaxşı qızdır. Amma mən burada qala bilmərəm. Mənim də atanamın gözü yoldadır. Mənim də Vətənim var. Bağışlayın...

Həmin söhbətdən sonra onlardan çıxmaq məcburiyyətində qalan Mirdamət bir müddət də Dobrinagildə qaldı.

GÖZƏL QIZ — DOBRİNA

Dobrinanı almanın əsir edərək Almaniyaya aparıb orada fabrikdə işlədirildilər. Atası da müharibədə həlak olmuşdu. Yeganə qardaşı Knez İvanı amerikalılar İtaliya vətəndaşı kim əsir edərək Sovet İttifaqına ötürmüdüdülər. Knez Sovetlərdə tank məktəbində təhsil alırdı. Dobrinagilin evlərində anası və iki kiçik bacıları — Nadya və Sonya qalmışdı.

Müharibə bitəndən bir neçə gün sonra Dobrinanı almanın azad etdi və o, evlərinə döndü. 17-18 yaşlarında olan Dobrina çox mehriban, gülərz, yaraşıqlı bir xanım idi. O, Mirdamətə hələ partizanlıq etdiyi vaxtlardan biganə deyildi. Əslində Mirdamətin də Dobrinadan çox xoşu gəlirdi. Onların bir yerdə yaşamaları daha da mehriban olmalarına şərait yaradı.

Dobrinanı qonşu Zales kəndindən Milan adında bir gənc də sevirdi. Triyest ətrafında mitinqlərdə iştirak edən Mirdamət hər gecə Dobrinagildə gecələyirdi. Ailə Knez İvanın göndərdiyi teleqramın həyəcanı altında idi. Teleqramda deyilirdi: "Mən Yuqoslaviyoda — Belqraddayam. Tankçıyam. Sağ-salamatam".

Bu kiçicik kağız parçası oğul həsrəti ilə yaşayan ananın gecəsini gündüz eləmişdi. O, nəhayət qərara gəldi: gedib oğlu ilə görüşməlidir. Ailəyə ən yaxın Mirdamət idi. Qadın Mirdamətdən xahiş etdi ki, gedək Knezi tapaqq. Mirdamət onun sözünü yerə salmadı və bir-neçə gündən sonra onlar Triyest-Belqrad qatarı ilə yola düşdülər.

Bütün vaqonlar insanla — döyüşü başa vurub vətənlərinə dönen əsgər və zabitlərlə dolu idi. Oturacaqlar dolmuş, qalanları isə ayaqüstü duraraq mənzil başına tələsirdilər.

Mirdamətlə Dobrinanın anası da ayaq üstə duranların sırasında idi. Onlar çox çətinliklə də olsa Belqrada çatdilar və Knezlə görüşdülər. Oğlunu sağ-salamat görən ana arxayı şə-

kildə evinə döndü.

Əslində Knezlə tanışlıq Mirdamət üçün də yerinə düşmüşdü. Dobrinaya biganə olmayan bu gənc onun ailəsini daha yaxından tanımaq istəyirdi.

Dobrina da Mirdaməti sevirdi. Onunla dünyanın o başına qədər getməyə hazır olan bu qız Mirdamətdən cavab gözləyirdi. Mirdamət isə Azərbaycan ənənəsinə sadıq olaraq fikri-ni Dobrinanın böyüyünə — anasına bildirdi:

— Ana, bu neçə ildə siz məni tanıdınız, doğma oğlunuz ki-mi qəbul elədiniz. Bununçün sizə ömrümün sonuna qədər minnətdar olacam. Siz də bilirsiniz mən Dobrinanı sevirəm. Dobrina da mənə biganə deyil.

Mirdamətin bir qədər dayandığını görən qadın:

— Oğul, bilirəm, mən hər şeyi görürəm — dedi.

Qadının sözündən ürəklənən Mirdamət davam elədi:

— Siz bilirsiniz ki, mən Vətənimə dönmək üçün çalışıram. Burada qala bilmərəm. Odur ki, Dobrinanın da mənimlə getməyinə xeyir-dua verməyinizi istəyirəm.

Mirdaməti diqqətlə dinləyən qadın göz yaşlarını saxlaya bilmədi:

— Oğul, sən bilirsən ki, mən Dobrinadan ayrı nələr çəkmişəm. Onun məndən ömürlük ayrılmasına isə heç dözmərəm. Mən sənə qızımı verməyə razıyam, lakin burada. Sən də burada qalasan gərək.

— Mənim də anamın gözləri yoldadır. Getməliyəm, — de-yən Mirdamət qadının göz yaşlarına dözmədi. Artıq qadınla söhbətin mənası olmadığını görüb, Dobrina ilə danışmağı qərrara aldı...

Gecə düşmüştü. Bayaqdan bəri kəndi başına götürən mal-qara, qoyun-quzu mələşməsi, uşaqların səs-küyü kəsmişdi.

Gecənin sükutunu hərdən bir kəsən circırımlar da üzüm tənəklərinin arasında gizlənən sevgililərin piçiltisini dinləyir-mış kimi susmuşdular. Dobrinanın saçlarını oxşayan Mirda-

mət onunla danışmaq istəsə də susurdu. Hərdənbir Dobrina mehriban baxışları ilə gözlərini ona zilləyir, Mirdamət isə deyəcəklərini götür-qoy edir, haradan, necə başlayacağını bilmirdi. Əslində Dobrina da söhbətin nədən gedəcəyini təxmin edirdi. Amma o da toxunacaqları mövzunun ağırlığına dözmür, susmağa üstünlük verirdi.

Mirdamət Dobrinanın balaca, zərif əllərini ovcuna alaraq, diqqətlə onu süzdü. Üzündən bilinirdi ki, o danışmaq istəsə də çox çətinlik çəkir. Sonra o, Dobrinanı qolları arasına alaraq var gücü ilə bağırna basdı. Ona elə gəlirdi ki, bu saat kimsə onun mələyini oğurlamaq, ondan almaq istəyir.

Qorxurdu! Dobrinanı itirməkdən çox qorxurdu. Elə həmin qorxu içərisində dedi:

— Dobrina, məni sevirsən?

Bayraqdan bəri gözlədiyi sözün tam əksini eşidən Dobrinanın gözlərində bir sevinc parıldadı və:

— Əlbəttə, İvan! Mən səni ilk dəfə görəndən sevdim. Bəlkə də sən onda mənə heç əhəmiyyət də vermirdin, — deyib, Mirdamətin sinəsinə qıṣıldı.

— Bilirsən ki, mən Vətənə getməliyəm. Anam gözləyir. Amma orada başıma nələr gələcəyindən, hökumətin məni necə qarşılıyacağından hələ xəbərim yoxdur... — bu sözdən sonra o susdu. Mirdamətin susduğunu görən Dobrina qırıq-qırıq səslə dedi:

— İvan, mən səni başa düşürəm. De, ürəyindəkilərin hamisini söylə.

— Bilirəm, məni anlaysan. Elə ona görə səni günü-gündən daha çox sevirəm. Amma bir həqiqət də var ki, səndən ayrılməq istəməsəm də, səni özümlə apara bilmərəm, anan təkdi...

Neçə gündən bəri Mirdamətin ürəyini deşən bu sözlərin sinəsini yarmadan dilindən necə çıxdığına özü də heyrət elədi. Ona elə gəldi ki, bir az yüngülləşdi. Söyləmişdi. Demək istədiyini demişdi.

Susurdular. Aradakı əzici sükutu ürəklərinin döyüntüsü və Dobrinanın hicqırığı pozurdu. Mirdamət sevdiyi qızın göz yaşlarına necə dözdüyünü özü də dərk etmir, onu daha bərk-bərk sinəsinə basırdı.

— Dobrina, sən elə bilmə ki, mən birdəfəlik gedirəm. Yox! Gələcəm. Mütləq qayıdacam. Əvvəl gedim oradakı vəziyyətlə tanış olum. Ata-anamı görüm, onlardan halallıq alım gəlim. Bizdə — Azərbaycanda ata-anasının xeyir-duası olmadan evlənənləri qınayırlar. Elələri xoşbəxt olmurlar. Mənim anamin da arzuları var. Qoy gedim, onlardan halallıq alım, gələcəm.

Sevdiyi oğlanın inamlı söylədiyi sözlər Dobrinanın hicqırığını kəsmişdi. O, ağlamır, göz yaşlarının şehinə qərq olan gözlərini Mirdamətə zilləyərək qulaq asırdı. Mirdamətin son sözlərinidən sonra uşaq kimi sevinərək əlini-əlinə çırpdı:

— Nə vaxt, tez? De, de, nə vaxt gəlib məni aparacaqsan?

— Əlbəttə, hər şey yoluna düşən kimi. Amma başıma nəsə gəlsə, istəmirəm sən beləcə məni gözləyəsən. — Sonra o üzülmüş halda əlavə etdi: — Gedərsən, ərə gedərsən. Ailə qu-rarsan. Oğul-uşaq sahibi olarsan...

Dobrina əllərini onun dodaqlarına yaxınlaşdırıldı:

— Sus! Sən nələr danışırsan... bizim uşaqlarımız bir yerdə olacaq. — O yenə də siltaq bir hərəkətlə Mirdamətin qolları arasından çıxdı və ucadan: — De! De! Söz ver! — deyərək, yenidən onun boyнuna sarıldı.

Qızın məhəbbət dolu öpüsləri Mirdamətin də ağlını əlin-dən aldı.

Payızə yol açan gecə iki sevgilinin piçiltiliarı altında səhərə tələsirdi...

* * *

Qatarın vaxtına az qalırdı... Dobrinanın qara gözləri ağla-maqdan qıpçırmızı olmuşdu. Daha ağlamırdı. Arabir eşidi-lən hicqırıqları da yayaş-yavaş səngimişdi. Başını sevgilisinin

sinəsinə qoyub, onun ürəyinin səsini dinləyirdi. Mirdamət Dobrinanı sinəsinə sıxaraq onun tellərini qarışdırır, arabir də o telləri öpür, oxşayırdı. Ona elə gəlirdi ki, Dobrinanı kimsə ondan almağa çalışır və o bir də öz sevgilisini görməyəcək. Fikirlər onun içini qurd kimi yesə də, Dobrinaya təsəlli verməkdən başqa əlacı qalmırıldı. O, yenidən qızın saçlarını öpüb piçildədi:

— Dobrina, gələcəm, məni gözlə, amma...

— Qız onun sözlərini kəsdi:

— Gözləyəcəm, İvan, başqa heç nə demə, sənə inanıram.

Mirdamət qolundakı Şvessariya saatını açdı və Dobrinanın qoluna bağladı:

— Bunu məndən yadigar saxla. Bağışla, üzük verməli idim, amma... İnşaallah, onu gələn dəfə, — dedi.

— İvan, sənin xatirən mənə ən əziz hədiyyədir. Çox sağ ol. Bu saatı heç vaxt qolumdan çıxarmayacam.

Mirdamət inanırdı Dobrinaya. Elə ona görə də heç nə söyləmədən qızı yenidən bağırna basdı.

Qatarın fiti onların hər ikisini səksəndirdi. Bu səs onlara müharibə illərində eşitdikləri həyəcan siqnalı qədər dəhşətli gəlirdi. Çünkü, məhz bu səs onları bir-birindən ayırdı.

Mirdamət bir daha Dobrinanı bağırna basaraq tələm-tələsik yaxınlıqdakı vaqona mindi. O, geri baxmağa qorxurdu. O, Dobrinanın göz yaşlarını görməkdən qorxurdu...

Haşıyə: Bir neçə il keçəcək. Mirdamət vətəndə işlərini yolu-na qoyandan sonra Dobrinanın arxasında gedəcək və məlum olacaq ki, Dobrina qonşu kənddəki Milana ərə gedəndən sonra onlar Avstraliyaya köçüblər. Bütün bunları ona Dobrinanın anası söyləyəcək. Qadın onu da deyəcək ki, oğlu Knez də gəlib evlənib. Ümidi üzülmüş Mirdamət Dobrinaya xoşbəxt ailə arzulayacaq və onun Avstraliyadakı ünvanını götürəcək, məktub yazacaq. Lakin Dobrina Mirdamətin məktubuna cavab verməyəcək, bununla da onların bütün əlaqələri kəsiləcək...

LYUBLYANA ŞƏHƏRİNĐƏ

Mirdamət Dobrinadan ayrılandan sonra qatarla Lyublyana şəhərinə yola düdü. Orada Sovet İttifaqının repartasiya punktu (vətənə qayıtmak) var idi. Bu punktda əsirlidən dönenləri siyahıya alaraq yerləşdirir, sonra isə Belqrada, oradan da Sovetlər ölkəsinə yola salırıldılar.

Qeydiyyat şöbəsinə yaxınlaşdı və siyahıya alındı. Onunla yanaşı orada sovetlərdən olan çoxlu sayda qızlar və oğlanlar var idi. Onları 6-7 nəfər ukraynalı mühafizə edirdi.

Onlar otaqlara yerləşdirildilər. Bir neçə gündən sonra yola düşməli idilər. Qızlarla oğlanların otaqları başqa-başqa idi. Hamıyla tez ünsiyyətə girən Mirdamət əksəriyyəti ukraynalılardan ibarət olan qızlarla da tez bir zamanda dostlaşdı. Hətta qızlar onu öz otaqlarına dəvət edir, qulluq göstərildilər. Bundan xəbər tutan mühafizəçilər qızların otağına girərək Mirdamətə təcili oranı tərk etməyi əmr etdilər. Qızların mühafizəçilərə təzyiqi ilə onlar otaqdan çıxsalar da, dəhlizdə Mirdaməti gözlədilər. O, qızlarla xudahafisləşib dəhlizə çıxanda mühafizəçilərin hərəsi bir tərəfdən ona hücum etdilər. Arxasını divara çevirən Mirdamət birtəhər özünü müdafiə edir, təslim olmurdu. Səs-küyə mayor rütbəli bir nəfər ora gəldi. Mühafizəçilər Mirdamətin qızların otağına girdiyini dedikdə, qızlar hərəsi bir tərəfdən onu özləri dəvət etdiklərini, Mirdamətin heç bir günahı olmadığını söylədilər. Mayorenin əmri ilə Mirdaməti üç günlük qaranlıq, soyuq zırzəmiyə saldılar.

Zırzəmidən çıxmışdı. Onların da dəstəsinin növbəsi çatannda boş eşalonlara doldurdular və Belqrada göndərdilər. Burada da gözləmək lazımdı. Reportasiya punktlarında şərait yaradılsa da, hərdən şəhərə çıxır, istədiyi yeməyi ala bilirdi. Hələ Triyestdə ikən dostları ona yol pulu, müxtəlif yol tədrükü vermişdilər.

Punktda Saşa adında zırək, boy-buxunlu, əslən rus olan bir nəfər də var idi. Mirdamətdəki pulları görüb dedi:

— Neyniyirsən e, bu pulları, onsuz da vətəndə bunlar işləmir. Bir az da məndə var, gəl gedək restoranda xərcləyək.

Əslində Mirdamət də vətənə yad ölkənin pulunu aparmaq istəmirdi. Elə ona görə də Şaşayla razılaşdı və onlar yaxınlıqdakı böyük bir restorana yollandılar.

Süfrəyə hər cür ləziz yeməklər düzülmüşdü. Canlı orkestr isə restorana xüsusi ab-hava gətirirdi. Mirdamət ofisiantı çağırıldı, pul verdi və dedi:

— Get bunu orkestrə ver və söylə ki, türk mahniları çalsınlar.

Bir azdan restoranı müxtəlif türk mahniları başına götürdü. Sovetin komendant patrullarının necə gəldiyindən belə xəbəri olmayan Mirdamət onları başının üstündə görəndə sənədlərini təqdim eləsə də, əhvalını pozmadı. Hətta onları da süfrəyə dəvət edərək, ofisianta əlavə qədəhlər gətirməsi ni sifariş etdi.

Belqrad tarixən türklərin olduğu üçün orada hələ də türk toponimləri, türk sözləri yaşayırırdı. Şaşayla Mirdamət restorandan çıxandan sonra bir dükana yaxınlaşış türk rakısı aldılar. Bir azdan restorandakı içkilərin nəşəsinin üzərinə yeni bir nəşə əlavə olunmuşdu...

YENƏ YOLÇULUQ...

Vaxt çatmışdı. Onlar yenə də vaqonlara doldurularaq Yuqoslaviyaya, Bolqariyaya, oradan da Ruminiyaya yola düşdülər. Ungenı şəhərində qatar dayandı. Vaqonlar dəyişdiyi müddətdə nəzarətçilər onlara şəhərdə gəzmək imkanı verdilər. Burada yəhudilər çoxluq təşkil edirdi. Qəribə idi ki, reportasiya olununlardan dollar, qızıl soruşurdular. Onlar isə yəhudilərə "Biz pul qazanmaqdan gəlmirik, döyüsdən gəli-

rik", deməkdən bezir, onları başlarından etməyə çalışırdılar.

Mirdamət yerləşdiyi vaqonda bir nəfər Adoş adında çəçen gənc və İtaliyadan — atalarının yanından geri dönen iki bacı var idi. Adoşla Mirdamət şəhərdən gəzintidən geri döñəndə kuperdən həmin ukrainli bacıların səslərini eşitdilər. Tez vaqona qalxdılar və iki nəfər ukrain oğlanın bacılara sataşdığını görüb, ikisini də əzişdirərək vaqondan düşürdülər. Səsə patrullar gəldi. Qızlar iki nəfərin onlara sataşdığını və Mirdamətgilin onları müdafiə etdiklərini dedikdən sonra patrullar oranı tərk etdilər.

Ungenide böyük bir düşərgə var idi. Xaricdən gələn hər bir kəs bu düşərgədə yoxlanılır, sonra buraxılırdı. Burada da günlərlə gözləmək lazımlı gəlirdi.

Bir neçə gündən sonra yenidən yola düşdülər və Qafqaza — Qroznaya çatdilar. Adoş Qroznadan idi. Ailəsini axtarsa da tapmadı. Onları sürgün etmişdilər. Yoldaşının tək qaldığını görən Mirdamət ona təklif elədi ki, "Gəl mənimlə Azərbaycana gedək, orada məktub vasitəsi ilə ailənin yerini öyrənərik". Lakin Adoş razılaşmadı və Mirdamət onunla vidalaşaraq Mahaçqalaya yola düşdü. Ora çatmaq da çox çətinliklə başa gəldi. Ağzınacan adamlarla dolu olan vaqonlarda yol getmək işgəncə idi.

Partizanlıqda — Sloveniyada Mirdamətin Mişa adında həkim yoldaşı var idi. O əslən Mahaçqaladan olsa da, sloveniyalı qızla ailə qurmuşdu. Lyublyana şəhərində yaşayan həkim Mirdamətdən xahiş etmişdi ki, vətənə qayıdanda Mahaçqalada mənim anamı görüb, ona sağ olduğumu söyləyərsən.

Mirdamət Mişanın anası ilə görüşdükdən sonra oğlunun sağ olduğunu, hətta evləndiyini, övladının olduğunu söylədi. Oğlunun sağ-salamat olduğuna sevinən ana göz yaşları içində "Axı onun burada gözaltısı var, yazılıq qız hələ də Mişani gözləyir" — dedi.

Haşiyə: İllər keçəcək Mirdamət Yuqoslaviyaya gedəcək və orada yenə də Mişa həkimlə görüşəcək. Bir neçə ildən sonra Mirdamət biləcək ki, Mişa həkim arvadını və oğlunu Lyublyanada qoyub vətəninə dönüb. Yenidən ailə quraraq Mahaçqala ətrafında bir istirahət mərkəzində müdir işləyir. Növbəti dəfə Yuqoslaviyada olan Mirdamət Mişa həkimin oğlu ilə görüşəcək. Onun oğlu da Tibb İnstitutunu bitirib, atası kimi həkim işləyəcək. Qəribə burasıdır ki, Mişa həkimin oğlunu da elə Mişa həkim deyə çağıracaqlar...

Zəruri qeyd: Mirdamət Seyidov haqqında “Nova Gorica” kino mərkəzinin istehsalı olan “Unudulmuş partizan” sənədli filmi çəkilmişdir. Filmin ssenari müəllifi və rejissoru Tahir Əliyevdir.



ЕДЕЛЕ

(III hissə)

* * *

Bu da Vətən!

Bu da Bakı!

İllərdir həsrətini çəkmişdi bu anın. İllərdir Vətən havası üçün ciyərləri yanırdı. İllərdir bu torpağa ayaq yox, baş qoymaq istəmişdi. Çox üzülmüşdü ümidi. İnanmırkı bir də vətənnini görəcəyinə. Neçə gündür bu görüşə hazırlaşsa da, bacarmırkı, dözmürdü Vətənin vüsalına. Kövrəlirdi. Qollarını açmaq, torpağını bağırna basmaq istəyirdi. Ona elə gəlirdi ki, ətrafdakıların hamısı bilir ki, o Vətən üçün necə darixib. Hamı bilir ki, o qərib ölkədən gəlir, o döyüşün od-alovunun içindən sağ-salamat çıxıb. Əslində isə heç kəs ona fikir vermir, yolları ilə ötüb gedirdi.

Ona elə gəlirdi ki, yuxudadır. O yenə də vətənə yuxuda gəlib. Gözlərini açacaq və qərib eldə, döyüşdə, əsirlilikdə, ölüm lagerində olacaq...

Amma həqiqət idi. O, vətəndə idi.

Mehdiylə and içib, söz vermişdilər ki, hansı Vətənə dönsə ilk dəfə dostunun ailəsində olacaq və öz evinə bundan sonra gedəcək. Sözünə əməl elədi Mirdamət. İlk olaraq Mehdinin bir vaxtlar ona verdiyi ünvana tələsdi.

Boz rəngli partizan şalvar-pencəyi, ayağında çəkmə, başında isə qırmızı ulduzlu pilotkası olan əsgəri Mehdinin bibisi qarşılıdı. Mehdinin ata-anası öləndən sonra onları bibiləri böyütmüştü. Bir azdan Mehdinin bacısı Bikə də gəldi və Mirdamətin Mehdi barədə xatirələrini göz yaşları ilə dinlədi.

Haşıyə: Bikə Əliqulu Əlizadə ilə ailə qurmuşdu. O biri bacısı isə Məşədi Əzizbəyovun oğlu Aslanın arvadı idi.

Mehdiylə çəkdirdiyi şəkilləri ailəsinə verdikdən sonra ünvanını da orada saxlayaraq sənədlərini, bir dəst alt paltarını və Dahaudan gətirdiyi tibb ləvazimatları olan kiçik çantani yerləşdirdiyi “rames” çantasını götürüb oranı tərk etdi.

Yenə də vaqonda idi. Lakin bu dəfə qərib olmağa yox, öz doğma elinə — Gəncəyə yola düşürdü. Əslində qət etdiyi yollara rəğmən bu yol çox qısa olsa da ona elə gəlirdi ki, bura sərf olunan vaxt daha uzundur. Bu vaxtin bitəcəyinə inanmır, həsrətlə dəqiqlərini sayırdı.

Yan otaqdan eşitdiyi səs ona tanış gəldi, ha dinlədisə kimliyini dəqiqləşdirə bilmədi. Yarıqaranlıq vaqona tərəf üzünü tutub ucadan dedi:

— Ay bu səsin sahibi, kimsən? Mənə yaman tanış gəlirsən.

Həmin adam Mirdamətə yaxınlaşanda onun Sevastapol döyüşlərində ağır yaralanan bakılı Musa olduğunu gördü.

Onlar görüşüb hal-əhval etdikdən sonra Mirdamət onun qatar bələdçisi geyiminə işarə edib dedi:

— Musa, sən mənə demişdin ki, fizika-riyaziyyat müəllimisən. Nə oldu, niyə burada işləyirsən?

Söylədiyi yalana görə yanaqları qızaran Musa tez söhbəti dəyişdi...

İnanmasa da, Gəncəyə çatmışdı. Buranın havası, suyu, insanları tamam fərqli idi. Burada hamı bir-birini tanımasa da salamlasın, hal-əhval edirdi. Burada insanlar çox qonaqpərvərdirlər.

Mirdamət ən əvvəl şəhərin mərkəzində yerləşən kolxoz bazarına yollandı. Orada xalası oğlu Yusiflə qarşılaştı. Yusif Mirdaməti görəngə gözlərinə inanmadı. Sonra onu bağırına basaraq dedi:

— Xalam neçə ildir sənin yolunu gözləyir. Oğlumun gəldi xəbərini gətirənə mustuluq verəcəm deyir. Həm də söz verib ki, oğlum gələndə evimdən düz küçəyə qədər torpağı yalayacam.

Yusifin sözləri Mirdaməti kövrəltdi. Lakin birtəhər özünü ələ almağa çalışdı. Çünkü o, altı il əvvəl gedən balacaboy, çəlimsiz bir yeniyetmə yox, ucaboy, dünyanın hər üzünü görmüş bir gənc idi.

Yusif ondan əvvəl müştuluğa qaçdı.

Ana baladan doymurdu. Ana göz yaşları içərisində balasını öpür, oxşayır, dönə-dönə qoxlayırdı. Ailə sevinir, şənlənirdi. Mirdaməti qarşılıyanların içərisində qardaşı Mircəlal yox idi. Gözləri ilə gəzdi Mircəlalı. Ürək edib soruşturmdu. Ətrafdakılar da susurdu. Heç elə bil belə birisi bu ailədə yox idi. Əslində onlar Mircəlalın adını çəkməkdən, söz salmaqdan qorxurdular. Yenə də Mirdamət dözmədi, ağlına gələnlərin başına gələcəyindən çəkinə-çəkinə qardaşını soruşdu. Və bildi ki, Mircəlal əvvəl kəndlərində müəllimlik edib, sonra Dağıstanda artelleriya məktəbini bitirib və döyüşə yollanıb. Topçu Mircəlal Dneprətrafi döyüşlərdə ağır yaralanıb və həlak olub. Onu Kirovoqrad vilayətində, Anuşinskiy rayon Selo Andreyevka kəndində dəfn ediblər. Müharibə bitdikdən sonra məktəblilərin "İzaxtaranlar" qrupu Mircəlalın qəbrinin üzərindən adını oxuyub, ailəsinə onun barəsində məlumat göndərmələri üçün məktub ünvanlayıblar. Məqsəd Mircəlal Seyidov barədə məktəb muzeyində guşə yaratmaq idi. Ailə məktuba cavab olaraq Mircəlalın tərcüməyi-halını və bir neçə fotosəklini ora yollayıb.

...Qardaşının ölümünə sarsılan Mirdamət anasının göz yaşlarına qiymadı və qardaş dağını içində gizlətməyə çalışdı. Günlər keçdikcə o, ata-anasının xəstəliyini, ailələrinin maddi çətinliyini, ev-eşiklərinin yarımcıq olmasını və s. ürəyinə salır, lakin susurdu. Valideynlərinin yaralarına toxunmamaq üçün susur, çıxış yolları arayırdı...

Dəhşətlisi bu idi ki, iki oğlunu döyüşə yola salan, onlardan birinin qara xəbərini eşidən ailəyə hökumət qayğı göstərmək əvəzinə olan torpaq sahələrini əllərindən almış, özlərini də Qızılca torpaqlarından çıxararaq (kəndətrafi, bağlarda yerləşən ailələrin kəndlərə köçmələri qərarından sonra) Ağamir müəlinin bir vaxtlar müəllimlik etdiyi kəndə — Saritəpəyə köçürmüdü. Ağamir müəllimin Gəncədəki evini satıb onun pulu-

na aldığı tikinti materialları da eləcə Qızılçada qalmışdı.

Mirdamət ata-anası, nənəsi, beş bacı-qardaşı ilə balaca bir daxmada yerləşdi. Həyətlərindən aşağıda çaya yaxın sahədə olan bağçalarını da hökumət bir neçə gündən sonra aldı. Bir inək, bir at, bir keçi və 5-6 toyuq cüçə saxlayan külfət elə onların səbəbinə birtəhər dolanırdı. Bütün bunlara dözməyən Mirdamət gəlişindən bir həftə sonra yollandı döyüşə göndərildiyi hərbi-komutanlığa. Belə bir qanun var idi: döyüşdən geri dönen hər bir kəs əvvəl işlədiyi müəssisədə işini davam etdirə bilərdi. Daha sərfəli iş tapana qədər ən yaxşısı elə əvvəlki işində işləmək idi. Elə ona görə də hərbi-komutanlığın başkanının göstərişi ilə Sovxoz-Karayeriyə həkim məntəqəsinə ferdşəl düzəldi.

HƏKİMLİK FƏALİYYƏTİ...

1945-ci ilin oktyabr ayı idi. Kənd əhalisi döyüşdən gələn daha təcrübəli həkimdən — Mirdamət Seyidovdan çox razı idi. Şəfa axtaranlar ümidi onun yanına yollanır və inamlı şəkildə geri dönürdülər.

...İş saatının sonu idi. Gün ağır keçmişdi. Məntəqəyə həmişəkindən çox xəstə gəlmışdi. Adamlar seyrəldikdən sonra məntəqənin həyətində əyləşən baş həkim Bədir (Bakıda böyüyük), terapevt (baş həkimlə terapevt ər-arvad idilər, qadının əslİ gəncəli idi, anası da alman qızı), mamaça Gülrux, tibb bacısı və Mirdamət həkim sabahkı işlərini planlaşdırırlırlar. Uzaqdən gələn atlılar onların diqqətini cəlb etdi. İki nəfər oğlan və bir qız olan atlılar onlara yaxınlaşdı. Qız güclə nəfəs alırdı. Onu tez qəbul otağına apardılar. Cəmi 18-20 yaşı olan qızın qolunun birində boyuK bir yara əmələ gəlmış və irinləmişdi. Kolxoçu işləyən qızı qardaşları xəstəxanaya çatdırılmışdı. Vaxt keçirdi. Gecikmək zəhərlənmə ilə nəticələnə bilərdi. Məntəqənin baş həkimi və yoldaşı xəstəni tez Gəncəyə

yollamaq lazımlı olduğunu söylədilər. Mirdamət irəli keçdi və:

— Siz nə danışırsınız, axı zəhərlənmə hər dəqiqə qana keçə bilər, vaxt gedir, tez qolunu yarılıb, irini boşaltmaq lazımdır, — dedi.

— Bu çox qorxuludur, — deyə Bədir həkim qısaca cavab verdi.

Mirdamət inadından dönəmədi:

— Xəstə bura zorla gəlib çatıb, əgər Gəncəyə getsə yolda-
ca keçinəcək.

Əslində Bədir həkim də xəstənin Gəncəyə qədər dözəcəyi-
nə ümid etmirdi, lakin çətin və məsuliyyətli bir əməliyyat ol-
duğunu görüb, bu işdən çəkinirdi:

— Sən bilirsən, bu necə məsuliyyətli bir işdir?.. — deyə
üzünü Mirdamətə tutdu. Mirdamət cavabında:

— Həkim, mənim də diplomum var və haqqım çatır ki,
cərrahiyə edim, icazə verin işə başlayım, gecikə bilərik — de-
yəndə, həkim ona:

— Yaxşı, bacarırsan elə, ama cavabdeh sənsən, — dedi və
otağı tərk etdi.

Bundan sonra Mirdamət həkim tibb bacısı və xəstədən
başqa otaqdakıların hamisindən oranı tərk etmələrini tələb
etdi. Onun tibb bacısının köməkliyi ilə yaranı yarılıb təmizlə-
məyi, sarımağı bir saata qədər vaxt apardı.

Bir neçə gündən sonra xəstə tam sağlam idi.

* * *

Günəşli bir səhər idi. Tibb məntəqəsinin işçiləri öz işləri ilə
məşğul idi. Mirdamət həkim də həmişəki kimi məntəqəyə ha-
midian tez gələrək işə başlamışdı. Müxtəlif lazımı sənədləri ay-
rı-ayrı yiğaraq yerləşdirir, lazım olmayanları isə bir kənara
toplayırdı. Qapının aralanması onu işindən ayırdı. İçəri girən
qonşu kəndin — Cirdaxanın ferma müdürü Cahangir kişi idi.
O, həkimi ədəb-ərkanla salamladı:

— Seyid, salam! Mirdamət həkimə həm nəsillərinin seyid-lərdən ibarət olduğuna, həm də şəfali əllərinə görə kənd camaatı çox vaxt "seyid" deyə müraciət edirdi.

Həkim: — Əleykümə salam, — deyib, əlindəki sənədləri bir tərəfə qoyaraq, qonağa əyləşməyi təklif etdi.

— Seyid, yəqin ki, məni tanıdır. Sənin atan Sovxoz-Karayerdə məktəb direktoru olanda mən onun şagirdi olmuşam. Çox hörmətli adam idi. Yeri gəlmışkən, atan necədi?

— Çox sağolun, duası var...

— Mən eşitmışəm, bilirəm ki, sən çox savadlı həkim sən. Mənim mədəmdə qastrit var. Neçə illərdir müalicə götürürəm. Hər il də Yessentukidə istirahətdə oluram. Deyirlər oranın suyu mədə yarası üçün şefalıdır. Lakin bir köməyi olmur. Dedim səndən məsləhət alım...

Xəstəni diqqətlə dinləyən Mirdamət həkim onu müayinə etdikdən sonra dedi:

— Mən sizi müalicə edəcəm. Amma bir şərtlə, gərək dediklərimə dəqiqliklə əməl edəsiniz.

— Üzdündə ümid dolu sevinc yaranan Cahangir kişi "Əlbət-tə əməl edərəm"— söylədi.

Yenə də kimyəvi üsullarla yox, təbii şəkildə müalicə yazdı. Bu, yeni çalınmış qatığın suyunu hər səhər acqarına içməkdən və ziyan gətirən acı, duzlu yeməklərdən özünü saxlamaqdan ibarət idi.

Bir müddətdən sonra tam sağılan Cahangir kişi Mirdamət həkimə minnətdarlıq etməkdən doymurdu.

* * *

Həkimlik həm çətin, həm də çox şərəfli peşədir. Ümid dolu baxışlar həkimə zillənəndə əlindən gələni əsirgəməyən, Hippokrat andına sadıq bu kəslər gecəsini gündüzə qataraq həmin ümidi gerçəkləşməsinə çalışırlar. Xəstə ilə ağrıyrı, xəstə ilə əzab çəkirler. Elə ki, xəstə şəfa tapır, bax, onda yeni-

dən doğulur həkimlər.

Sadə, həlim olmaqla yanaşı, hər bir aciya baxmayaraq onların çöhrəsində daim sevinc olmalıdır. O sevinc olmasa, bəlkə də sağalacağına ümid olan bir xəstənin daha da ağırlaşmasına gətirib çıxarar. Ürəklərindən qara qanlar da axsa xəstə qarşısında sevinclə danışan, onların qəlbində ümid toxumu səpən həkimlər, o toxumların cürcəməsi, böyüməsi üçün də əllərindən gələni əsirgəmir, peşələri üçün yaşayırlar.

...İş saatı. Həkim otağı. Yenə də Mirdamət həkim işinin başında idi. Xəstaxanaya bu dəfə müraciət edən isə Sarıqamış kənd sakini idi. O, həmin kəndin kolxozunda mühasib işləyən qardışının ağır xəstələndiyini söylədi və həkimlərdən yardım etmələrini xahiş etdi.

Xəstə yataq vəziyyətində olduğundan həkim ora getməli idi. Məntəqənin isə cəmi bir ədəd iki təkərli at arabası var idi. Baş həkimlə Mirdamət arabaya əyləşərək Sarıqamışa yola düşdülər. Müayinədən sonra məlum oldu ki, xəstənin ciyərləri sətəlcəmə tutulub. Əlini kağız-qələmə atan baş həkim xəstəni Gəncəyə aparmaq üçün göndəriş yazacağını söylədi. Xəstənin qardaşı:

— Həkim, mənim imkanım yoxdur ki, hər gün Gəncəyə qardaşımın yanına gedim. Olmazmı evdə müalicə olunsun?

Həkim:

— Mənim də vaxtım yoxdur ki, gündə bura gəlim. Xəstə hər gün həkim nəzarətində olmalıdır — dedi.

Bayaqdan bəri onların söhbətinə qulaq asan Mirdamət həkim dilləndi:

— Həkim, icazə versəydiniz xəstəni mən müalicə edərdim.

Mirdamətin bilik və bacarığına əmin olan baş həkim xəstəni ona həvalə edəndən sonra Mirdamət həkim ilk növbədə xəstəni ağızlıştə uzadaraq bədənini masaj vasitəsilə tam yuğşaltdı və kürəyinə banka qoydu. Bundan sonra ressept yazdı. Vaxtaşırı xəstəyə dərmanlar qəbul edilməli, yeməyinə, ha-

vaya nəzarət olunmalı idi. Yeməyi isə əsasən toyuq ətinin suyundan, hər axşam 4-5 ədəd qurumuş əncir və isladılmış qara gavalı qurusundan ibarət idi. Gavalı qurusu mədə-bağırşağıın həzminə yaxşı təsir edir və nəticədə daxildəki temperatur tənzimlənirdi.

On-on beş gün Mirdamət həkimin nəzarətində olan xəstəayağa duranda Böyük Vətən Müharibəsi veterani olan qardışının və yaxınlarının minnətdarlığı həkimə əsil hədiyyə oldu.

* * *

Müharəbədən əvvəldən fəaliyyət göstərən Karayeri Üzümçülük Sovxozunu almanlar yaratmışdı. Forel qardaşları Sovet hakimiyyəti dövründə bu ölkəyə iş üçün, əsasən üzümçülük sovxozları yaratmaq məqsədilə gələndə bu yerin çox əlverişli olduğunu görüb, burada geniş bir sahəni əldə etmişdilər.

Almanlardan sonra da buralar öz əhəmiyyətini itirməmiş, geniş üzüm bağları daha da zənginləşmişdi. Nəticədə, buranın məhsulu bol və keyfiyyətli olurdu.

Üzüm yetişəndə bağlarda oğurluq halları da olurdu. Kənd sakinləri bağa nəzarət edən keşikçinin gözü qırplan kimi sahəyə soxulur, üzümü dərib aparırıdı. Bununçün də nəzarətçi hündür keşikçi məntəqələrindən bütün günü boylanır, at belində sahəni dörd dolanırıdı.

...Gecəyarı idi. Mirdamət həkim çətin iş gündündən sonra mütaliə ilə də məşğul olmuşdu. Yatmağa hazırlaşırıdı. Həyət qapısı döyüldü. Qapıya çıxanda həkim lazım olduğunu söylədilər. Tez geyinib məntəqəyə yollandı. Məlum oldu ki, üzüm bağının keşikçisi atdan yixilmiş, nəticədə onun üz-gözü tamam yaralanmışdı.

Yenə də baş həkimin xəstəni Gəncəyə göndərmək fikrinə Mirdamət həkim etiraz edərək, "Özümüz sağaldarıq" — dedi.

Xəstənin yarası tam steril olunandan sonra sarındı və 5-6

çarpayılıq məntəqədə yerləşdirildi. Bir neçə gündən sonra o tam sağlamışdı...

Xəstəxanaya gənc tibb bacısı işə göndərildi. Milliyyətcə yunan olan bu xanım işinə çox bacarıqla yanaşır, həkimlərin dediklərini səylə yerinə yetirirdi. Onun əsil kadr olması Mirdamətin də nəzərindən yayılmırıldı. Elə ona görə də ağır xəstə olanda məhz bu xanımı — Ameliyanı iş başında görmək istəyirdi.

Ameliya da Mirdamət həkimdən çox razı idi. Məmnuniyyətlə həkimin dediklərinə əməl edir və öz növbəsində tibbi savadını artırırırdı.

Ameliya anası ilə Gəncədə yaşayırırdı. Çox vaxt Ameliya ilə Mirdamət Gəncəyə birgə gedirdi. Ameliyanın anası Mirdamətlə tanış olandan sonra qızının kənddə işləməsinə görə heç bir narahatçılıq keçirmir, Mirdamətə qızını etibar edirdi.

Mirdamətin uşaqlıq dostu Yusif də Ameliyanın ailəsi ilə yaxınlıq edirdi. Bir neçə dəfə Mirdamətlə Ameliyanın qonağı olan Yusif sonralar ailənin sevimlisinə çevrilmişdi.

TƏQİBLƏR...

Həkim məntəqəsi, xəstələr, yorğun iş saatı, gecə otağına çəkilərək təkcə şam yeməyi, mütaliə, həftənin axırı isə evləri, ailələri — bunlardan ibarət idi Mirdamət həkimin həyat tərzisi.

...Səhər tezdən iş otağının qapısı döyüldü və cavab gözlənilmədən qapı aralandı. Gələn özünü təqdim etdi: "Mən KQB-nin Gəncədə işçisiyəm. Adım Cəfərov Miridir. Özüm də gəncəliyəm. Göstəriş var səni Gəncəyə KQB-yə aparmalıyam. Yoxlama olmalıdır..."

Mirdamət bilirdi ki, bir gün gələcəklər. Döyüsdə olaraq əsir düşən, xaricdə yaşayan heç bir kəsi KQB rahat buraxmaz. Odur ki, əlavə sual vermədən hazırlaşmağa başladı.

Elə bu vaxt Sovxoz Karayerinin aqrnomu Məmməd kişi ora gəldi. Kənddə ona "Dodaq Məmməd" deyirdilər. Xanlar rayonunun Topalhəsənli kəndindən idi Məmməd kişi. Gəncədə yaşayırırdı. Miri Cəfərovla hal-əhval edəndən sonra Mirdamətlə onu evinə dəvət elədi. Nahardan sonra onlar birlikdə Gəncə KQB-sinə yollandılar.

Heç bir sorğu-suual etmədən Mirdaməti KKB-nin zirzəmisinə saldılar. Gecəni orada keçirdi. Səhər tezdən qapını açaraq yuxarı mərtəbədə yerləşən rəisin kabinetinə apardılar. Məmmədov soyadlı rəis əslən gəncəli idi. Onun müavini isə milliyyətcə erməni idi.

Sorğu-suual başlandı. Əslində oddan-alovdan keçən, uzunuzadı sorğu-suallara məruz qalan Mirdamət üçün olanlar elə də dəhşətli deyildi. Lakin onu da bilirdi ki, hər şey bu danışqdan asılıdır. İstəsələr elə bu gün onu sürgün edə, yaxud da işdən çıxara bilərlər. Ona görə də ayıq olmağa çalışır, hər bir suali diqqətlə dinləyərək cavab verirdi.

Sorğu-suual uzandıqca vəziyyət gərginləşirdi. Nəticənin ağır olacağını bilən Mirdamət həkim ayağını yuxarı qaldıraraq, yamaqlı, ucu deşilmiş sandalını göstərdi. Onun ayağının bir hissəsi sandalın cırığından görünürdü.

— Yoldaş rəis, görürsünüz mən necə yaşayıram. Bilirsiniz bütün bunlara niyə düzürəm, ata-anama görə. Onlar xəstədirələr. Evin böyüyü mənəm. Qardaşım döyüsdə həlak olub. Ailənin ümidi yeri mənəm. Bütün əzablara məhz valideynlərimin, qardaş-bacılarımin, ən əsası da Vətənimin xatirinə dözmüşəm.

Bir müddətdən sonra rəisin sözü bitdi və müavin başladı. Amma onun sualları sırf millətçilik xarakteri daşıyırırdı. "Orda ermənilər var idimi?", "Ermənilərə necə münasibət var idi?" və s. kimi suallara Mirdamət çox ləkonik cavab verirdi: "Bilmirəm, yəqin ki, var idi". "Tanişlığım yox idi" və s.

Sorğu-suual 3-4 gün davam etdi və sonda Mirdamət işinə

döndü.

* * *

Bilirdi... bilirdi ki, söhbət yenə bitməyəcək. Danışıqlar hələ ki, qurtarsa da yenə dərtılacaq, uzanacaq, ya qırılacaq, ya da qıracaq.

Artıq Sovxoz-Karayeridəki işindən əli soyumuşdu. Fikirləşirdi ki, bir tibb işçisini elə işin başındanca aparıb üç gün KQB-nin zirzəmisində saxlayırlarsa, deməli nə vaxt istəsələr yenə də apara bilərlər.

Tərk etdi oradakı işini. Gəncə şəhərində Bədən Tərbiyəsi Texnikumunda onu müdir müavini götürdülər. Bir neçə aydan sonra təhsilini davam etdirmək, ali təhsil almaq qərarına gəldi. Bakıya getmək çətin idi. Əlavə pul tələb edirdi. Ona görə də sənədlərini Gəncə şəhərində yerləşən Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna verdi.

İmtahan günü çatdı. Birinci imtahan riyaziyyatdan idi. Bütün məzunlar imtahan otağına toplaşıb imtahan verirdi. Mirdamət otağa daxil olan müəllimi çox yaxşı tanıyırırdı. O, bir vaxtlar Tibb Texnikumunda ona dərs deyən Museyib müəllim idi.

Museyib müəllim əlinin işaretini ilə Mirdaməti dəhlizə çağırıldı. Çox narahat idi. Mirdamətin üzünə baxmaqdan çəkinirdi. Onun tərəddüdü Mirdaməti təəccübəndirdi. Sual dolu nəzərlər müəllimini süzdü.

— Ay bala, — dedi və kövrəldi — KQB-dən gəliblər. Deyirlər ona oxumaq olmaz.

Bu sözdən sonra Mirdamətin gözləri dolsa da, müəllimini üzmək istəmədi. Sakitcə imtahan otağına keçib oradakı dəftər-qələmini götürdü və həyətə çıxdı.

Özünü qınayırdı. Qınayırdı ki, mən bu Vətən üçün nələr etmədim. Hansı çətinliklərdən keçmədim. Bu da axırı. Yad ölkədə, İtaliyada məni necə başlarında tuturdular. Əsil

döyüşçü, partizan kimi. Burada isə yollarımı kəsməyə çalışırlar. Dilinə gəldi: "Keşkə elə orada qalaydım". Dobrina yadına düşdü. Sevdiyi qızdan da elə bu Vətən üçün ayrılmamışdım?..

Fikirləşdikləri üçün özünü qınadı. Qərara aldı ki, dözəcək. Hər bir çətinliyə sinə gərəcək. Doğrunun, həqiqətin qələbəsinə inandı...

* * *

1947-ci ilin yay ayları idi. İşsizlik Mirdaməti lap əldən salmışdı. Ali təhsil almaq fikri isə bir dəqiqli də olsun onu tərk etmirdi. Həkim olmaq istəyirdi. Ümidi az olsa da sənədlərini toplayaraq poçt vasitəsi ilə Azərbaycan Tibb İstitutuna göndərdi.

Əslində Tibb Texnikumunu qırmızı diplomla bitirdiyinə və müharibə veterani olduğuna görə onu imtahınsız götürməli idilər.

Sentyabr ayının 17-dək gözlədi. Bir cavab gəlmədiyini görüb Bakı şəhərinə yollandı. Tibb İstitutunun qeydiyyat şöbəsində ona oxumaq üçün icazə verilmədiyini söylədilər.

Ümidsiz halda küçəyə çıxdı. Qərib idi Bakıda. Hara gedəcəyini belə planlaşdırmadan küçə ilə addımlayırdı. Başını qaldıranda Bədən Tərbiyə Texnikumundan tanıdığı gəncəli yoldaşlarına rast gəldi.

Məhəmmədin təklifi əslində göydəndüşmə oldu. O, Bədən Tərbiyəsi İstitutuna sənədlərini vermişdi. Mirdamətə də ora qəbul olmasını məsləhət edirdi. Onsuz da başqa çıkış yolu yox idi. Odur ki, Məhəmmədə qoşularaq ABTİ-yə sənəd verdi. İmtahandan keçib, oranın tələbəsi oldu.

Narahat idi. Hər gün kiminsə ona yaxınlaşıb "Sənə oxumağa icazə vermirlər" sözünün həyəcanı ilə yaşayırırdı. Günlər keçir, sakitlikdən ümidi nərək istədiyi ali təhsilə yiyələnmək arzusu ilə yaşayırırdı. Qərara gəldi ki, bu dəfə sənədlərini Azə-

baycan Neft İnstytutuna versin. İmtahanlara hazırlaşdı. Vaxt çatanda sənədlərini topladı və təhvil verdi. İmtahan vaxtı yenə də ona bir nəfər müəllim yaxınlaşdı və "Sənə oxumağa KQB icazə vermir" — deyərək imtahandan yarımcıq çıxardı...

Arzuları alt-üst olsa da, Bədən Tərbiyə İnstytutunda dəyib-dolaşmadıqlarına görə sevinirdi. Dərslərinə vaxtlı-vaxtında gedirdi. Tələbəliyinin ikinci ili BTİ-nin yaxınlığında Xarici Dillər İnstytutu açıldı. Sənədlərini toplayaraq "ya qismət" deyib, ora verdi. İmtahan verdi və institutun ingilis dili fakültəsinə qəbul oldu. Bir neçə gün dərsə getdi. Amma bütün dərsi onun ətrafında fırlanan bir nəfər diqqətindən yayılmırıldı. Mirdamətin hərəkətlərinə göz qoyan həmin gənc ona yaxınlaşdı və institutu tərk etməsini tələb etdi.

Bu da KQB-nin əməli idi. Ona görə də ümidsiz halda oranı da tərk elədi...

Haşıyə: *İllər keçəcək... Mirdamət Seyidov milisda işləyən zaman həmin adamlı qırışlaşacaq. Özünü tanımadığa qoyan adama yaxınlaşaraq soruşacaq: "Deyəsən məni tanımadın?". O, isə key-key baxıb "Tanimadım" desə də Mirdamət Seyidov biləcək ki, əslində yaxşı tanıyır və o zamankı hərəkətinə görə xəcalat çəkir...*

Bütün bu olanlardan təngə gələn Mirdamət Seyidov yollandı təhlükəsizlik nazirliyinə. Rəisin qəbuluna düdü və mələbə keçdi:

— Mənim ki, bütün sənədlərim sizdədir. Haqqımda məlumatınız var. Mən nə etmişəm ki, belə edirsiniz? Əlavə məlumat lazımdırsa yenə öyrənin, yenə yoxlayın. Harada olduğum, harada partizanlıq etdiyim də sizə məlumdur.

— Stalinlə Titonun arası dəyib, Səfirliklər pozulub, yoxlanış apara bilmirik. Dəqiqləşdirəcəyik hər şeyi, — deyə rəis cavab verdi.

— Deməli, siz yoxlayana qədər mənim yaşamağıma mane

olacaqsınız. Niyə məni incidirsiniz?

— Səni kim incidir, ola bilməz.

Rəisin arxayın cavabı Mirdaməti özündən çıxardı:

— Necə yəni kim incidir, hara gedirəm qabağımı kəsirlər ki, sənə oxumağa icazə verilmir.

Rəis yenə də ona soyuqqanlı cavab verdi. Elə əvvəlki hırsı ilə oranı tərk etmək məcburiyyətində qaldı...

Qəzetdə alman dili kursuna dəvət barədə elan oxudu. Qərrara aldı ki, orada oxusun. Alman dilini bilirdi. Fikirləşdi ki, diploma da yiyələnsə yaxşı olar. Gecə məktəbi olduğuna görə ola bilsin ki, KQB mane olmazdı.

Kursa yazıldı. Bir il oxudu.

1949-cu il idi. Tarix elmləri doktoru Əlövsət Quliyev alman dili kursunda Azərbaycan dili tarixindən dərs verirdi. Əlövsət müəllimin Mirdamət Seyidova çox böyük hörməti var idi. Kursun direktoru isə Ağayev soyadlı bir nəfər idi.

Direktor Mirdaməti kabinetinə çağırıldı və "Ay bala, bilmirəm nədən, amma bizə göstəriş veriblər ki, səni buradan çıxaraq". Əlaçı şagirdini məktəbdən azad eləmək, həm də heç bir günahı olmadan. Bu, direktoru çox üzürdü. O, bütün bunları Mirdamətə demək üçün bir neçə gün götür-qoy eləmişdi. Lakin KQB-nin göstərişinə əməl etməməyin mümkünzs olduğunu görüb ələcsiz halda söyləmişdi.

Bu təhsili də yarımcıq qalan Seyidov Bədən Tərbiyəsi İnstytutunda təhsil alır, buradakı səksəkəli tələbə həyatını davam etdirirdi.

BTİ-nin hərbi kafedrasının rəisi palkovnik Rəhimov idi. Çox alicənab insan idi. Gələcəyin zabitlərinin tam yetişməsi üçün əlindən gələni əsirgəmirdi.

Tələbələr iki ay Xırdalanda çadırlarda yaşayaraq təlimlər keçib, məşqlər etdilər. Yay ərzində keçirilən bu məşqlərin nəticəsi payızda — imtahanada bilinəcəkdi. Hamı ciddi-cəhdə imtahana hazırlaşırırdı.

İmtahan günü çatdı. Mirdamət Seyidov ilk olaraq imtahan otağına yaxınlaşdı və əla qiymətlə geri döndü. Seyidovdan başqa orada Tofiq Abbasov adlı bir nəfər də müharibə iştirakçısı var idi.

1951-ci il idi. Artıq imtahan da geridə qalmışdı. BTİ-nin məzunları böyük zala toplaşaraq, hərbi rütbələr alır, sevinclərini bir-birləri ilə paylaşırırdılar.

Seyidov da səbirsizliklə ona da rütbə veriləcəyi anı gözləyirdi. Hamı bir-bir tribunaya yaxınlaşır, rütbə ilə geri dönürdü. Mirdamət bir tərəfdə əyləşərək öz növbəsini gözləyirdi. Elə gözləyə-gözləyə də zəlin boşaldığını gördü. Onu hərbi rütbədən də azad etmişdilər. Ümidsiz halda geri döndü.

Daha tələbə yataqxanasında qala bilməzdi. Kirayə ev tutmalı idi. Tələbə yoldaşı Yusif Axundovla ev kirayələdilər.

İkisi də iş axtarırdı. Rayonlar üzrə Məsul İdman Cəmiyyətində müfəttiş yeri var idi. Hər ikisi orada iş fəaliyyətinə başladı. Bir neçə aydan sonra Seyidovu Quba rayonuna ezam etdilər. Qubadan sonra isə Bakı şəhərində Kənd Təsərrüfatı Texnikumuna Bədən Tərbiyə müəllimi göndərdilər. 1953-cü ilə qədər burada çalışıdı.

1953-cü ildə "Burozhevik" adına İdman Cəmiyyətinə ştab rəisi vəzifəsinə dəvət aldı. Buradakı iş fəaliyyətindən də narahi deyildi. Hər yerdə olduğu kimi yenə də işinə məsuliyyətlə yanışır, ciddiliyi ilə seçilirdi.

Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda işləyən zaman tələbəsi olan Fatiməyə burada rast gəldi. Sanki onları tale yaxınlaşdırıldı. Əslində çox xoşu gəlirdi Fatimədən. Sakit, tərbiyəli qız idi Fatimə. Mirdamət onunla ailə qurmaq qərarına gəldi və ata-anası ilə tanış oldu.

Fatimənin atası arvadı ilə boşandıqdan sonra yenidən evlənmişdi. Fatimə atası ilə qalırdı. Yeni ailədən Fatimənin ögey qardaş-bacıları var idi. Fatimə analığı ilə yaxşı yola gedirdi. Bir neçə dəfə onlarda qonaq olan Mirdamət qızın hər

bir hərəkətinə fikir verir, onun əxlaqına günü-gündən vuru-lurdu.

Qərara gəlmişdilər ailə qurmaq üçün. Fatimə də Mirdaməti çox qiymətləndirir, qəlbinin dərinliklərində ona böyük sevgi bəsləyirdi.

Zaman keçir, gənclər bir-birinə daha da bağlanırdı. Artıq məsələ hər ikisinin ailəsinə çatmışdı. Hər iki tərəf bu izdivaca sevinirdi...

Fatimənin kədərli baxışı, bahar buluduna bənzəyən siması Mirdaməti təəccübləndirdi. Qızı belə halda görməyə adət etməyən gənc nələr baş verdiyini soruşduqda, Fatimə göz yaşları içərisində olanları söylədi: "Tibb Texnikumunun zavuçu Baba müəllim atama deyib ki, Mirdamət plen olub, qızı niyə ona verirsiniz. Sən bilirsən axı, mənim analığım Ədliyyə Nazirliyində məsul vəzifədədir, müfəttişdir. O da atamı başa salır ki, olmaz Mirdamət qız vermək. Bizimkilər razi deyil"... Fatimənin göz yaşları Mirdamətin ürəyini parçalasa da susdu... Vətən uğrunda min-bir əziyyətinə və Vətənin ona verdiyi dəyərə susdu... Hətta Fatiməylə ayrılığa da susdu...

Fatiməylə ayrıldıqdan sonra bu dəfəki iş yerini də dəyişmək məcburiyyətində qaldı. AzEnerjinin "Energiya" adlı idman cəmiyyətinə idarəetmə üzrə şöbə rəhbəri vəzifəsinə təyin edildi. Orada idman işini təşkil edir, müxtəlif yarışmalar keçirir, bəzən də məşqçilik edirdi.

Həmin illərdə (1955) Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycanda — KQB-nin Əkskəşfiyyat İdarəsinin rəisi vəzifəsində çalışırdı. Mirdamət Seyidovu Əliyevin qəbuluna çağırıldılar. Banserov Əliyevin müavini idi.

Seyidovla uzun uzadı səhbətdən sonra Əliyev dedi:

— Sən hazır kəşfiyyatçısan. Səni xaricə kəşfiyyata göndərməyi qərara almışıq.

— Mən yenicə evlənmişəm. Atam xəstə, anam xəstə. Ai-ləm kənddə başqasının evində yaşayır. Mən də böyük oğu-

lam, ailəmə baxmaliyam.

— Bunlardan narahat olma. Mən sənin ailəni hər bir şəraitlə təmin etdirəcəm. Sən ata-ananı bura gətir.

O zamanlar Mirdamətin bacıları ailə qurmuş, başqa evə köçmüş, kiçik (ekiz) qardaşları əsgərliyə yola düşmüşdü. Evdə yaşlı ata-anası və bir də kiçik qardaşı idi. O ailəsini kənddən apararaq Bakı şəhərində KQB-nin Razin qəsəbəsində ona verdiyi üç otaqlı mənzilin bir otağına yerləşdirdi. Bir müddət keçəndən sonra mənzilin qalan iki otağı da boşaldılaraq Seyidovlar ailəsinə verildi. Evin boşalmağı lap yerinə düşmüştü. Əsgərlikdən qaydan əkiz qardaşlar da bu mənzilə yerləşmişdi.

Ailə bir yerə yiğışsa da, Mirdamətin həyat yoldaşının övlad gözləməsi, atasının ürək xəstəliyinin onu tez-tez incitməsi, anasının xəstələnərək xəstəxanaya yerləşdirilməsi evin böyük oğlunun işini daha da çətinləşdirdi. Anasından sonra da atasının ağrıları kəskinləşdi və atasını da xəstəxanaya yerləşdirməli oldu.

1956-ci ilin 16 fevral günü idi. Mirdamət Seyidova sevinc dolu xəbər gəldi: Oğlun olub! Bu xəbərə çox sevindi. Övladının adını Artur qoydu. Xəstəxanadakı ata-anasına kiçik qardaşı müştuluq apardı. Səhərisi gün sevincini atasıyla bölüşməyə gedən Mirdamət:

— Ata, nəvən oldu! Sevin! Amma mən sevinəmmirəm. Sənin xəstəliyin məni çox üzür, kaş öz sağlam ürəyimi sənin ürəyinlə dəyişə biləydim... — dedi.

— Bala, belə demə, səni təbrik edirəm. Ölüm haqdı. Mən ölsəm də sən varsan, balalarım var, Artur var....

Həmin kədərli görüşdən bir neçə saat sonra atası ömrünü balalarına bağışladı...

Anası və qardaşları evin aqsaqqalının dəfni üçün ailənin böyük oğlunun — Mirdamətin məsləhətinə qulaq asdırar.

Bu o zamanlar idi ki, onda Mirdamət Seyidov məcburən 7

nömrəli orta məktəbdə Bədən Tərbiyəsi müəllimi işləyirdi. Məktəbin direktoru Aleksandr Didotov məktəbdə yeni bir nizam-intizam yaradan müəllimindən — Mirdamət Seyidovdan çox razı idi.

Elə Aleksandr Didotovun köməkliyi ilə məktəb kollektivindən pul yığıldı və Ağamir Seyidovu Bakı şəhərində dəfn etdirilər...

Heydər Əliyevin göstərişi ilə Mirdamət Seyidov ailəsi ilə birlikdə Moskva şəhərinə yerləşdirildi və 528 nömrəli, sonra isə 9 nömrəli orta məktəbdə işlə təmin olundu (Bədən tərbiyəsi müəllimi).

Moskvada olduğu müddətdə tez-tez Mirdamətə baş çəkən Heydər Əliyev ona anasından və qardaşlarından narahat ol-mamağı, sənədlər düzələn kimi Bakıda ailəsinə maaş da kəsiləcəyini söz verdi. Sonra o telefon nömrələrini də Seyidovda saxladı ki, hər hansı çətinliyi olarsa onunla əlaqə yaratsın.

Moskvada işlər normal gedirdi. Məktəb müəllimi işləyən Seyidov işindən narazı deyildi. Gənc nəslin sağlam tərbiyəyə nail olması üçün əlindən gələni əsirgəmirdi.

PÜSTƏ ƏZİZBƏYOVА KİMDİR?

Məlumat: *Püstəxanum Əzizbəyova 1929-cu il Dekabr ayının 29-da Bakı şəhərində general-mayor Əzizəga Əzizbəyovun ailəsində anadan olmuşdur. Məktəb təhsilini başa vurduqdan sonra Bakı Dövlət Universitetinə daxil olmuş, buranı bitirdikdən sonra Azərbaycan SSR-də bir neçə mühüm vəzifə tutmuşdur, bunlardan başlıcası Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sovet tarixi şöbəsinin müdürü (1955-1961) və sonralar həmin muzeyi direktoru olması idi. Əzizbəyova, həmçinin Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olmuşdur.*

1916-18-ci illərdə Bolşeviklər, başda isə erməni millətçisi Mikoyan olmaqla gizli iclas keçirirlər.

Məlumat¹: *Əsil adı Anuşavan Mikoyan (Artyom Mikoyan)*
Sanahin dağ kəndində 1905-ci ildə 23 iyulda, yoxsul kəndli ailəsində anadan olub. Bu kənd Borçalı mahalı ərazisində yerləşir. Kənd məktəbində ibtidai təhsil alıqdan sonra, 1918-ci ildə (atasının ölümündən sonra) anası Vergina Tumanyan onu Tiflisə göndərir. Anuşavan Tiflisdə erməni məktəbində təhsilini davam etdirir. Mikoyanın partiya fəaliyyəti 1925-ci ildə ciddiyət qazanır. O, məhz bu tarixdə Kommunist partiyasının tamhüquqlu üzvü olur. Həmin ilin noyabrında isə Anuşavan Moskva-yá gedir. Bu şəhərdə 26-ci Bakı Kommisarlarından biri S.Q.Şaumyanın dul hayatı yoldaşı Yekaterina Şaumyanla tanış olur və onun evində yaşayır. Sonralar bolşeviklərə qoşulur...

...İclasdan xəbər tutan Çar Rusiyası evi mühasirəyə alır. Mühasirə barədə postdakilar tez içəriyə xəbər verir və zaldakilar pərən-pərən düşür. Jandarmların mərmisinə isə erməni əsilli ev sahibi tuş olur. Hadisədən bir müddət sonra Mikoyan bolşevik Məşədi Əzizbəyova² deyir:

— Məşədi, iclas zamanı həlak olan ev sahibi bizim əqidədaşımız, ideya yoldaşımız olub. İndi onun iki oğlu yetim qalıb. Sən o qadınla evlən, balalarını isə sənin adına keçirək. Belə olan halda Çar Rusiyası onları sürgün etməyəcək.

Məşədi Əzizbəyov Mikoyanın məsləhəti ilə razılaşır (*Bu məlumatı mənə Ziya Bünyadov³ verib. Mirdamət Seyidov*). Uşaqların da adını dəyişərək Əzizağa və Aslan qoyur. İllər keçəndən sonra Aslan Mehdi Hüseynzadənin bacısı ilə ailə qurur. Doğulan uşağın adını isə dayıları Mehdi Hüseynzadə-

¹ Məlumat Rusyanın wikipedia.org saytından götürülmüşdür. Tərcümə edən Rəsul Şükürsoydur.

² Məşədi Əziz oğlu Əzizbəyov (d. 6 Yanvar — ö. 20 Sentyabr, 1918 — peşəkar inqilabçı, Bakı Xalq Komissarları Soveti'nin və "Nicat" maarif cəmiyyətinin fəal üzvlərindən biri.

³ Ziya Bünyadov (doğulub 21 dekabr 1923, Astara. Vəfat edib 21 fevral 1997, Bakı, Azərbaycan — şərqşunas, tarixçi, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Dövlət mükafatı laureati, əməkdar elm xadimi.

nin şərəfinə Mehdi qoyurlar.

...Novxanı kəndinə məktəblilərlə görüşə dəvət edilən Mir-damət Seyidovla birgə, əslən Masallı rayonundan olan partizan Ağayev də iştirak edirdi. Söhbət Böyük Vətən Müharibə-sindən bəhs edən İmran Qasimov və Həsən Seyidbəylinin ey-niadlı povestləri əsasında çəkilən "Uzaq sahillərdə" filmindən gedirdi. Seyidov filmin həqiqətdən kənar olduğunu söyləsə də, onun dediklərini qəbul etməyib, Püstəxanımın oğlu Meh-dini səhnəyə dəvət etdilər. Alqışlarla onu gül-çiçəyə qərq edəndə Ağayev yerində qalxdı:

— Yoldaşlar, bu nə biabırçılıqdır? Bura sirkdi, ya oyundu?

Seyidov da Ağayevin sözünə qüvvət verdi:

— Bu doğru deyil! Ssenari sifarişlə yazılıb.

KEÇMİŞ PARTİZANIN XATİRƏLƏRİ...

Gəncədə mənim uşaqlıq dostum var idi — Fəxri Mamedov. Fəxrinin xalası Bakıda yaşayırıdı. Gəncəyə qonaq gəlmışdi. Fəxrinin dayları da mənimlə əsirlikdə olmuşdu. Qadın Gəncədə mənimlə tanış oldu. O zamanlar Fəxri Bakıda oxuyurdu. Sonralar mən də Bakıya gedəndə onlarda qonaq olurdum. Onda bilmədim ki, Fəxrinin xalası KQB-də bufetçi işləyir. Qadının əri həbsdə idi. Bir qız, bir oğulu qadın təkbaşına böyüdürdü.

Mən onlarda qonaq olan zaman qadın mənə təklif etdi ki, gəl səni bir qadınla tanış edim, evlənin. Evi-eşiyi var, ərindən boşanıb. Onda mən subay idim. Və sonra mənə məlum oldu ki, onun dediyi qadın Məşədi Əzizbəyovun ev müzeyinin müdürü Püstəxanım Əzizbəyovadır. Püstəxanımla evlənməkdən imtina etdim. Sonralar onu bir-neçə dəfə qızı ilə gördüm.

Əzizbəyovun oğulluğa götürdüyü erməni əsilli Əzizağa Əzizbəyov Sovet dövründə general rütbəsinəcən yüksəldi. Müharibə üzü görməyən bu general müharibədən sonra Azə-

rittifaqda sədr işlədi.

Moskvadan Bakıya dönenəndə mənə Bakıda təzə binada iki otaqlı mənzil verdilər. Həmin binanın üçüncü mərtəbəsində İsmayıllı Amanov adında bir nəfər yaşayırırdı. Qonşu idik. Onunla söhbətimiz tuturdu. Bir gün o mənə belə bir sual verdi:

— O Əzizbəyov Əzizağa nətər inqilabçı oğludu?

— Necə yəni?

— Mən Azərittifaqın meyvə dükanında müdirləm. Bu nətər inqilabçı oğludur ki, dükana gəlir, 1 ton, 2 ton findiq, yaxid meyvə götürürərək akt bağlayır ki, guya xarab olub. Sonra da satdırıb pulunu cibinə qoyur.

Mən həqiqəti bilirdim. Bilirdim ki, Əzizağanın oğlu Mehdi Hüseynzadə ilə qohum olduğu üçün belə edir. Mehdinin adından istifadə edirlər. Hətta onların əli ilə mənim də adımı qəhrəmanlar sırasından çıxarmağa çalışırlar...

MOSKVA İLLƏRİ

Püstə Əzizbəyova Mikoyanla söhbət əsnasında ona çatdırır ki, Mehdi Hüseynin bacısı Aslanın arvadıdır. Bu işləri Heydər Əliyevə desəniz, o, Mehdi Hüseynzadənin qəhrəman olduğunu təsdiqləyəcək. Təsdiq üçün isə ən əvvəl Yuqoslaviyadan cavab gəlməli idi. Ali Sovetin sədri vəzifəsində çalışan Mikoyan Heydər Əliyevə göstəriş verir ki, Mirdamət Seyidovu Moskvaya göndərsin. Seyidov Moskvaya yerləşdiriləndən sonra sənədlər hazırlanır, Mikoyanın öz əli ilə Yuqoslaviyanın prezidenti Titoya məktub göndərilir. Məktubda Mehdi Hüseynzadənin qəhrəmanlığı barədə məlumatların Sovet İttifaqına göndərilməsi xahiş edilir. Məktub cavabsız qalır...

1956-ci ilin sonunda Titonun imzası ilə iki fərman qüvvəyə minir. Mirdamət Seyidov "Xalq Qarşısında Xidmətlərinə Görə" və "İgidliyinə Görə" fəxri ordenlərlə təltiflənir. Lakin

bunların heç birindən qəhrəmanın xəbəri olmur.

Mikoyan öz şəxsi imzası ilə Mehdi Hüseynzadəyə qəhrəmanlıq ordeni verir (*ölümündən sonra*).

1957-ci ildə adının çəkilmədiyini eşidən Mirdamət Seyidov susmaq məcburiyyətində qalır...

Dönə-dönə Sovet İttifaqına məktub göndərən, Mirdamət Seyidovla bağlı məlumat əldə etmək istəyən Yuqoslaviya hökuməti 1957-ci ildə sovetlərə nümayəndə göndərir.

Həmin illərdə Mirdamət Seyidov Moskva ətrafında yaşayır. Həyat yoldaşı ona xəbər gətirdi ki, qapıda hərbi geyimli iki nəfər səni gözləyir. Seyidov qapını açdı.

— Mirdamət Seyidov!

— Mənəm!

— Pasport!

O, pasportunu təqdim etdikdən sonra qonaqlar otağa keçidilər.

Onlar təşviş içərisində olan qadına üzlərini tutdular:

— Narahat olmayın, yaxşı iş üçün gəlmışik. — Sonra Seyidova — geyin gedək, dedilər.

— Hara? — Seyidov da təlaş içində idi.

— Yaxşı bir məsələ üçün gedirik, Seyidov!

— Gözləyin, paltarlarımı dəyişim.

Onlar birazdan avtomobildə Moskvaya tərəf tələsirdilər. Moskvada Yuqoslaviya Federativ Sosialist Respublikasının səfirliliyi qarşısında dayandılar. İçəri keçərək ikinci mərtəbəyə qalxdılar. Seyidovu sol tərəfdən qadın hərbiçi, sağ tərəfdən isə Yuqoslaviyanın hərbi nümayəndəsi polkovnik Popoviç müşaiyət edirdi. Zala keçidilər. Zal müxtəlif hərbi rütbəli nümayəndələr, fotoqraflar, çəkiliş qrupları və jurnalistlərlə dolu idi.

Onu yüksək çinlilər dayanan tərəfə dəvət etdilər. Təxminən 45-50 dəqiqdən sonra sinilərdə şampanlar, qəlyanaltılar və s. gətirildi.

Bayaqdan bəri zalda gözləri ilə tanış adam axtaran Seyidov kimsəni tanıya bilmədi. Hamının diqqəti yüksək səslə səslənən elana yönəldi:

— Diqqət! Diqqət! Mən Yuqoslaviya səfirliyinin katibi Dizdaroviç Raqif (müsəlman dinli) sizə məlum edirəm ki, səfirimiz xəstə olduğu üçün öz səlahiyyətini mənə həvalə edib. Bu gün biz Bros Titonun Fərmanı ilə SSRİ vətəndaşı, qəhrəmanımız, Mirdamət Seyidovun ordenlərinin təltifetmə mərasimində toplaşmışıq. O, “Xalq Qarşısında Xidmətlərinə Görə” və “İgidliyinə Görə” fəxri ordenlərinə layiq görüllüb.

İti addimlarla Seyidova yaxınlaşdı. Qutudan çıxardığı 2 ədəd ordeni alqışlar altında Seyidovun yaxasına taxdı. Hami qəhrəman oğulu təbrik edirdi. Seyidovun gözləri yaşarmışdı. Ona Vətənində nəsib olan bu sevinci Yuqoslaviya hökuməti bəxş etmişdi...

Ən yüksək dərəcəli — üçüncü dərəcəli ordenə SSRİ-də layiq görülnən yeganə vətəndaş Mirdamət Seyidov idi.

Təbriklər içərisində hərbi generalı Tyulenevin sevinci daha fərqli idi. Sarıyanız, enlikürək, şüx qamətli Tyulenev sol əlin-də badə Seyidova yaxınlaşdı və yaxasındaki ordenə işarə edərək dedi:

— Qardaş, biz adaşıq, orden adaşı, təbrik edirəm!

Polkovnik Sokolov da təbrik edənlər arasında idi.

Sevinc-sevincə, səs-səsə qarışmışdı. Jurnalistlərin suallarını müfəssəl şəkildə cavablandırıran, xatırə şəkilləri çəkdirən Seyidov öz doğma ocağına sevinə-sevinə döndü...

Bir neçə gündən sonra SSRİ-nin bütün mətbü orqanları — “Krasniy Zvezda”, “İzvestiya”, “Pravda” və.s Mirdamət Seyidovun müharibədə göstərdiyi qəhrəmanlıqlardan, Yuqoslaviya hökumətinin partizana ünvanladığı ordenlərdən söz açdı...

XATİRƏLƏR...

Mən ordenlərə layiq görüləndən sonra Bakıya yola düşdüm. O zamanlar Püstə Əzizbəyovani Tarix Muzeyinə direktor təyin etmişdilər. O, ordenlərimi muzeyə yerləşdirmək üçün istədi. Mən ordenlərimi, italyan pasportumu¹, diplomlarımı muzeyə verdim.

Venqriyadan partizanların nümayəndəsi gəlmışdı. O illər mən Bakı şəhərində milisdə işləyirdim, eyni zamanda Respublika Veteranlar Komitəsinin sədri idim. Bir neçə veteran yoldaşlarla birlikdə nümayəndəliyi Respublika muzeyinə aparmalı oldum. Bir gənc xanım bizə bələdçilik edirdi. Hər tərəfi şüşəylə əhatələnmiş bir guşədə ingilis hərbi geyimi asılmışdı. Geyimin altına isə Mehdi Hüseynzadəyə məxsus olduğu yazılmışdı. Ancaq mən bilirdim ki, bu, Mehdinin geyimi deyil. Sonralar məlumat aldım ki, formanı Cavad Həkimli muzeyə Mehdinin paltarı adıyla təqdim edib.

Muzeydə məni dəhşətə gətirən isə passportumu, ordenlərimi bələdçi qızın Mehdi Hüseynzadənin adı ilə təqdim etməsi oldu. Soruştum:

— Siz bilirsinizmi ki, bunlar mənə məxsusdu, necə olur ki, başqasının adıyla təqdim edirsiniz?

O cavab verdi:

— Mənə necə göstəriş verilibsə elə təqdim edirəm...

Bu hadisədən sonra mən Moskva muzeyindən gələn bir nəfərin və Bakıdakı muzeydəkilərin şahidiyyi ilə akt bağlatdırıb bütün sənədləri götürdüm və Moskvaya — SSRİ-nin Frunze adına Silahlı Qüvvələr muzeyinə göndərdim. Göndərdiklərimin arasında diplomlarım, Dahau ölüm düşərgəsindən olan fotosəkillər də var idi. Diplomlarım lazımlı olduqca muzeyə yazıldım, oradan fotosəkillərini mənə göndərildilər.

¹ Pasportda adı Şkabar Ciovanne idi, indi həmin pasport Moskva şəhərində dövlət İnqilab Muzeyindədir.

Moskva şəhərində Mərkəzi Muzeydə də sənədlərim var.

Yuqoslaviyanın ordenləri ilə təltif olunandan sonra Moskvada məni tez-tez müxtəlif tədbirlərə dəvət edirdilər. Elə həmin zamanlar idi. Bakıdan telegram gəldi. Telegramda Bakıda mənə iki otaqlı mənzil verildiyi deyilirdi. Onda İman Mustafayev MK-nın birinci katibi idi. Və mənim Moskvadan Bakıya dönməyimi istəyirdilər. Sevindim. Həm də üzülürdüm ki, Titonun mənə verdiyi dəyərdən sonra Vətənimdə üzə çıxmağımı imkan verirlər....

Evə döndüm. Həyat yoldaşımı Bakıya dönüşümüzi dedim. O da sevindi. Övladlarımızın yad şəhərdə, qeyri-millət içərisində böyüməsini heç birimiz istəmirdik. Odur ki, Bakıya dönməyimiz barədə məlumat göndərdim. Sonra sənədlərimi toplayaraq işimi də təhvıl verdim.

Biz Bakıya dönenədə vağzalda qardaşımın və hökumət adamlarının bizi gözlədiyini gördük.

1958-ci ilin yanvar ayında mən ailəmlə birlikdə Bakı şəhərində öz yeni mənzilimdə idim. Təbii ki, yeni iş yeri lazım idi. Heydər Əliyev məni qəbuluna çağırıldı.

Məlumat: Əliyev Heydər Əlirza oğlu 10 may 1923-cü ildə Naxçıvan da nadan olub. 1941-ci ildən Naxçıvan MSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdürü vəzifəsində işləmiş və 1944-cü ildə Dövlət Təhlükəsizliyi Orqanlarına işə göndərilmişdir. Bu dövrdən təhlükəsizlik orqanları sistemində çalışan Heydər Əliyev 1964-cü ildən Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, birinci müavini, 1967-ci ildən isə sədri vəzifəsində işləmiş, general-major rütbəsinə qədər yüksəlmışdır. Həmin illərdə o, Leningradda (indiki Sankt-Peterburq) xüsusi ali təhsil almış, 1957-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin

1969-cu il iyul plenumunda Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilərək sovet dövrü ierarxiyasına uyğun olaraq respublikanın rəhbəri olmuşdur. 1982-ci ilin dekabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçilən Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edilmiş və SSRİ-nin rəhbərlərindən biri olmuşdur.

Heydər Əliyev iyirmi il ərzində SSRİ Ali Sovetinin deputatı, beş il isə SSRİ Ali Soveti sədrinin müavini olmuşdur.

Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən Baş katib Mixail Qorbacovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz əlaməti olaraq, tutduğu vəzifələrdən istefa vermişdir.

1991-ci ilin iyulunda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etmişdir.

1990-ci ilin iyulunda Azərbaycana qayıdan Heydər Əliyev ilk əvvəl Bakıda, sonra isə Naxçıvanda yaşamış, həmin ildə də Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. O, 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini olmuşdur. Heydər Əliyev 1992-ci ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis qurultayında partiyanın sədri seçilmişdir.

1993-cü il 15 iyundə Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçilmiş, iyulen 24-də isə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra etməyə başlamışdır.

1993-cü il oktyabrın 3-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Heydər Əliyev yenə də Banserovla birlikdə idi. Soruşdu:

— Seyidov, sən özün harada işləmək istəyirsən?

— Mənim diplomlarım var! Həm Tibb Texnikumunda, həm Bədən Tərbiyə İnstytutunda, harada olsa bacararam.

— KQB-də, bizimlə işləyərsənmi?

— Yox! Yox! Yox!

— Niyə? — qəribə tərzdə gülümsündü.

Mən 37-ci ildə tələbə yoldaşlarımın valideynlərinin başına açılan oyunların şahidi olmuşam, ona görə...

Əliyev bir qədər susduqdan sonra dedi:

— Onda milisdə işə get. Cinayətkarlığa Qarşı Mübarizə Şöbəsinə.

— Hə, o sevdiyim peşədir.

Bu söhbətdən sonra (*1958-ci il*) Heydər Əliyevin məsləhəti ilə Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinə qəbul oldum. Qiyyabi təhsil alır və eyni zamanda, Mərkəzi Komitənin yanında Nizami rayon Milis Şöbəsinin II Milis Bölməsində inspektor işləyirdim¹. Və bir-neçə aydan sonra Nizami rayon Milis Şöbəsinini Cinayət Axtarış Bölməsinə inspektor təyin etdirilər. Az bir zamanda milisin qayda-qanununu mənimsədim və nailiyyətlər əldə elədim. Bölməmizin rəisi İsaqulov Armais adlı erməni milliyətli birisi idi. O, vaxtilə Mir Cəfər Bağırovun² cangudəni işləmişdi. Qatı milliyyətçi idi. Bunu isə

¹ BDU-nu Qırmızı Diplomla başa vurur.

² Mircəfər Bağırov (tam adı: Bağırov Mircəfər Abbas oğlu; d. 17 sentyabr 1896-ci il, Quba, Bakı quberniyası, Rusiya Imperiyası — ö. 26 may 1956-ci il, Bakı, Azərbaycan SSR — Azərbaycan SSR Kommunist Partiyası MK-nin I katibi — 12 iyul 1953; Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri (oktyabr 1932 — dekabr 1933; aprel-iyul 1953; General-Polkovnik. 1955-ci ildə həbsə alınıb, istintaqa cəlb olunmuş, Bakıda 12-26 aprel 1956-ci il tarixdə keçirilmiş məhkəmədə məhkəmənin hökmü ilə ən ağır cəzaya — güllələnməyə məhkum edilmiş və rəsmi məlumatla görə hökm yerinə yetirilmişdir. Mircəfər Bağırovun məhkəməsi indiki "Şəhriyar" klubunda keçirilmişdir. Nürnberqdə SSRİ-nin nümayəndəsi olmuş prokuror Rudenko onun məhkəməsini aparmışdır. M.Bağırovun bağışlanması haqqında sovet rəhbərliyinə müraciətləri rədd edilmişdir. Lakin Sov.İKP MK siyasi bürousu iclaslarının sənədlərindən aydın olur ki, beynəlxalq vəziyyət mürəkkəb olduğundan Mikoyanın təklifi ilə bu qərarın icrası iki il dayandırılmışdır. Bununla belə, Azərbaycana güllələnmə haqqında qərarın qüvvədə qaldığı bildirilmişdir.

mən bir cinayətkarı yaxalayanda hiss etmişdim. Məlumat almışdım ki, idman meydançasında futbol zamanı qol saatları oğurlayan bir nəfər var. Cinayətkarı tez bir zamanda tutdum. İsaqulov sənədləri və oğurluq saatları otaqda qoymağımı məsləhət bildi. Aradan zaman keçir, cinayətin təsdiqlənməsinə İsaqulov əngəl olurdu. Sonra mənə məlum oldu ki, İsaqulov millətindən olan erməni cinayətkarın cinayətini ört-basdır etməyə çalışır.

İsaqulovun arvadı pasportstolda, oğlu isə polisdə işləyirdi. 1959-cu ildə mən şöbəmizə rəis keçdim. İşlədiyim müddətdə çoxlu sayda təxribatlarla üzləssəm də, yenə də heç bir cinayətin bağlı qalmasına yol vermirdim. Hətta mənə dəfələrlə böyük məbləğdə rüşvət də təklif etmişdilər. Heç birini qəbul etmədən, vicdanla işimi yerinə yetirirdim. Püstə Əzizbəyova məni tora salmaq üçün rüşvət oyunu da qurmuşdu. Mən bu barədə Heydər Əliyevə məlumat verdim. Əliyev isə mənə ehtiyatlı olmayı və işimə diqqətlə yanaşmayı məsləhət verdi.

Təxribatlar o yerə çatmışdı ki, mən Bakı Partiya Komitəsinə bu barədə ərizə yazmağa məcbur oldum. Ərizədə belə yazmışdım: “Kommunist Partiyasının Nizamnaməsinə əsasən mən Seyidov Mirdamət Ağamir oğlu məlum edirəm ki, mənə təxribat hazırlanır. Xahiş edirəm, araşdırın, təqsirkarlar cəzalandırılsın”.

Büro vaxtı təyin edildi. Arif Nəzərovıç Heydərovun (*əvvəl-lər Türkiyədə səfir olmuşdu. Onda KQB-də partkom işləyirdi. Müharibə iştirakçısı idi. Atası Nəzər Heydərov Ali Sovetin sadri olub*) rəhbərliyi ilə Büro başlandı. Büroda Püstə Əzizbəyovanın adamı olan Baxış Mehdiyev (Bakı şəhər Milis İdarəsinin rəisi) haqqında həqiqəti söylədim. Baxış Mehdiyevin dəstəyi ilə Püstə Əzizbəyovanın mənə qarşı hazırladığı təxribati, evində şərait yaratdığı insan alveriyələ bağlı qanunsuzluğununu və bir çox cinayət işlərinin üstünü açıb, onları ifşa etdim. Məndə bir başqa məlumat da var idi ki, Daxili İşlər Na-

zirinin müavini Telman Əliyev Brejnevin qızını gətirib Bakıda qeyri-qanuni arvadı kimi saxlayır.

Üzümü Baxış Mehdiyevə tutdum:

— Yoldaş Mehdiyev, sən qanun ocağında rüşvətxorluqla məşğulsan. Sən Püstə Əzizbəyovanın əliylə məni cinayətkarlıqda suçlamağa çalışırsan. Lakin ən böyük cinayətkar sənsən. Rüşvətxor sənsən!

Büro bitdi. Arif Nəzərovıç Heydər Əliyevə olanlar barədə məlumat verdi. Bir həftə sonra H.Əliyev I katib vəzifəsinə yüksəldi və tezliklə Baxış Mehdiyevi işdən azad etdi. Telman Əliyevə isə ciddi tapşırıq verdi.

Bakı şəhər Milis İdarəsində qızıl alverçiləri ilə mübarizə işinə baxırdım. O zamanlar mənim Airapetov Yuri adında bir işçim var idi. Milis kapitanı idi. Arvadı azərbaycanlı, professor Şaxtaxtinskinin qızı idi. Onların iki qız övladları var idi. Aldığım məlumatata görə Yuri başqa rus qızı ilə izdivaca girib, hətta rus qızından bir oğlu da var. Mən bütün bunlarla bağlı Yuri ilə söhbət etdim və ona qeyri-qanuni arvadının olması ilə cinayət daşıdığını, hətta işini itirə biləcəyini söylədim. Son zamanlar Yuri özünü yiğişdirmiş, ailəsinə diqqətli olmuşdu. Bir gün Yuri mənə məlumat gətirdi: Moskvada valyuta dükanı var. Dükan KQB-nin nəzarəti altındadır. Ora hər adam buraxılmır. Amma xarici tələbələr kərpic qızıl satırlar və qızıllır oradan Bakıya gətirilərək satılır. Onu da Bakıda rüşvətxor vəzifə sahibləri əldə edirlər. Başqa bir məlumatdan da bildim ki, Bakıda yaşayan bir nəfər erməni həmin mağazadan 25 ədəd 17 qramlıq qızıl medallar alıb. Və müəyyən saatda, təyin olunmuş yerdə alverçilərə təslim edəcək. Qrup təşkil etdim. Onların arasında iki nəfər hal şahidi və bir nəfər milis işçisi var idi. Adamları göndərib, özümüz də taksi ilə hadisə yeriňə yollandıq. Adamı Yuri tanıydı və o bizə nişan verəcəkdi. Qızıl gətirən o yan-bu yana boylandıqdan sonra bir avtomobil ona yaxınlaşdı və maşına əyləşdi. Taksiyə göstəriş ver-

dim ki, qabaqdakı maşını təqib elə. Şəhərdə uzun-uzadı firlanandan sonra maşın bir qəsəbəyə tərəf yön aldı və orada saxladı. İçindəki düşəndə biz artıq onu yaxalamışdıq. “İzvestiya” qəzetiñə bükülmüş qızilları gizlədə bilməsə də, papiroş qutusunu (qutuda narkotik maddə var idi) maşına atmaq istəyəndə, diqqətimdən yayınmadı və qutunu da götürdük. Sonra materialları aktlaştırdıq və sənədləri istintaqa təhvil verdik. Baxış Mehdiyev sənədlərə qol çəkməli idi. O, qızilları görüb “Sən bunları birtəhər edə bilmirdinmi, — dedi. Amma o, onu da bilirdi ki, mən heç vaxt Dövlətin malına göz dikməmişəm.

İstintaq nəticəsində məlum oldu ki, cinayətkar tək olmayıb. Onun rus millətindən olan bir nəfər köməkçisi də olub. O biri adamın da evini öyrənib ora yollandı. Adam mənzilində idi. Məni görəndə qaçmaq istəsə də imkan vermədim. Əl-qolunu bağlayaraq hal şahidləri çağırıldım və evində axtarış təşkil etdim. Radioqəbuledicinin arxasında o biri cinayətkar yoldaşının əlində tutduğumuz “İzvestiya” qəzetiñin yarısını aşkarladıq. Ekspertiza təyin etdim. Onların qızılı Moskvadan necə aldiqlarını sübuta yetirmək lazım idı. Odur ki, Rusiya vətəndaşı olan dustağı da götürüb qarlı bir qış günü Moskva-yə yola düşdük. Onda mənim rütbəm mayor idı. Təyyarənin stüardessası Knyazova soyadlı bakılı rus qızı idı. Qızı əvvəldən tanıyırdım, bizim qonşu binada yaşayırırdı. Knyazova mənə yaxınlaşdı:

— Yoldaş mayor, Moskva bizi qəbul etmir. Qar-çovğundu. Ona görə uçuşumuz Kuybişevə yön alacaq. Kuybişevdə düşdük. Özümüz mehmanxnaya yerləşməli, dustağı isə KPZ-yə¹ verməli idik. Dustağın qolu polis nəfərinin qoluna qandallanmışdı. İlk olaraq Polis Bölməsi tapıb dustağı ora yerləşdirildik. Moskva-yə yola düşəcək təyyarə təyin etdim və bi-

¹Kamera Predvaretolnoqo Zaklyučeniya (ruscadan) — Müvəqqəti SAXLANMA TƏCİRİDXANASI

letləri aldım. Gecəyari Moskva şəhərinə çatdıq. Taksi yox, şaxtalı hava, dustağın qolu milisin qoluya qandallı qalmışq küçədə. Bir taksi bizə yaxınlaşdı. Qolu qandallı dustağı görəndə “İş saatım bitib” — deyərək maşını işə saldı. Tez silahı çıxardım və dedim: Sən də, mən də Dövlətə işləyirik. Borcundur, sürməlisən! Və maşına əyləşdik. Çatdıq şöbəyə. Tanışlıqdan sonra şobədən bir nəfər də köməkçi istədim. Cina-yətkarın cibindən götürdüyümüz dəftərçədəki bütün ünvanları yoxlamalı idik. Cinayətkar Moskvada bizi gəzdirir, amma dükanı göstərmək istəmirdi. Ha çalışdıq yenə də mağazanı nişan vermədi. Məcbur olduq ki, protokol tərtib edək. O iki nəfəri — rus və erməni millətindən olan cinayətkarları tutaq.

ALTMİŞİNÇİ İLLƏR...

Müharibədən sonra, altmışinci illərdə Mirdamət Seyidova MK komsomoldan Zaqatalaya getmək üçün ezamiyyət vəsiqəsi verdilər. Ora yola düşdü və mehmanxanada yerləşdi. Şəhərin yüksəkliyində çar Rusiyasından qalma bir qala var idi və həmin qalada həddi-buluğa çatmayan dustaqlar saxlanılırdı. Seyidov məhbuslara vətənpərvərlik barədə çıxış etməli idi. Çıxış zamanı oğurluq üstündə həbsə məhkum elədiyi iki nəfər erməni də gözünə sataşdı. Onları səhnəyə çağırıldı və hamının qarşısında söz verdirdi ki, bir daha oğurluq etməyəcəklər. Lakin, erməni-ermənidir. Erməni üçün söz vermək, oğurluq etmək qədər asan olduğu üçün sonralar həmin gənclər yenə də oğurluq üstündə məhkum oldular.

Görüş zamanı Mirdamət Seyidov hər yerə onunla birgə getmək istəyən zaqatalalı bir nəfərlə də tanış oldu. Özünü partizanların komissarı kimi qələmə verən bu insanı Mirdamət Seyidov heç cür xaturlaya bilmirdi. Lakin sonralar öyrəndi ki, o, partizanların komissarı olmayıb. Təəssüfləndi ki, döyüsdə azadlıq uğrunda, Vətən uğrunda canını, qanını qoyanların co-

xusu kənarda qalıb, bu yalançı partizanlar isə meydanı boş görüb, at oynadırlar.

Səhərisi gün Mirdamət Seyidovu Zaqatala rus orta məktəbinə şagirdlərlə görüşə dəvət elədilər. Məktəbdə əsasən rus, yəhudü, erməni uşaqları təhsil alırdılar.

Zaqatalada olduğu müddətdə hər görüş zamanı fəxrlə Ölüm düşərgəsindəki yoldaşı Mamed Hüseynovun adını çəkən Seyidov yenə də ondan söz açmışdı ki, qapı tərəfdən ona bir nəfərin diqqətlə baxdığını hiss elədi. Onun Mamed olduğunu görəndə onu da səhnəyə dəvət elədi. Köhnə yoldaşlar elə səhnədəcə görüşdülər. Bu görüş sürəkli alqışlar altında baş verdi. Sonra Mamedgilin evində qonaq olan Mirdamət əsir yoldaşı ilə o illəri bir daha xatırladı.

Zaqatala şəhər meydanında, Findiq zavodunda, Mürəbbə zavodunda, müxtəlis məktəblərdə və s. görüşlərdə olan Seyidov Mamedini də unutmur, görüşlərə onu da dəvət edirdi. Bütün bu neçə gün ərzində onlardan əl çəkməyən zaqatalahı hər addımlarına şərīk çıxırıdı. KQB onun kimliyini Mirdamət Seyidovdan soruşanda isə o, tanımırıam, deyə cavab verdi. Bündan sonra onu KQB araşdıraraq, çıxışları zamanı söylədiklərinin çoxusunun uydurma olduğu barədə Seyidova da məlumat verdi.

MEHDİ HUSEYNZADƏNİN HEYKƏLİNİN AÇILIŞI

1961-ci ildə mən Bakı şəhər Milis İdarəsinə Cinayət Axtarış Şöbəsinə rəis təyin edildikdən sonra, Bakı Şəhər Partiya Komitəsindən zəng gəldi. Zəng edən Heydər Əliyevin tapşırığı ilə Mehdi Hüseynzadənin heykəlinin açılış mərasimində mənim də iştirak edəcəyimi söylədi. Əlbəttə, döyük iştirakçısı, orden və medallar mükafatçısı ora hərbi geyimdə getməli idi. Mən formamı geyinib, tam hazırlıqlı şəkildə mərasimə yollandım.

Tədbirə Bakı şəhərindən, şəhərtrafi rayonlardan PK üzvləri, məktəb kollektivləri və s. dəvət edilmişdi. İzdiham içərisində tanıdıqlarım çox olsa da, mənə kimsə yaxınlaşmırıldı. Bir müddətdən sonra Heydər Əliyevi müşaiyət edən maşın karvanını gördü. Əliyev maşından düşən kimi gözləri mənə sataşdı. İti addımlarla mənə yaxınlaşaraq əl uzatdı:

— Necəsən, partizan? Gedək heykəlin açılışını edək, — dedi.

Əliyevin mənimlə görüşdüyüünü görən məmurlar mənə yaxınlaşaraq, görüşməyə başladılar. Öz-özümə düşündüm: “Demək ki bunlar bəyin salamını gözləyirmiş...”

Mərasimdən sonra Heydər Əliyevin göstərişi ilə mənə Bakı şəhərində dörd otaqlı mənzil hədiyyə edildi...

XATİRƏLƏR...

İmran Qasımov Yazarlar İttifaqında işləyirdi. Əslən naxçıvanlıdı. Müharibə dövründə Bakıda KQB-də işləyib. Xalq Nazirlər Sovetinin sədri Teymur Quliyevin qızı ilə evlənmişdi. O, Fransaya getmək istəyir. Yolüstü Triyest şəhərinə dönür. Orada keçmiş partizanlarla görüşür. Kəşfiyyatçı qız — Petelin Emiliya ilə görüşündə Emiliyaya Mehdinin qəbrini ziyarət etmək istədiyini söyləyir. Mehdinin məzarı Sloveniya-da Çepovan dağında “Qardaşlıq” məzarlığındadı. Emiliyanın müşaiyəti ilə Mehdinin məzarını ziyarət edir və oradan bir ovuc torpaq götürür. Orada məndən də söhbət düşür, Emiliyadan soruşur:

— İvan alman dilini bilmirdi, Mixaylo bilirdi elədirmi?

Emiliya:

— Yox, siz nə danışırsınız, əksinə! İvan alman dilini çox səlist bilirdi.

Sonra Qasımov Emiliyaya söyləyir ki, “Mən Bakıda tanınmış adamam, gəl səni orada sanatoriyaya düzəldim müalicə

olun”. O zamanlar mən Emiliya ilə yazışirdim. Emiliya mənə yazdı ki, Bakıya getmək istəyirəm. Mən onu məmnuniyyətlə qarşılıyacağımı yazdım. Emiliya Bakıya gəldi. Qarşılıyb evimə dəvət etdim.

Yuxarıdakı söhbəti Emiliya bizdə olanda söylədi. Mən dedim: — Yaziçilar İttifaqına zəng edim, İmranı çağırtdırı. Bu nə söhbətdir edib. O bilmirmi ki, mən alman dilini bili-rəm.

İmran Qasımov İtaliyadan dönəndən sonra “Bakraboçiy” qəzetində İtaliya təəssüratlarından məqalə yazmışdı. Hətta məqaləsində də mənim barəmdə söz açıb, görüşdüyü partizanların İvanın almanca bilmədiyini söylədiyini yazmışdı.

Mən Emiliya ilə yollandım Yazıçilar İttifaqına. Orada dedilər ki, İmran Qasımov məzuniyyətdədir. Üç gündən sonra İmran zəng elədi. Hal-əhvaldan sonra Emiliyanı soruşdu. Xanımı telefona çağırdım. Emiliya İmran Qasımovaya narazılığını bildirdi: “Siz düz etməmişiniz. İtaliyadakı məlumatları doğru yazmamışınız”. İmran Qasımov dedi:

- Gələrsən, görüşüb danışarıq.
- Xeyr, mən sənin kimi yalançı birisiylə görüşməyəcəm,
- deyərək Emiliya dəstəyi asdı.

Haşıyə: Heydər Əliyevin müavini Banserov mənə zəng elədi:

— Yoldaş Seyidov, sənin sənədlərindən material topladıq, M.Bağirova yazdıq ki, bizim Azərbaycan vətəndaşları İtaliyada, Yuqoslaviyada igidliklər edib. Bağırov da bu barədə göstəriş verib ki, kitab yazılışın, əhali olanlardan xəbərdar olsun.

Heydər Əliyev kitabı yazmayı birbaşa öz yerliyi, KQB işçisi İmran Qasımovə həvalə edir. Qasımov da Həsən Seyidbəyli ilə birgə (H.Seyidbəylinin qızı ilə Ziya Bünyadovun oğlu-nun toyunda iştirak etmişəm. M.S.) kitabın yazılımasına başlayır.

Təxminən 1952-ci illər idi. Banserovdan zəng gəldi:

— Salam! Yoldaş Seyidov, sabah saat 10:00-da Komsomolun Mərkəzi Komitəsinə Hərbi İdman Şöbəsinin rəisi Hacıyev Nazimin yanına get. Mühüm söhbətiniz olacaq!

Onda camaat arasına çıxmaga layiqli geyimim yox idi. Tələbə yoldaşım Yusiflə bir otaqda qalırdım. Axundov Yusif Rzaqulu oğlu Sabirabad rayonundan idi. Onun təzə pencəyi var idi. Yusif çox yaxşı dost idi. Atası Rzaqulu o zamanlar Sabirabad rayonunun baş aqronomu vəzifəsində çalışırdı. Yusifin pencəyini geyindim və yollandım deyilən ünvana.

Nazim Hacıyevin kabinetinə girəndə gördüm ki, masanın üstündə mənim sənədlərim qalaqlanıb. Sənədləri onlara KQB təhvil vermişdi. Polkovnik Pişəvərov da otaqda idi. Pişəvərov yəhudü millətindən idi və KQB də işləyirdi. Heydər Əliyevin işçisi idi. Hətta o mənim barəmdə oçerk də yazmışdı. Həmin oçerk də, masanın üzərində idi. Lakin heç bir yerdə dərc edilməmişdi. Həmin zaman o illər idi ki, Stalin yəhudiləri təxribatçı adıyla hər yerdə işdən çıxartdırırırdı. Onda Pişəvərovu da KQB-dən çıxarıb Mərkəzi Şəhər Meydanına direktor qoymuşdular.

Pişəvərovun yazdığı oçerklə məndən əvvəl yazıçılar tanış olub. Mən otağa daxil olandan bir az sonra Mehdi Hüseynzadənin böyük bacısı Bikə də ora gəldi. Bikədən Mehdinin uşaqlıq illəri barədə məlumat aldılar. Bikə xanım gedəndən sonra otaqda mən qaldım. Həsən əlində qələm-dəftər əyləşib yazır, İmran mənə suallar verirdi. Beləliklə, mən bir-neçə gün ora gedib-gəlməli oldum və onlar söylədiklərimi kağıza köçürdülər.

Kitabın nəşrindən əvvəl kitabdan kiçik bir epizodu radio ilə səsləndirdilər. Sonra mənə məlum oldu ki, orada məni Slovyan əsilli partizan kimi qələmə veriblər. Adımı da Vesilin qoyublar. Mən bu barədə narazılıq etdim. Heydər Əliyev isə cavabında: "Biz bunu sənin təhlükəsizliyin üçün etdik. Sən

xaricə gedirsən, əhali arasındasan, bundan xəbər tutan faşistlər sənə xələl yetirə bilər. Onsuz da zamanı gələndə hamı biləcək ki, o qəhrəman partizan Mirdamət Seyidov idi” — dedi.

Bələliklə, kitab yazılıandan sonra eyni ssenari əsasında film də çəkildi — “Uzaq sahillərdə”. Filmin çəkilişi zamanı mən Moskvada yaşayırdım. Bakıda olanda küçədə filmin çəkilişi ilə rastlaşıdım. Oradan birbaşa yollandım MK-ya. Şixəli Qurbanov o zamanlar MK-da Təbliğat üzrə katib işləyirdi. Nəzərətçinin yanından Qurbanova zəng elədim. Dəstəyi götürdü:

- Kimdi?
- Dedim, — Mirdamət Seyidov!
- Hardasan?
- MK-da!
- Gözlə, adam göndərirəm, çıx bura.

Qalxdım otağına, dedim:

— Yoldaş Qurbanov, bu nədir, məndən xəbərsiz barəmdə film çəkilir.

Dedi:

— Fikir vermə, bunların hamısı təbliğatdır. Sən öz xatirələrini yaz ver mənə, dərc etdirəcəm. Yazdım. Sonralar “Partizanın xatirələri” adlı kitabım çıxdı. Kitabın çapından sonra məni tez-tez axtarır, müxtəlif görüşlərə dəvət edirdilər.

Film çəkiləndən sonra Nazim Hacıyevi MK-ya III katib qoydular. O zamanlar Hacıyev məni kabinetinə çağırıb dedi:

— Camaat səninlə görüşmək istəyir. Mən səni ezam edəcəm. Rayonlardakı gənclərlə də görüşlərə get. Sonra o ezməyyət vərəqəsi verdi və mən ardıcıl olaraq hərbi-hissələrdə görüşlərə getdim.

Nazim Hacıyevin qəfletən ölümündən sonra Montində bir küçəni onun şərəfinə adlandırdılar.

O zamanlar komsomolun MK katibi vəzifəsində Məsud Əlizadə işləyirdi. Əlizadənin atası şeyxüllislam idi. Məsud Əlizadə Tibb İnstytutunu bitirmişdi. MK-nin vətənpərvərlik təd-

birlərinə məni dəvət edir, yanında əyləşdirir, çıxışlar verirdi. Sonralar onu Tibb İnstitutuna rektor təyin etdilər. bir gün eşitdi ki, Məsud Əlizadə kabinetindəcə güllələnib...

Respublika Hərbi Komissarı Şəki rayonundan olan general Həmidov idi. Komissarlığın işçisi Pyatipalov mənə zəng elədi, Komissarlıq dəvət etdi. Getdim. Yuqoslaviyadan mənim adıma məktub gəlmışdı. Məktubda döyüş illərindəki şücaətimdən ağız dolusu yazılırdı. Pyatipalov məni qucaqlaya-raq təbrik etdi. Həmin gündən sonra general Həmidov əsgərlərlə görüş zamanı mənim adımı çəkir, qəhrəmanlıqlarım barədə geniş söhbət açırdı. Lakin Həmidovun da taleyi acına-caqlı oldu. O Gəncədən Bakıya gedən zaman qəzada həlak oldu. Hamiya məlum idi ki, bu qəza planlaşdırılmış şəkildə baş vermişdi...

GÖRÜŞLƏRDƏ...

Mənə telegram gəldi. Ağcabədi rayonunun katibi Abbasov rayona gənclərlə görüşə dəvət edirdi. 1984-cü il idi. Onda təqaüdə çıxmışdım. Cəbrayılda da hər yerdə olduğu kimi, məni qonaq evinə yerləşdirilər. Döyüşü yoldaşımız və Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Əhmədiyyə Cəbrayılov¹ da qonaq evində idi. Nahar vaxtlarını da Abbasov bizimlə keçirirdi. Həmin zamanlar Cəbrayılovun haqqında “İzvestiya” qəzətində məqalə çıxmışdı...

Tez-tez məni İtaliyaya, Yuqoslaviyaya dəvət edirdilər. Vizaya açdırıb o ölkələrə gedirdim. Hər yerdə də böyük təntənə ilə qarşılıyır, mətbu orqanlarda məlumatlar verirdilər.

¹ Əhmədiyyə Mikayıl oğlu Cəbrayılov (22 sentyabr 1920 — 11 oktyabr 1994 — II Dünya Müharibəsinin iştirakçısı, partizan, Fransa Müqavimət Hərəkatının nümayəndələrindən biri.

...1963-cü il, Xruşovun¹ zamanı idi. Yenə də İtaliyaya görüş üçün dəvət almışdım. İtaliyada sovetlərə nisbətdə əhali rifah içərisində yaşayırıdı, — hər yerdə bolluq, əminamanlıq idi. Orada mənə sual verdilər:

— Sən aylıq gəlirinə neçə cüt ayaqqabı ala bilərsən?

Utandığımızdan cavab verə bilmədim...

Orada bir nəfər partizan yoldaşımın evində qonaq oldum. O, sovetlər ölkəsinə ezam olunubmuş. Onun Vətənim Sovetlər ölkəsi barədə söylədikləri isə məni lap utandırdı. O dedi, “bütün pal-paltarım, əşyalarım bir çantada idi. Çantani qapının yanına qoyub tualetə girdim. Çıxanda çanta yox idi, uğurlanmışdı”. Partizan yoldaşımın hırslı söylədiklərinə heç bir cavab verə bilmədim...

...Eyonun evində qonaq idim. Radio xəbər verdi ki, Con Kennedini² öldürüb'lər. İtaliya televiziyası ilə Con Kennedinin öldürülməsini, qatilin tutulmasını tamamilə göstərdilər. Sonra Kennedinin qatilini də qətlə yetirdilər.

...Yenə Triyestə dəvət almışdım. Moskva şəhərindən getməli idik. Səfirlikdə özümü təqdim etdim. Səfirlikdəki adam italyalı idi. O, mənim partizan olduğumu biləndə mənə nifrət dolu baxışlarla baxdı və viza verməkdən imtina etdi. Elə olan zaman mən İtaliyaya zəng etdim. İtaliyadan xəbər gəldi və vizamı tezliklə təşkil etdilər.

Triyestdə partizanlarla görüş keçirildi, bütün tədbirlərdə iştirak edərək, partizan yoldaşlarının məzarını ziyarət etdim.

¹ Nikita Sergeyeviç Xruşov 1897-ci il aprelin 1-də Kursk quberniyasında doğulub. 30-cu illərdə Moskva şəhər partiya komitəsinin və vilayət komitəsinin birinci katibi olub. 1957-ci ildən SSRİ-yə rəhbərlik edib. 1971-ci il sentyabrın 11-də vəfat edib.

² Con Ficerald Kennedy (ing. John Fitzgerald Kennedy; 29 may 1917, Bruklyn, Massacusetts — 22 noyabr 1963, Dallas, Texas— 1961-1963-cü illərdə ABŞ-in 35-ci prezidenti (Demokratlar partiyasından. ABŞ tarixində ilk katolik prezidenti, XX əsrдə doğulmuş ilk prezent və Teodor Ruzveltdən sonra ölkənin ikinci ən gənc prezidenti olmuşdur.

Görüşdən sonra Triyestin Ərazi KP-nin I katibi məni qəbuluna dəvət etdi və dedi:

— Tovarış İvan, sənin bura gəlməyinlə bizim hərbi heyətin işi yaxşılaşır. Xahiş edirik, bizim təkliflərimizi hər dəfə qəbul edəsiniz.

Mən ona öz razılığımı bildirdim və bu görüşlərə şad olduğumu söylədim.

Orada vaxtilə partizanlıq etdiyim yoldaşlarla görüşümdə dedim: — Yadınızdadırı, döyük zamanı biz necə inamlı idik. Bax, elə həmin inam qalib gəldiyinə görə biz döyüşdən üzüağ qayıtdıq.

Triyestdə mənə avtomobil təklif etdilər. Təbii ki, maşını sovetlərə gətirə bilməzdim, imtina etdim. Məndən soruşdular: “Nə arzu edirsən bizdən, nə istəyin var?” Dədim: “İtaliyada təkcə Triyestdə olmuşam, ölkəni ziyarət etmək istəyirəm”. Onda Partizan Təşkilatının prezidenti Arturo Kalabriya idi. Təşkil etdilər və biz səyahətə çıxdıq. Amma ilk olaraq Triyestdə univermağa getdik. Mənə italiyalı geyimi almaq lazımlı idi. Bu isə katibin göstərişi idi. Sovet partizanını tanıyıb, təxribat edərlər deyə, işlərini diqqətlə tuturdular.

Univermaqdən şalvar-pencək, ayaqqabı, qalstuk, şlyapa, qara eynək aldıq. Səliqəli geyindim. Bələdçilik üçünsə Komunist Partiyasının bir işçisini — gənc xanımı təyin etdilər. Bilet aldıq, əyləşdik vaqona. Vaqondakı səliqə-səhman, təmizlik məni heyran etmişdi. Bizimlə eyni vaqonda gedən başqa iki nəfər isə amerikalılar idi. Biletlər məndə idi. Qatar bələdçisi bize yaxınlaşıb sənədləri və biletləri istədi. Çıxarıb və rəndə bələdçi mənə “çes” verdi. Amerikalılar maraqla məni süzdülər...

Biz İtaliyanın Turist Bazasına yollanıq. Sonra isə şəhərləri gəzəməyə başladıq. Pompeyi şəhərində olduq. Pompeyi vaxtilə çox gözəl şəhər olub. Lakin müharibə dövründə faşistlər şəhəri yandırıb. İtaliyanın muzeylərində olduq. Qalacaq yeri-

miz isə Neapoldakı mehmanxana idi. Neapolun bazarında bizim rayon bazarları ilə oxşarlıq gördüm. Orada da piştaxtalara düzülmüş malların qabağındakı satıcılar alıcı səsləyirdi.

Neapolda dəniz sahilində olduq. Gözəl idi oralar. Əyləşdiyimiz kafedə dəniz məhsullarından yeməklər verilirdi. Bələdçi qız “delikatesdi” — deyə təkid etsə də, mən molyuskdan hazırlanan yeməkdən imtina elədim.

Mehmanxanaya döndük. Yuxum ərşə çəkilmişdi. İtaliya gecəsini təkbaşına seyr etmək üçün küçəyə çıxdım. Gecə olmasına baxmayaraq Neapolun küçələri bərli-bəzəkli italiyalı qızlarla dolu idi. Neapoldan xatirə üçün kiçik bir radioqəbulədici aldım.

Sonra üz tutduq Roma şəhərinə. Romanın gözəlliyi ən çox onun tarixiliyindədi. İnsanı orta əsrlər dövrünə qaytarır bu şəhər. Şəhərin mərkəzindəki şəlalə diqqətimi daha çox cəlb etmişdi. Ora gələn turistlər şəlaləyə qəpik atırlar ki, növbəti dəfə də gələ bilsinlər. Bu isə çox qədimdən qalma bir inanca söykənirdi. Mən də atdım...

Romanın muzeyi daha möhtəşəm idi. Həmin muzeyə dünyanın hər bir yerindən turistlər axışırdı. Təkcə Sovetlər ölkəsinin burası gelişində qadağa var idi. Muzeydən sonra “Müqəddəs Pyotr” kilsəsini də ziyarət etdik. Kilsə Vatikana mənsub idi. Ona görə də keşik çəkənlər iripapaqlı şvessariyalı əsgərlər idi. Kilsə divarlarını böyük rəssamlar Rəfael və Mikelancelonun əsərləri bəzəyirdi. Ən maraqlısı da o idi ki, hər bir rəsm əsərinin qarşısına xüsusi aparat quraşdırılmışdılar. Bu aparatların qulaqcıqlarını geyinərək əsər barədə geniş məlumat almaq olurdu. İsa peyğəmbərin şəkillərindən ibarət müxtəlif cür açıqcalar satılırdı. Kilsənin üst qatına qalxanda isə bütün Romanı seyr etmək olurdu. Üst qatda Vatikanın təşkil etdiyi muzey var idi. Muzeyin tərkibində poçt xidməti fəaliyyət göstərirdi. Poçtdan xarici vətəndaşlar istifadə edirdi. Mən

də oradan Daxili İşlər Naziri Xəlil Məmmədova teleqram göndərdim, özüm barədə məlumat verdim.

TƏLƏBƏLİK İLLƏRİNİN XATİRƏLƏRİ...

Azərbaycanın Gənclərdən İbarət İdman Komandası Pra-qaya getməli idi. Fiziki cəhətdən çox hazırlıqlı idim. Hətta onda mənim şəklimi idman zalının divarına yapışdırılmışdır. Lakin Mandat Komissiyası mənə xaricə getməyimə icazə ver-mədi. Səbəbsə bu idi ki, sən əsirlilikdə olmusan, əgər xaricə getsən qaça bilərsən.

Mən etirazımı bildirdim və dedim: — xaric oranın vətən-daşları üçün yaxşıdı. Hərənin öz vətəni var. Mənim vətənim buradır. Əgər mən orada qalmaq istəsəydim geri dönməzdim axı...

Yenə də məni yarışmaya buraxmadılar.

Bədən Tərbiyə İnstitutunda oxuyan zaman dəniz kənarında kukürdülu su çıxırdı. Orada müalicəxana açmışdır. Müalicəxanada feldşer kimi işə düzəlmüşdim. Bu, az da olsa çətin tələbəlik dövründə mənə maddi yardım idi. Müalicəxanaya Sofiya adında bir xanım gəlirdi. Sofiyadan çox xoşum gəlirdi. Hətta bir dəfə onunla kinoya da getmişdik. Əsli-kökü bakilı idi. Evlərinə ötürən zaman ailəsi ilə də tanış olmuşdum. Çox mədəni, alicənab ailəsi var idi. Atası Selmixanov Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində aqronom işləyirdi. Sofyanın da məndən xoşu gəlirdi. Hiss edirdim ki, məndən təklif gözləyir. Lakin maddi durumumu nəzərə alaraq evlilik barədə susur-dum. Ona da başa salmışdım ki, mənim yaşamağa evim, ailə-mi dolandırmağa pulum olmayıncı evlənməyəcəm.

Sofiya məni evlərinə dəvət etdi. Atası evdə idi. Həmin gün mən Sofyanın ailəsi barədə geniş məlumatlandım. Ana nənəsi İranda yaşayırırdı. Altı bacı olublar. Bacılarından biri maşın qəzasında həlak olmuşdu.

Atası ilə söhbətim əsnasında Səlmixanov mənə bildirdi ki, “Mənim evim-eşiyim var, sən də mənim oğlum olarsan. Qızımla ailə qur”. Özümü çox narahat hiss edirdim. Necə ola bilərdi ki, mən qadın evində yaşayaydım. Sofiyanın o biri bacılarının da qapı arxasından söhbətə diqqət kəsilmələri məni lap üzürdü. Nəhayət, dilləndim:

— Sofiya çox yaxşı qızdır, mən onu dəyərləndirirəm. Və onun kimi bir xanımla ailə qursam çox sevinərəm. Lakin mən pul qazanmadan, ev-eşik sahibi olmadam evlənə bilmərəm. Bağışlayın...

Aradan günlər keçdi. Sofiyaya üz-üzə gəldik. O, məni görəndə ağladı və dedi:

— Bizim barəmizdə qonşular da danişirdi. Söz-söhbətlər gəzirdi. Sən belə etməli deyildin. Niyə məni yarıyolda qoydu...

Sonralar eşitdim ki, Sofiya ailə qurub, övladları var...

İDMAN CƏMIYYƏTİNDƏ...

...1952-53-cü illər idi. Bakıda “Energiya İdman Cəmiyyəti”nə rəhbərlik etməyə dəvət aldım. Enerji sistemi üzrə SSRİ-nin komandalarından ibarət Yerevanda voleybol yarışı keçirildi. Yarışmanın rəhbəri isə mən idim. Yerevanda mehmanxanada yerləşdirilmişdik. Hakim erməni millətinin nümayəndəsi idi. Yarışma başlandı. Biz orada ermənilərin millətçi xislətinin şahidi oldum. Hakim hər vəchlə çalışırdı ki, bizim komandaya cərimələr təyin etsin. Öz komandalarının isə qalib olması üçün əlindən gələni edirdi. Mən bütün olanları aktlaşdıraraq Moskvaya göndərdim.

Yarışma bitəndən sonra bizi Göyçə gölünün ətrafına istirahətə apardılar. Orada bir Alban kilsəsi var idi. Kilsənin yanında xatirə şəkilləri çəkdirdik. Geri dönəndə taksiyə əyləşdim və erməni ləhcəsi ilə rus dilində sürücülə danışmağa baş-

ladım: “Bax, o gördüğün yerlər (Ağrı dağı tərəfi işarə etdim) hamısı bizimdi”. Mənim onu danışdırmaq məqsədilə açdığım söhbət erməninin könlüncə oldu. “Hə, əlbəttə hamsı bizimdir” — deyə cavab verdi. Sonra mən taksidən düşəndə Azərbaycan dilində “sağol” dedim. Sürücünün gözü kəlləsinə çıxmışdı və mənim bilərkədən saldıığım söhbəti anlamışdı.

1952-ci il idi. Moskvaya İdman Cəmiyyətinə ezam olunmuşdum. Cəmiyyətin katibəsi Lüdmila Borisovna Yakunina çox gözəgəlimli və suyuşırın qız idi. Bəyənirdim onu. Lüdmilanın atası Boris Kazak Atamanının oğlu, anası Anastasiya yarı slavyan, yarı fin qızı idi. Valideynlərinin əslİ qədim şəhər Yelets yanında Studyonovka stanitsasından¹ idi. İki yaşından ana tərəfdən yetim qalan Lüdmilaya nənəsi analıq etmişdi. 1930-cu ildə Moskvada anadan olan Lüdmila müharibə illərini də həmin şəhərdə keçirmiş, orta məktəbi də orada başa vurmuşdu. Müharibə zamanı Moskva mühəsirədə olanda Lüdmilanın ailəsi şəhərdə, çətin günlər yaşayırıldı. Atası, qardaşları, əmiləri müharibə iştirakçıları idilər. Müharibədən sonra gecə məktəbini əla qiymətlərlə başa vurdu. Təhsili zamanı o, Yekaterina Furtsevanın² katibəsi idi. O, orada tam yeddi il çalışdı.

Lüdmila söhbət əsnasında ali təhsilə yiylənmək istədiyini söylədi. Mən ona təklif etdim ki, gəl Bakıda oxu. Bakıya gəldi və AZİ-yə qəbul oldu.

Moskva şəhərində yaşayıb boy-aşa çatmasına baxmayaraq, o bizim millətə xas olan xüsusiyyətlərə malik bir xanım idi. Ağılı, işgüzar, tərbiyəli, ismətli. Lüdmilanı sevirdim, o da məni sevirdi. Ona evlilik təklif etdim, razılaşdı. Və nigah bağlayaraq ailə qurduq. Evliliyimizin ilk illərində kirayədə yaşa-

¹ Stanitsa — kazak qəsəbəsi

² Furtseva Yekaterina Alekseyevna Sovet Dövlət və Partiya məmuru, Moskva şəhər Partiya Komitəsinin 2-ci, sonra 1-ci katibi, MK-nın prezidium üzvü və Mədəniyyət Naziri.

yirdiq. 1954-cü ilin mart ayında ilk qız övladım — Cənnət dünyaya gəldi. Həmin zamanlar Lüdmila tələbə idi. Lüdmilaya analıq edən nənəsini Moskvadan çağırıldıq və o, Bakıya gələrək uşağın qayğısına qaldı.

Qızımın doğum günü heç yadimdən çıxmır. Mingəçevirə ezam olunmuşdum. Orada bir həftəlik seminar keçirməli idim. Geri dönəndə qonşu sevinclə üstümə yüyürdü: “Gözün aydın, qızın olub”. Mən bilirdim ki, həyat yoldaşımın doğumuna hələ var. Ona görə də arxayın şəkildə ezamiyyətə getmişdim. Aldığım xəbərdən sevinsəm də, çox həyəcanlı idim. Birbaşa arvadım yatan xəstəxanaya yollandım. Onun vəziyyəti yaxşı idi. Həkimlər uşağın vaxtından qabaq doğulmasını ananın ağır işlə məşğul olması ilə əlaqələndirdi. O, özü də etiraf etdi ki, həmin gün ev işləri ilə məşğul olub.

Təzədən yollandım bazara. Gül-çiçək, mer-meyvə alaraq döndüm xəstəxanaya. Arvadımın palata yoldaşları ona deyiylərmiş ki, azərbaycanlılar oğlan uşağını sevirlər, ərin qız doğduğunu biləndə səni boşayacaq. Buna görə də yoldaşım qaniqara idi. Mən gül-çiçəklə içəri girib, sevinə-sevinə onu təbrik edəndə gözləri yaşırdı...

1955-ci ildə H.Əliyevin göstərişi ilə bizi mənzil verdilər və kirayədən çıxdıq.

1956-ci ilin fevral ayında ikinci övladım — oğlum Artur dünyaya gəldi. Oğlumu partizan yoldaşım Arturonun şərəfinə Artur adlandırmışdım. Həm də ingilis yazıçısı Liliyan Voyniçin məhşur “Ovod” əsərindəki qəhrəman — Artur mənim və xanımının sevimliyi idi.

1962-ci ilin avqust ayında qızım Liliana anadan oldu. Liliananın adını isə Liliyan Voyniçin şərəfinə adlandırdıq.

1957-ci ilin 4 oktyabrında Moskvada məni “Böyük Vətən Müharibəsi I dərəcəli ordeni” ilə təltif etdilər.

YENİDƏN DAHAUDA...

1964-cü il idi. Heydər Əliyevin vasitəsi ilə FRQ-yə getməli idim. Sovet İttifaqının Veteranlar Komitəsi tərəfindən Qərbi Germaniyaya — Ölüm düşərgəsi Dahauya göndərilməli idik. O Dahauda ki, vəhşətlər və dəhşətlərlə 2009 nəfəri bircə dəfə-yə güllələmiş, qalanlara isə bəşəriyyətdə görünməyən işgəncə-lər verilmişdi.

Ölən əsirlərin xatirəsinə qoyulan abidə mərasimində mən də iştirak etməli idim. Moskvada KQB mənim üçün pasport düzəltdi. O zamanlar mən Bakı şəhər Milis İdarəsində işləyirdim. Ona görə də bu barədə MK-ya xəbər verilməli idi. MK-da Xarici Ölkələrlə Əlaqə şöbəsində Əliyev soyadlı (gəncəli) bir nəfər işləyirdi. O məni qəbul etdi, mızıldana-mızıldana:

— Biz xaricə gedənləri dinləyirik, — dedi, — məsləhət olsa göndəririk, olmasa yox.

Mən ona deyə bilmirdim ki, Heydər Əliyevin əmri ilə ora keşfiyyatçı kimi göndərilirəm. Həm də başa düşürdüm ki, Əliyev bu səfərdə məni sınamaq qərarına gəlib. Mən dedim:

— Bu nömrəyə zəng edin, danışın — KQB mənə telefon nömrəsi vermişdi.

O zəng edib danışandan sonra, ayağa duraraq məndən üzr istədi və tələm-tələsik aeroporta zəng etdi. Uçuşun vaxtı 25 dəqiqə qalırıldı. Uçuşu ləngitdilər. Evə zəng etdim, çantamı toplatdırıdım. MK-nin təşkil etdiyi maşınla evdən əşyalarımı götürüb aeroporta yollandım.

Moskvada məni mehmanxanaya yerləşdirildilər. Səhərisi FRQ-yə yola düşməli idim.

Mühəribə veteranı, ukrainli yaziçi Vadim Sotko (bir ayağı protez idi), Dolqorukov Aleksandr (Moskvada Xarici Dillər İnstitutunun Moris Tores adına alman dili kafedrasının dekanı, mühəribə veteranı. Alman dilini səlist bilən Dolqorukov elə xarici görünüşcə də almana bənzəyirdi) və mən Alma-

niyaya yola düşdük. Vena şəhərində təyyarəni dəyişərək Münhen şəhərinə yollanmalı idik. Münhen təyyarəsində də bizə xüsusi diqqət və qayğı göstərdilər. Hətta Sovet vətəndaşlarına hədiyyə olaraq xüsusi şərab da verildi.

Mühəndə Moskvanın tapşırığı ilə bir nəfər bizi qarşıladı və öz evinə apardı. Mənzildəki xidmətçi qadın bizim rus olduğumuzu biləndə qorxub geri çəkildi.

Orada təbliğat güclü idi. Sovet adamlarını vəhşi kimi qələmə verirdilər. Bizi müşaiyət edən adam gülərək xidmətçiyyə “Qorxma, bunlar da bizim kimi adamlardı” — dedi.

Biz Dahauya çatdıq. Antifaşistlər mənlə Dolqorukovu Dahauda bir zamanlar məhbus olan almanın mənzilində yerləşdirildilər. Sonralar mənə məlum oldu ki, əslində Dolqorukov da KQB-də işləyirmiş. Bunu mən Almaniyada onun kənarə çəkilib telefonla kiməsə hesabat verdiyinin şahidi olan-dan sonra anlamışdım.

Mənzildə bizə tapşırıq verildi ki, telefon nəzarət altındadı, ondan istifadə etməyin.

Mənzil küçənin tinində yerləşirdi. Pəncərəsi küçəyə baxırdı. Dolqorukov köynəyini yudu, pəncərənin yanındaki ipə sərəndə mənim gözüm aşağıdakı iki nəfərə sataşdı. Onlardan biri özünü qəzet oxuyurmuş kimi göstərirdi. Dolqorukova adamların bizi izlədiyini deyəndə, o, ola bilməz deyərək inkar etdi. Mən ona dedim ki, əgər inanmirsansa sübut edim. Biz aşağı düşək, özümüzü harasa gedirmiş kimi göstərək, elə həmin an adamlar da yerini dəyişəcək.

Aşağı düşdük. Adamlar hərəkətə keçdi. Mən Dolqorukovu yoluñ sağ tərəfində qoyaraq sürətli addımlarla sola keçdim. Əlində qəzet olan adam mənim arxamca gəldi. Mən bir neçə dəfə hərəkət sürətimi, yolumu dəyişdim adam da dəyişdi. Sonra adama işarə edərək, onu anladığımı bildirdim. Təəccübləndi. Varenhaus¹ yazılın binaya girdim. Dolqoru-

¹ Vorenhaus — univermaq (almanca)

kov da mənim arxamca gəlirdi. Sıxlıqda kəşfiyyatçılar bizim izimizi itirdilər.

Univermaq qələbəlik idi. Müxtəlif dildə danışan, müxtəlif geyimlərdəki adamların səsləri bir birinə qarışmışdı. O səslərin içərisində bizim dildə sözlər eşitdim. Tez onlara yaxınlaşdım.

- Türksünüzmü, — deyə soruşdum.
- Yox, dadaş, biz iranlıyız, — dedilər.

— Tələbəsinizmi?

— Yox, burası araba almağa gəlmüşik.

Dolqorukov soruşdu:

— Onlar nə deyirlər?

Dedim:

— Onlar kolyaska¹ almağa gəlirlər. Buradan alıb Türkiyəyə, oradan da İranə keçirirlər. — Dolqorukov güləndə izah etdim ki, onlar avtomobilə araba deyirlər.

Səhərisi gün saat 10:00 da Dahauda olmalı idik.

Səhər tezdən mərasim yerində idik. Alman antifaşistlərinin

— FF1-in (faşizm dövründə işlədilmiş şəxslər) təşkil etdiyi mərasimə SSRİ-nin və faşizmdən zərər çəkmiş ölkələrin anti-faşistləri toplaşmışdılar. İştirakçılar arasında Dahauda əsir olmuş Pastor Nimöller də var idi. Onun geniş çıxışı alqışlarla qarşılandı. Tədbir boyunca çıxışlar əvəzlənir, xatirə şəkilləri çəkdirilirdi. Lakin mənim gözüm həmin müddətdə kənardan bizi izləyən bir nəfərdə idi. Hündürboylu, əynində qara pləş, əlində qəzet olan adamı Dolqorukova nişan verdim:

— Aleksandr, görürsən o adamı, bizi izləyir.

— Nə oldu yenə?

— İnanmıransa fotoaparatını ona tərəf tut.

Dolqorukov səyahət boyunca özüylə gəzdirdiyi aparatı portfelindən çıxardı və saymazyana adama tətəf tutdu. Adam bircə anda yoxa çıxdı.

¹ Kolyaska — araba (ruscadan)

Tədbir bitəndən sonra alman antifaşist yoldaşlarımız təklif etdilər, elə bir yerdə əyləşəyin ki, ora KQB nəzarətindən kənardə olsun, rahat səhbətləşə bilək. İki avtomobil gətirdilər. Dahaudan kənardə sakit bir restorana getdik. Yenice səhbətə başlamışdıq ki, üç nəfər içəri daxil oldu və bizdən bir az kənardakı masada əyləşdilər. Mən ofisiantı yanına çağırıb dedim, apar o stuldağılara mənim hesabımı içki və yemək qoy. Süfrə bəzənib, məqsəd məlum olanda adamlar təəccübə mənə baxdılar. Mən başımla onlara işarə elədim ki, nuş olsun. Lakin onlar məsələdən hali olduğumu anlaşmışdalar.

Tədbirin səhərisi tezdən biz Sovet səfirliyinə zəng etdik, izləndiyimiz barədə məlumat verdik.

Münhendə olduğumuz müddətdə antifaşist almanlarla əla-qə saxlayır, görüşürdük. Onlardan biri məni evinə dəvət elədi. Evi başdan-başa gül-çiçəklərə qərq olmuşdu. Həkim idi. Təbii üsullarla — bitkilərlə müalicə edirdi. Həzm sistemində problemim olduğunu söyləyəndə, burada qal, bir müddət müalicə edim, dedi. Lakin müalicə üçün zamanım yox idi.

Münhenin təmiz küçələri, səliqəli alış-veriş mərkəzləri, insanlarındakı mədəni davranış bizi yaxşı mənada heyrətləndirirdi.

Qonağı olduğumuz evin sahibi çox etibarlı insan idi. Biz geri dönəndə o mənə taxta üzərində işlənmiş Dahau məhbuslarının portretini hədiyyə etdi.

Münhendən iki məktub yazdım. Birini Heydər Əliyevə, o birisini isə Sloveniyaya. Məktubda “Müharibə canisi Yazef Ketneri Münhendə tapmışam”, deyirdim.

Elə həmin gün bizim səfirliyin nümayəndəsi Viktor Sergeyeviç yanımıza gəldi və göstəriş verdi ki, şəhərə tək çıxmayıñ, təxribat olar. Ketneri tapdığım barədə Sergeyeviçə də məlumat verdim və:

— İcazə verin gedim onu qətlə yetirim — dedim.

Sergeyeviç dedi:

— Müharibə bitib artıq, olmaz! Əgər olarsa, bu, böyük səs-küyə səbəb olar. Hal-hazırda FRQ-nin ordusunda Hitlerin daha böyük çinniləri — generalları var.

Onda Ketner evində diş həkimini işləyirdi.

Almaniyadan xoş xatirələrlə geri döndük...

AİLƏSİ NƏ BAĞLI XATİRƏLƏRİ...

Anası Cənnəti çox səliqəli, təmiz geyindirirdi. Biçib-tikməyi bacarırdı. Elə olurdu ki, bir gecənin içindəcə bir dəst paltarı tikirdi.

Cənnət orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirdi. Opera səsi olduğuna görə Zeynalabdin Tağıyev adına Musiqi Kollecində opera vokalını öyrəndi. Arzusu fəlsəfə üzrə təhsil almaq olsada, həmin fakültəyə yer olmadığından Moskva Dövlət Universitetinin psixologiya fakültəsinə qəbul oldu. Sonra o, Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsində də təhsil aldı. Universiteti fərqlənmə ilə bitirdi. Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda işləyib, Şərq və Qərb fəlsəfəsinin tarixini öyrənərək elmi redaktor, statiyalar müəllifi, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvüdür. Şeirləri bir çox mətbu orqanlarda çap olunub.

Artur da orta məktəbi əla qiymətlərlə başa vurdı. Riyaziyyatı çox sevirdi. Olimpiadalarda qalib olurdu. İdmanı da çox sevirdi. Bakıda 134 nömrəli orta bitirdi. Məzun adını qazanan günü ona hədiyyə olaraq qızıl saat almışdım. Saatı qoluna bağladım, SSRİ ali məktəbinə daxil olmaq üçün məlumat kitabçasını da verdim və soruşdum:

— Oğlum, təhsilini harda davam etdirəcəksən?

Dedi:

— Ata, sənin kimi hüquqşunas olmaq istəyirəm.

— Yox, istəmirəm, — deyərək, əlavə etdim — haranı istəyirsən seç, mən öz vəzifəmi layiqincə yerinə yetirəcəm. Təhsil aldığı müddətdə yeməyinin, geyiminin xərcini ödəyəcəm.

Yox, əyər oxumaq istəmirsənsə, yenə də öz seçimində, get zavodda işə gir.

Dedi:

— Yox, ata, mən ali təhsilə yiyələnəcəm!

Onun hüquqşunaslığa meylinin güclü olduğunu görüb başa salmağa çalışdım ki, oğlum, ora girmək, orada baş çıxarmaq çox çətindir. Orada rüşvətxorluq, satqınlıq, ikiüzlülük var. Mən bunların öhdəsindən güclə gəlirəm. Qorxuram ki, mənə güc edə bilməyən qüvvələr heyflərini səndən çıxarlar, sənə xətar yetirərlər.

Səhərisi işdən dönəndə qapını Artur açdı. Məni qucaqladı öpdü və sevincək dedi:

— Ata, sənəd seçmişəm. İqtisadiyyata gedəcəm — Moskva Dövlət Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsinə.

Mən bilirdim ki, həmin fakültəyə Azərbaycandan bircə yer ayrılib. İmtahan Xalq Təsərrüfatı Universitetində olmalı idi. Oğlumla sənədləri verməyə getdik. Dedilər, sənəd qəbulu bitib. Rektorun qəbulunda olaraq sənədlərin verilməsinə nail olduq. Birinci imtahan riyaziyyat yazılı idi. Əla yazsa da qiyətinin dörd olduğunu gördük. Məlumat aldım ki, əla qiyəti MK-nin inzibati Şöbəsinin müdir müavini Qluşenkonun qızına veriblər.

Təhsil Nazirliyinə bu barədə ərizə yazdım. Başqa bir ərizəni də I katib Heydər Əliyevin adına yazdım. Onda mən Bakı Sovetinin deputati idim. Ərizədə riyaziyyat olimpiadasının qalibi oğlumun dörd, öz vəzifəsindən sui-istifadə edən Qluşenkonun qızının isə layiq olmadığı halda beş aldığıni yazdım.

Ərizədən sonra H.Əliyev katibi Daniel Quliyevə tapşırıq verir ki, Moskvaya Təhsil Nazirliyinə zəng vur. Azərbaycandan həmin fakültəyə ikinci yeri də versinlər. Təhsil naziri Əliyev Həsən Qurban oğlu idi. Çox mədəni bir insan idi. Məni qarşılıyıb hal-əhval tutandan sonra dedi:

— Niyə mənə əvvəlcədən məlumat verməmişən, yoldaş Heydər Əliyevi narahat etmişən. Mən bu məsələni həll edərəm. — Və Moskvayla əlaqə saxlayaraq fakültəyə ikinci yeri ayırtındırı.

Artur Moskva Dövlət Universitetinin beynəlxalq iqtisadiyyat fakültəsinin tələbəsi oldu. Boy-buxunlu, fiziki və əqli cəhətdən sağlam bir oğul idi. Tələbə vaxtı KQB-nin təşkil etdiyi “Karate” idman cəmiyyətinin üzvü idi, “Qara Kəmər”ə layiq görülmüşdü.

Təhsili bitirəndən sonra Bakıya döndü. O zamanlar Ziya Bünyadov Şərqsünaslıq İnstitutunun rektoru idi. Arturu instituta elmi işçi götürdü. Sonra o, tələbə yoldaşı, əslən çexoslovakiyalı olan Vlasta xanımla ailə qurdu və bir oğlu oldu.

Artur bir neçə xarici dilə — ingilis, rus, ərəb, slovak, polyan və venqriya dillərinə yiyələndi. O, Avstriyanın paytaxtı Venada türklərlə işbirliyi qurdu və onlardan da türk dilini öyrəndi. Vena şəhərində baş şərhçi vəzifəsində çalışdı. İşi ilə bağlı Moskva şəhərində də ofisi var idi.

Həyat yoldaşım 2008-ci il 21 oktyabrda dünyasını dəyişdi. Bakıda dəfn edilib.

Qızım Liliana orta məktəbi bitirdikdən sonra İncəsənət İnstitutunun teatrşunaslıq fakültəsinə daxil oldu. Yaxşı səsi var idi. Konservatoriyyaya qəbul olunandan sonra Avropa bəstəkarlarının əsərlərini oxumağa başladı. Dəfələrlə konsertləri olub, televiziya ilə yayılmışdır. Bir müddət Bakıda almanın firmasında işlədi. Firmanın rəhbəri ata tərəfdən almanın, ana tərəfdən özbək idi. Onunla ailə qurdu. Hal-hazırda xaricdə yaşayır.

Ən böyük arzum bütün dünyada sülh, əminamanlıq olmasıdır. Mənim gördüğüm dəhşəti, mühəribəni bəşəriyyət bir də heç vaxt yaşaması. Qarabağ probleminin sülh yolu ilə həlli ni arzulayıb, ölkəmizə firavanlıq dolu günlər diləyirəm.

Aprel-2009

MÜƏLLİFDƏN...

2008-ci ilin dekabr ayı idi. Haqqında əfsanələr gəzən Böyük Vətən Müharibəsi veterani, partizan Mirdamət Seyidovun Gəncə yaxınlığında yaşadığından xəbər tutdum. Ünvanını öyrənərək görüşünə yollandım. Seyidov məni çox kübarcasına qarşılıdı. Onun barəsində kitablardan, qəzet və jurnallardan oxusam da, özünün danışdıqları məndə Böyük Vətən Müharibəsinə maraq oyatdı. Həm də müharibə şəraitində olan ölkəmiz üçün döyüşdən tutmuş partizan hərəkatına qədər uzanan yolun maraqlı və maarrifləndirici olacağını nəzərə alaraq, partizanın söylədiklərini qələmə almağa başladım.

Gəncə şəhəri yaxınlığındakı Qızılca kəndinə gedib-gəlməyim 2009-cu ilin may ayına qədər çəkdi. Nəhayət, partizanın acı həqiqətlər dolu etirafları başa çatdı. Elə, kitabın da adını Seyidovun öz istəyi ilə "Partizanın acı həqiqətləri" qoydum.

Tarixi ardıcılığa, məlumatların dəqiqliyinə diqqət edərək, yaşılı bir insanın dediklərini qələmə almaq çox çətin olsa da, sevə-sevə yazirdim. Sanki mən də onunla döyüşdə partizanlıq edirdim.

Bilirəm, kitabda oxucular üçün bəlkə də arxa plana keçiləsi nüanslar var ki, mən onları yazmali deyildim. Lakin müdrik bir insanın, böyük həyat təcrübəsi olan ağısaqqalın, ziyalının hər bir kəlməsinə ehtiram olaraq epizodları olduğu kimi işıqlandırmağa çalışdım.

Təəssüf ki, kitabın ərsəyə gəlməsi müəyyən ciddi əngəllər ucbatından ləngidi... Təəssüf ki, Mirdamət Seyidov çox arzuladığı bu kitabı görmədi... Lakin inanıram ki, onun ruhu sevinəcək.

Mən bu kitabı Mirdamət Seyidovun timsalında Böyük Vətən Müharibəsi iştirakçılarının, babam Mahmudov Hüseyn Məhəmməd oğlunun əziz xatırəsinə ithaf edir, **BIZ SIZI UNUTMADIQ**, — deyirəm.

MÜNDƏRİCAT

Bu gün atamın 91 yaşı tamam olmalı idi.....	3
Əsilli-köklü nəsil (<i>I hissə</i>)	16
Faciələr anası - müharibə (<i>II hissə</i>)	39
Kutaisidə	45
Kutaisidən döyüşə.....	48
Sevastopolda.....	49
Canköy şəhərində	57
Legioner dövrü	65
Türküstən diviziyası.....	69
Mehdi Hüseynzadə ilə görüş	71
Almaniyada	74
Legionerlər İtaliyaya yola düşür.....	80
İtaliyada.....	82
Partizanlığa doğru	85
Partizan dövrü	97
Kinoteatrın partladılması.....	104
“Soldatenhaus”-un partladılması	107
Üçüncü əməliyyata hazırlıq	113
Ketner əməliyyatı.....	120
Partizan Draqonun həlakı	121
Partizanların növbəti əməliyyatı.....	122
“Koroneo” — faşist türməsində.....	127
Dahau — ölüm düşərgəsində	133
Dahaunun azad edilməsi.....	141
II Dünya Müharibəsinin nəticəsi.....	144
Yenidən Triyestdə	145
Gözəl qız — Dobrina	147
Lyublyana şəhərində	152

Yenə yolçuluq.....	153
Vətəndə (III hissə)	156
Həkimlik fəaliyyəti.....	160
Təqiblər.....	165
Püstə Əzizbəyova kimdir?	174
Keçmiş partizanın xatirələri.....	176
Moskva illəri.....	177
Xatirələr	180
Altmışinci illər.....	187
Mehdi Hüseynzadənin heykəlinin açılışı	188
Xatirələr.....	189
Görüşlərdə...	193
Tələbəlik illərinin xatirələri..	197
İdman xəmiyyətində	198
Yenidən Dahauda.....	201
Ailəsi ilə bağlı xatirələri.....	205
Müəllifdən.....	208

İradə AYTEL
(İradə Ramazan qızı Aliyeva)
PARTİZANIN ACI HƏQİQƏTLƏRİ
(Sənədli roman)

Dizayner və tərtibatçı: Ramiz Hümmətov
Korrektor: Ramidə Rasimqızı

Yığılmağa verilmişdir: 7.01.2013. Çapa imzalanmışdır: 10.04.2013. Kağız
formatı: 60x90_{1/16}. Fiziki çap vərəqi: 13. Tiraj: 1000.



*M.Seyidovun anası
Cəbbərəd xanım*



*1941-ci il, Sevastopol. Soldan:
M.Seyidov və Cəmil İsmayılov*



*1982-ci il. Yuqoslaviya, Triyest şəhəri. Sağda: M.Seyidov,
solda: Elil Leqişa(Boyko)*



Bakı, 1959-cu il. Sağdan: 4-cü M.Seyidov, 7-ci general Saburov, 8-ci
İstvan Qabor (Macaristan Partizanlar Komitəsinin sədri), soldan 4-cü
Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Xəlil Məmmədov



Moskva, 1957-ci il. SSRİ-nin Müharibə Veteranları Komitəsində.
Mərkəzdə: Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, təyyarəçi Maresyev



*Sloveniya, Solyava kəndi 1944-cü il.
Soldan: Mirdamət Seyidov, kəşfiyyatçı Paula, diversant tağımının
komissarı Boyko, kəşfiyyatçı Valeriya, Mehdi Hüseynzadə*



Sloveniya, Lyublyana şəhəri



Solda: M.Seyidov, Sağda: Miryaqub Mirsalah oğlu Ağalarov



Partizan Miroslav (Mirko) ailəsi ilə



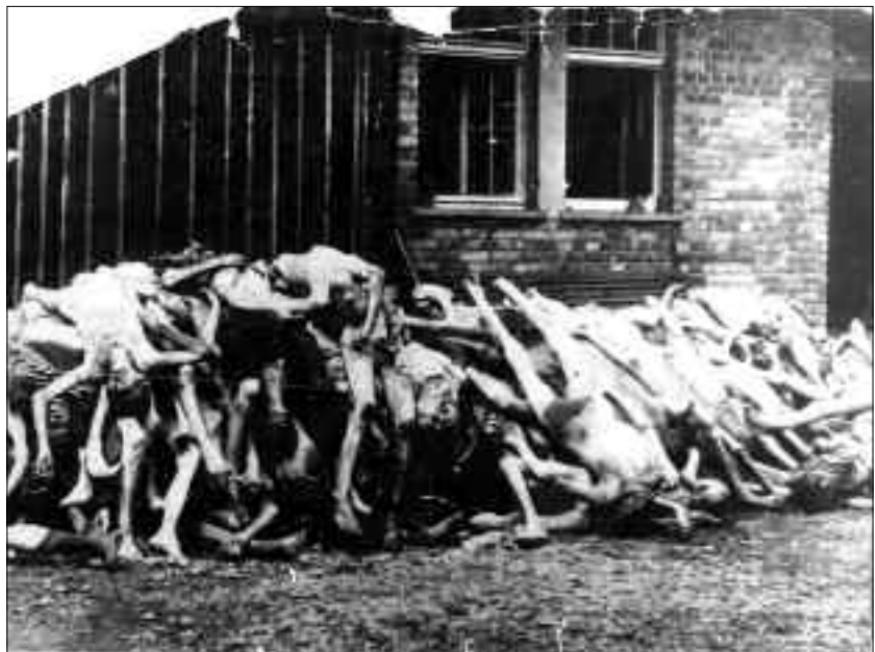
Dahau ölüm düşərgəsinin giriş qapısı



Dahau ölüm düşərgəsində krematoriya



1945-ci il. Dahaunun azad edildikdən sonra bərpaetmə dövrü



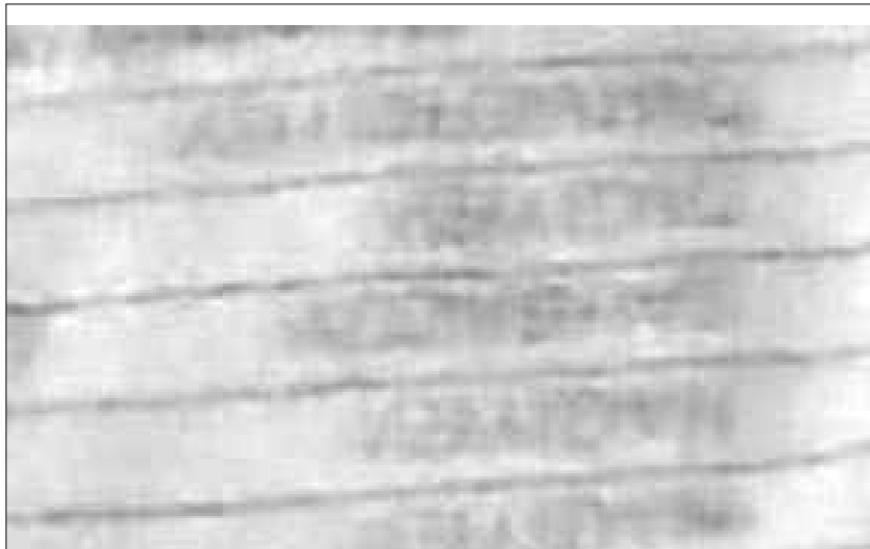
29 aprel, 1945-ci il. Dahau



*1945-ci il, 29 aprel. Dahaunun azad edildiyi gün.
Soldan ikinci Miliç Mario (M.Seyidov)*



29 aprel, 1945-ci il. Dahau



Dahau azad olduqdan sonra. Arxa sıradə ikinci M.Seyidov



1964-cü il. Dahau. Əsirlikdə həlak olanların abidəsi önündə



Daha da minlərlə həlak olmuş insanların xatırəsinə



1963-cü il. Sloveniya, Çepovan kəndi. Qardaşlıq məzarlığı önündə



*Sloveniya, Vitovlya kəndi. Xrovatin ailəsində.
Soldan: Alloys Ravdar (Eqon), evin xanımı və M.Seyidov*



«Russkaya çeta»



1967-ci il. Triyest. Soldan: partizan dostlar kamarad Albert Svetliç, Mirdamət Seyidov, Frans Martuniç



1981-ci il. Şəki. Sağdan Həsən Ələsgərov, Mirdamət Seyidov



Sloveniya, Sejana şəhəri. Milli qəhrəman, partizan Blitz ailəsi ilə



1982-ci il. Öfqanistanlı tələbələrlə görüş. Soldan Lenin adına müzeyin fond direktoru Roman Şeyn, M.Seyidov, Xəzər Dəniz Hərbi Donanmasının kapitani Semyon Aralitsa



1982-ci il. Sloveniya, Krayne Vas kəndi. Frans Martuniçin evində



1957-ci il. Mirdamət Seyidov döyüş yoldaşları ilə



Ukrayna, Sumı şəhəri.
Aleksandr Kovalenko



1950-cu il. M.Seyidov



1989-cu il. İtaliyada
Partizanlar Assosiasiyanın
dəvəti ilə Mirdamət Seyidov və
Cəmil İsmayılovun bacısı və
bacısı qızı Pizza şəhərində



1964-cü il. Dahau. Solda: Pastor Nimöller, ortada M.Seyidov



1963-cü il. Sloveniya, Sejana şəhəri. Partizan dostlarla görüş. Soldan
Virgil, M.Seyidov və Moders həyat yoldaşı ilə



Bakı, 1970-ci il. Emiliya Petelin (Milena) və M.Seyidov



Qələbə günü Novxanı məktəbliləri ilə görüş



*1957-58-ci illər. SSRİ Müharibə Veteranları Komitəsində görüş.
Sabda Mirdamət Seyidov*



1983-cü il. Bakı Ali Partiya Məktəbi





9 may, 2001-ci il. Bakı. DİN-də veteranlarla nazir R.Usubovun görüşü



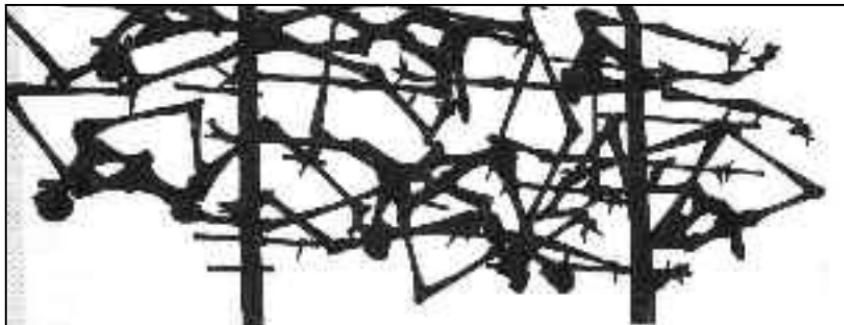
Polkovnik M.Seyidov



*«Vişka» qəzeti. 27 may 1962-ci il tarixli sayında M.Seyidovun
qəhrəmanlığından yazıır*



M.Seyidovun layiq görüldüyü İtaliyanın «Haribaldi» ulduzunun diplому



der Lagergemeinschaft Dachau e.V.

Gelehrtenkluppen verhaftet und Mitte Oktober 1944 zur zwanzenährigen unter Zwangs nach dem KZ Dachau geschickt. Nach dem Krieg war ich kein Kontakt mehr geprägt, ihm habe bestens viel verloren.

Im Jahre 1960, im Herbst 2001, besuchte ich als Mitglied des sowjetischen Kriegsvertriebenen-Komitees mit einer Delegation aus KZ Dachau. Ich meine, daß die deutschen Soldaten nicht noch nicht vergessen haben (Kasper-Zeitung).

Um schreibe Ihnen wie Beurkla-
ren, wo ich als Name der beiden
John R.P. zu sehen und erkennen
habe. Bürger, am 14. April, 1945
ich zurück nach Hause - Dachau. Ich
bin 20 Jahre alt. Es ist schon 8
Jahre her, daß ich ein Pionierkinder
bin. Jetzt kann ich genau Zeit,
Saison zu nennen, vielleicht das
letzte Mal. Meine Verwandten in
seit Jahren ausgesiedelt.

Bei diesem Brief würde mich Ihnen
nicht helfen Hilfe, Wihng ausschlie-
ßen Schießen über Tausende
Art-Verschwendungen einzuhängen. In
Dachau verbürgt mit Ihren Fas-
teln. Besondere hilft in den
Kategorien eines dringlich "Wich-
sel" und ich die Familie Frau
Frau und Tochter.



Bernd Niedermann, KZ-Hilfe-Nr. 117648

Dahau bülleteninde M.Seyidov

УДОСТОЕВЕНИЕ
об избрании депутатом
на фамилии Григория Абдусеитова
Сергоя Мирзаямата
в Государственную Думу
избирательного округа № 346 в го-
роде Баку и на «Платформе» в избиркоме в
области (Избирательный округ № 346),
граждану Григорию Абдусеитову, избрано
в составе Совета депутатов прошлого созыва
Азербайджанской ССР. Оформлен испра-
шиваемым избиркомом. **БАКУ**
октябрь 1922 года.
избирательный округ № 346
избирком: Губреспубликанский избирательный
комитет ССР Азербайджана
Год: 1922 год
Место: Губреспубликанский избирательный
комитет ССР Азербайджана
Сергей Мирзаямат
Григорий Абдусеитов

Bakı şəhər sovetinin deputati vəsiqəsi



M.Seyidovun İtaliya
partizan pasportu



Qələbənin 49 illiyi münasibətilə İtaliya Partizanlar Assosiasiyasının fəxri xatırə nişanı. İtaliya və sloveniya dillərində



Az. DBTİ-nin diplomu

ЗА БЕЗУПРЕЧНУЮ СЛУЖБУ
В МИНИСТЕРСТВЕ
ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО
ПОРЯДКА

Комиссар милиции
Сенцов

Штурман милиции Ахметов

Грамота № 101 т. № 1 аспирант 7
Штурман милиции за безупречную
службу № 101
—старший заслуженный инженер
Павлович Ахметов
Москва 1960 г.

Грамота № 881 т. № 101 аспирант 7
Штурман милиции Ахметов

за безупречную службу № 101

№ 101 аспирант 7
Штурман милиции Ахметов
Москва 1960 г.
(СРУБЛЕВ Г. А.)

Грамота № 101 аспирант 7
Штурман милиции Ахметов
за безупречную
службу № 101
Штурман милиции Ахметов
Москва 1960 г.

«İctimai asayışın qorunmasında qüsursuz xidmətlərə görə» medalının
vəsiqəsi



ИЗД. СССР
Удостоверение № 521
Сенцов
Штурман милиции
Советской Федерации
ССР
№ 166-129-10
НАГРАДЕН ЗНАЧКОМ
«ОТЛИЧНИК МИЛИЦИИ»

Задолженность Штурман
Ахметов
Ахметов

1960-ci il. «Milis əlaçısı» döş nişanı ilə təltif olunduğu vəsiqə



№ 501530

Сейфов
Мирбекали
Алжир меші

ЗА ХРАБРОСТЬ, СТАВОСТЬ И МУЖЕСТВО
ПРОДЛЕННЫЕ В БОЮЩИХ С НЕДРЫ
ФАШИСТИЧЕСКИХ ЗАЩИТИКАМИ
И В ОБОРОНЯНИИ 40-ЛЕТИЯ
СОВЕТСКОГО НАРОДА
В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ
1941—1945 ГОДОВ

Членом ПРЕЗИДИУМА
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
от 11 марта 1985 г.
награжден орденом
ОТЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
в 2 степени

Секретарем Президиума
Верховного Совета СССР
№ ордена 529436

«BVM-də qələbənin 40 illiyi» I dərəcəli medalının vəsiqəsi (2-ci dəfə)

В честь сорокалетия Победы
Советского народа в Великой Отечественной войне
Президентом Советского Союза
председателем Президиума
Совета Министров СССР

Мирбекали Атамекенов

Юбилейный
Памятный знак

Президиум СССР
Ветеранов Советской Армии
и Военно-Морского Флота

А. Михайлов

Уполномоченный секретариата СССР

А. Михайлов № 100
30 (тысяча) 100

«BVM-də qələbənin 40 illiyi»
münasibətilə Sovet Veteranları
Komitəsi tərəfindən təltif

ANPI
VZPI

ASSOCIAZIONE NAZIONALE
PARTIGIANI D'ITALIA
VSEDRŽAVNO ZDRAVJE
PARTIZANOV ITALIJE

№ 171751

S E J D O V Mirdamat

(Ivan Ruseki)

partigiano = partisan

И.Корсун = Нов = НРД

Trieste = Trst

СЕРБИЯН НЕДІЛІ
(СОЦІАЛН РЕПУБЛІКІ)

Софія Болгарія

І. Киргизстан Республика

и. Галатчук

BOLINI TESSERA
CLANARNA



Бюллетен

İtalya Milli Partizanları Assosiasiyasının vəsiqəsi (hər il yenilənir)

за победу над Германией
в Великой Отечественной войне
1941—1945 гг.*



УДОСТОВЕРЕНИЕ

За участие в заслугах
отечественной войны

С видом

Мирдамат Асанбек

Ольк

*Приказ Президиума Верховного
Совета СССР № 9 от 19.01.1946
о награждении медалью

за победу над Германией
в Великой Отечественной
войне 1941—1945 гг.*

Орден Победы № 10000000
Сертификат № 10000000



П. Г. Гареев

*«Böyük Vətən Müharibəsində Almaniya üzərində qələbə» medalının
vəsiqəsi*

LAGERGEMEINSCHAFT DACHAU

MITGLIED DES «COMITÉ INTERNATIONAL DE DACHAU»

München, den 13.6.1951.

Lieber Freund:

Anbei für deine Sammlung einige Sondermarken. Hoffentlich ist
heute alles in besserer Ordnung, so wie bei uns auch. Allerdings
abgesehen von der politischen Entwicklung. Hier scheint es uns
wie seit et. und ja, nicht in bester Richtung zu sein.

Für heute in aller Hils die herzlichsten
Grüße

*Alfred Haqqin (Beynəlxalq Daha Komitəsinin Prezidenti)
Seyidova məktubu*

BILIK CƏMIYYƏTİ AZƏRBAYCAN SSR İŞLƏR MINİSTRİ SƏHİFƏ NƏSLİ TƏKLİF MƏMLƏTİ		BILIK CƏMIYYƏTİ AZƏRBAYCAN SSR İŞLƏR MINİSTRİ SƏHİFƏ TƏKLİF MƏMLƏTİ	
ƏMƏKÇİNİN NİKLƏTİ	M. 550031	ƏMƏKÇİNİN NİKLƏTİ	M. 550031
Əməkçi:	<i>Cəfər</i>	Əməkçi:	<i>Cəfər</i>
İsim:	<i>Muradov</i>	İsim:	<i>Muradov</i>
Soyismi:	<i>Azəmir</i>	Soyismi:	<i>Azəmir</i>
Bölgə:	<i>V-59</i>	Bölgə:	<i>V-59</i>
<i>İşlər Nazirliyinin Əməkçilərinin Nüvbəsi Bilik Cəmiyyəti Mədəniyyət və Səhiyyə Nazirliyi 1951-ci ilin 13 iyunu</i>		<i>İşlər Nazirliyinin Əməkçilərinin Nüvbəsi Bilik Cəmiyyəti Mədəniyyət və Səhiyyə Nazirliyi 1951-ci ilin 13 iyunu</i>	

Azərbaycan SSR «Bilik cəmiyyəti»nin üzvlük biletı

Советское
информбюро
Кыргызстан

Кыргызстан

Советское
информбюро
Кыргызстан



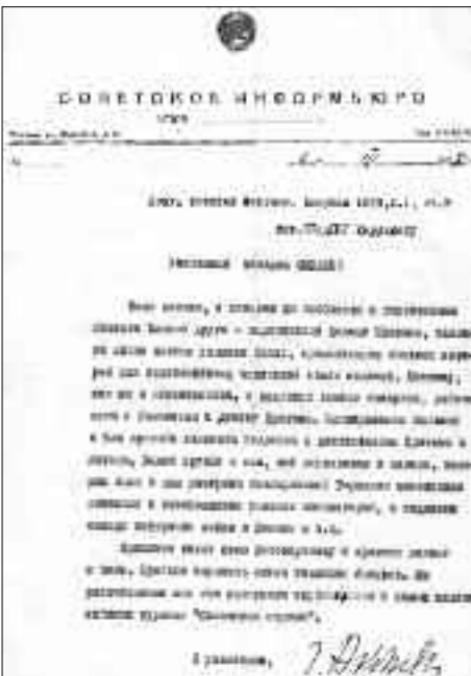
Память сердца

Ходжакадыр
Абдуллаев

Биография
и научные
достижения

Ходжакадыр Абдуллаев родился в 1902 году в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. Учился в Чуйской семинарии, окончил педагогический факультет Киргизского педагогического института. В 1928 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1928 по 1932 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1932 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1932 по 1935 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1935 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1935 по 1940 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1940 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1940 по 1945 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1945 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1945 по 1950 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1950 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1950 по 1955 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1955 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1955 по 1960 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1960 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1960 по 1965 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1965 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1965 по 1970 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1970 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1970 по 1975 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1975 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1975 по 1980 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1980 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1980 по 1985 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1985 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1985 по 1990 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1990 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1990 по 1995 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 1995 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 1995 по 2000 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2000 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2000 по 2005 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2005 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2005 по 2010 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2010 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2010 по 2015 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2015 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2015 по 2020 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2020 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2020 по 2025 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2025 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2025 по 2030 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2030 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2030 по 2035 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2035 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2035 по 2040 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2040 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2040 по 2045 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2045 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2045 по 2050 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2050 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2050 по 2055 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2055 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2055 по 2060 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2060 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2060 по 2065 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2065 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2065 по 2070 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2070 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2070 по 2075 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2075 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2075 по 2080 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2080 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2080 по 2085 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2085 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2085 по 2090 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2090 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2090 по 2095 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области. В 2095 году окончил Киргизский педагогический институт им. Ахматбека. С 2095 по 20100 год работал учителем в селе Кара-Ак-Таш Чуйской области.

**«Na boevom postu» qəzeti, 3 sentyabr 1967-ci il tarixli sayında
M.Seyidovdan yazar**



**«Sovetinformbüro»nun
M.Seyidova yazdığı cavab
məktubu.**

2.03.1958-ci il



Pure il leggendario Ivan al raduno dei partigiani

Nel '44 aveva salito i monti sotto il cielo rosso



GIANNI PELLEGRINO - AGENCE FRANCE PRESSE

Festa amara per la polizia

La rappresentanza
di maggiori
di Genova

*İtalyanca Triyest şəhərində çıxan «İl
Pikkolo» qəzeti.
5 iyul, 1982-ci il*

L'Unità PAG. 9

È ritornato sul Corso Ivan l'ufficiale sovietico che ha combattuto con i partigiani

Il generale sovietico disegnato di nero e servizio segreto della
sovietica, ha visitato l'Italia per la prima volta da trent'anni.



*İtalya KP MK-nın «Unita»
qəzeti.
7 iyul, 1982-ci il*

Издади шигаралы

Кавалер звезды Гарибальди

Приложение к газете
«Бакинский рабочий»



12 avquqt, 1982-ci il.
«Bakinskiy raboçiy» qəzeti

12 avquqt, 1982-ci il.
V nedeljo se je končal
3. partizanski praznik

Neofašistični požig
proti sedežu Democra

6 iyul, 1982-ci il.
Sloveniyanın «Primorskiy
dnevnik» Triyest qəzetində
M.Seyidovun qəhrəmanlığı

ИЗВЕСТИЯ

250 № 2

Джамалы Тын Сейидат

Тың жылдан көнбайында
жарық тапшылышты жасады, "Джама-
ловицаны", көп түрдөлдөр, дәлел-
күй көздөн көрдіндиң "Джама-
ловицаны" жылдан да көп түр-
дөлдөр, жасады да жарықтады.
Жарық түрдөлдөр көнбайында
жасады да жарықтады.

Джамалы "Джамалы"
жарық тапшылышты
М. Сейидат

*Izvestiya qəzetiñin redaktoru
Filonoviçin M.Seyidova
məktubu*

Уважаемые Государственное
издание!
Ваше генеральное издание
"Джамалы" - это самое
лучшее и достоверное
источник политической
жизни Казахстана.
Ваше генеральное издание
имеет самое большое
значение для общества.
Джамалы - это самое
лучшее и достоверное
источник политической
жизни Казахстана.